

СӨЕМБІКӘ

1926-1991
елларда

Азат хатын

№10 2007 ISSN 0869-1398

Мәүлия Латыйфова:
— Без Сөембикә варислары!

Фиринат Халиков.
"Саубуллашу".
2001.

Әстерхан—Казан

Ильвира МИФТЯЕВА сүзләре,
Айгөл һәм Сорур МИФТЯЕВАлар көе.

Олы юлга чыкты көрван
Әстерхан—Казан,
Әстерхан—Казан.
Дуслык көче тарта безне,
Дуслык көче тарта безне
Татарларның башкаласы —
Казанга таба.

Чыгып киттек иртө таңда
Хажитарханнан,
Хажитарханнан.
Изге жирләр бит ул безгә,
Изге жирләр бит ул безгә
Боек яуларда — бабалар
Саклап калган.

Алып чыкты безне юлга
Изге теләкләр,
Изге теләкләр.
Китердек сез кардәшлөргә,
Китердек сез кардәшлөргә
Идел тармагы — даладан
Бик күп бүләкләр.

Гасырлар аша сузылган
Кардәш жепләре,
Кардәш жепләре.
Сөембикә ханбикәбез,
Сөембикә ханбикәбез
Мирас итеп киләчөккә
Безгә йөкләде.

Тышлыкта:
биюче Мәүлия Латыйфова
(Әстерхан).

СӨЙ ГОМЕРНЕ, СӨЙ ХАЛЫКНЫ, СӨЙ ХАЛЫКНЫҢ ДӨНЬЯСЫН!

Ават хатын Сәембикә № 10/2007

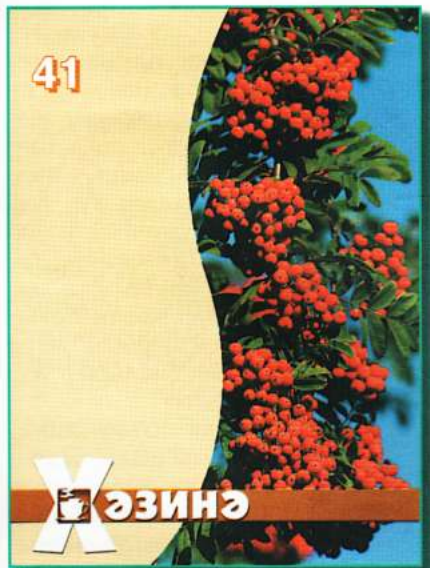
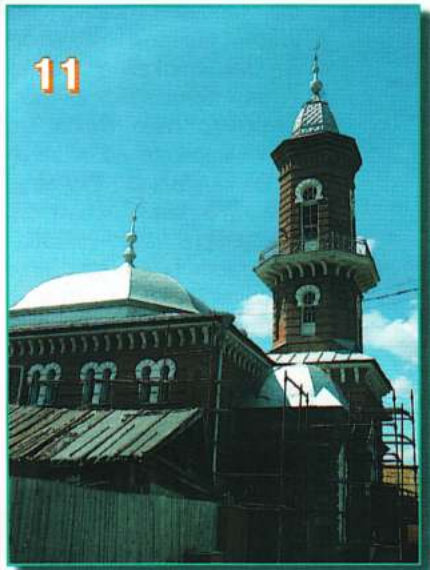
ХАТЫН-КЫЗЛАРНЫҢ БӨТЕНТАТАР АЙЛЫК ИҖТИМАГИЙ-СӘЯСИ ҺӘМ ӘДӘБИ-НӘФИС ЖУРНАЛЫ

2007 елда журнал Россия матбугатының Алтын фондына кертелде

Бу санда:

- 2** Ни хәлең бар, кеше туганым?
- 4** 1 октябрь — Өлкәннәр көне. Картаямыни соң йөрөк?!
Р. Камалетдинова.
- 6** Безнең кавем! "Мәдәниятне үстерү — халыкның рухи сәламәтлеген саклау ул..." *С. Ибраһимова.*
- 11—30** "Сәембикә" — сәяхәттә. Казан—Хажитархан арасы...
Ф. Бадретдинова, И. Иксанова, Г. Сафиуллина, Г. Хафизов (фото).
- 31** "Алтын мөнбәр".
- 33** Шигърият. Син онытма жирдә мин барын! *Д. Булгакова.*
- 34** Гамьле әңгәмәләр. "Тәрбия — ул шәхси үрнәк".
И. Иксанова — Ә. Хужиев.
- 37** Адәм актыгы. *М. Авзалова.*
- 40** Хатын-кыз галәмә
- 41** ХӘЗИНӘ
- 47** Сафура. Уклау төшәр башыңа... Татлысын татлы да... *Л. Фәрхетдин.*
- 48** Рассам сәхифәсе. Фән һәм сәнгать симфониясе. *Р. Фаизова.*

Кадрле укучыбыз!

Яңа елга әле ерак төсле тоелса да,
2008 ел өчен вакытлы матбугатка язылу
инде бөтен куәтенә бара.

Тормыш ыгы-зыгысына бирелеп,
"Сәембикә" хакында онытып жибәрә күрмәгез.
Журналга язылу бәясе элеккечә — 150 сум.

Индексы — 73002.

Килер елларда да бергә булырбыз
дип өметләнәбез.

Сезне яратып
"Сәембикә"леләр.

1929 елның язы. Ыкта ташу китә. Яр буендагы халык коты алынып елгага төбәлгән. Бозлар арасында — кечкенә кыз... Бала сыңар кулы белән бозга ябышмакчы була да, кулы таеп тагын чумып китә, тагын калка... Ярдагы кешеләр, өй чаклы бозның кызга якынлашуын күреп: "Хараплар булды бала", "Нинди кайгы", — дип пышылдаша. Колгалар, баулар күтәреп ярдәмгә ташланган ир-атлар гына бернигә карамыйча үз эшләрен белә. Ходай ярдәме белән, кызны чираттагы боз килеп житкәнче чыгарып өлгерәләр. Ни гажәп, сыңар чабатасы, киндерәсе өзелеп, суга аккан, үләр дәрәжәдә курыккан бала бер кулы белән күкрәгенә кысқан төенчеген ычкындырмаган була. Ә төенчектә — бүген генә сугылган тары...

Бозлар арасындагы кызчык минем әбием була. Сеңелләренәң үлемнән калганына әле һаман ышанып житә алмаган абыйларына ияреп Тымытыкка йөгәрә ул. Авылга кадәр биш чакрым!

Тетрәндергеч вакыйганың тере шаһитлары юктыр инде. Әбием үзе дә күптән вафат.

Хәтәр дәръяларны күп кичәргә туры килә әбиемә. Инде чираттагы дулкын бәреп китә дигәндә, көчле характеры, үзе кебек шәфкатьле, мәрхәмәтле кешеләр ярдәме белән исән кала ул.

Тымытык урта мәктәбенәң беренче чыгарылышы укучысы булган әбием — Миннегалиева Мөнәздәһә Миннегали кызы — Бөгелмәдә педагогия училищесын тәмамлагач, Тымытык районының бер авылында укытучы булып эшли башлый. Тормышның "уфалла" арбасын хатын-кыз, карт-коры, бала-чага сөйрәгән сугыш чоры бу. Укытучы һәрвакыт иң алда: аңа арырга да, авырырга да ярамый. Балалар укытуга

өстәп, күмәк хужалыкның да бөтен эшендә катнаша алар. Мәктәп өчен урманга агач кисәргә дә йөриләр. Әбиемә, гадәттә, зур, таза гәүдәле жыештыручы апа белән барырга туры килә. "Соңгы баруыбызда юл буе, әйләнеп, миңа карап алуы күңелгә шом салды. Аллага шөкер, исән-сау кайттык. Тагын бер атнадан ул апа, бер бөтен икмәк өчен күршесен үтереп, төрмәгә утырды һәм кире әйләнеп кайтмады", — дип сөйләгәндә тәннәр чымырдап куя иде.

Ике абыйсы, бер энесе сугышта булса да, әбиемне дә фронтка жиберергә дип, берничә тапкыр хәрби комиссариатка чакыралар. Һәр баруында, буең кечкенә, берәз үсәргә кирәк дип, кире кайтарып жиберәләр. Чираттагы баруында хәрби комиссар: "Үсмәдең инде, яңадан чакырмыйбыз", — дигән.

Инде өч баласы булган әбиемне Чалпы авылындагы балалар бакчасына тәрбияче итеп жиберәләр. Таңнан торып, җәяү уника чакрым юл үтеп, кичен тагын шул чакрымнарны кире кайтырга әбием нинди көч таба торган булгандыр?! Бер иртәнә каршысына бүре чыгып утыргач, әбием: "Бүрекәем, синең дә балаларың бардыр, мине дә өемдә өч балам көтә, тимә миңа", — дип ялвара. Күзгә-күз карашып озак кына торгач, бүре урманга кереп китә. Шуннан әбием ике кызы (кечкенәсе, өч айлыгы, әнием була) белән Чалпыда тора башлый, шимбә көннәрендә аларны бабам барып ала. Атна буе әнисен күрергә тилмергән дүрт яшьлек улы иртәдән үк койма башыннан: "Бүген минем әни кайта шул!" — дип, үткән-сүткәнгә хәбәр салып утыра.

Язгы ташу вакытында, күпер җимерелеп, трактор кабинасында ике кызы белән суга бата башлаганнарын, олы кызының: "Әни, без үлмибезме?" — дип ка-

бат-кабат соравын әбием үзәге өзелеп сөйли иде.

1946 елда Чубар-Абдул авылында сугыш ятимнәрен үзенә жыйган балалар йорты ачыла. Әбием анда директор урынбасары итеп куела. Бервакыт олырак малайлар кечкенәләргә "мәк" дип, тилебәрән орлыгы ашаталар. Тәмам юләрләнгән балаларны, юеш жәймәләргә төреп, үзләре дә аз санлы булган хезмәткәрләр күтәреп йөриләр.

Әбием балалар йортында тәрбияләнүчеләрнең шактые белән элемтәсен гомеренәң соңгы көннәренә кадәр өзмәде. Алардан килгән откыткалар, хатлар әле дә истәлек булып саклана.

Лаеклы ялга чыкканчы мәктәпнең тулай торагында тәрбияче вазифасын үтәгән әбиемне укучылар да бик яратканнар. Хәтта туган авыллары өч-дүрт чакрымда гына булса да, ял көннәрендә дә торакта куна калганнар. Уку-тегү-бәйләүгә оста әбием бу һөнәрләргә үзенәң кызларын гына түгел, күпсанлы укучыларын да өйрәткән.

Бөөк Ватан сугышынан исән-сау кайткан, башыннан ахырына кадәр Ленинград блокадасын үткән бабам Хужин Мөҗәһит белән биш бала үстөрөп, бишесенә дә югары белем биргән әбием һәрвакыт: "Яхшылык жирдә ятмый", — дип кабатлый иде.

Без, аның күпсанлы оныклары, әбиебезнең истәлекләрен тынсыз калып тыңлый идек. Әле хәзер дә әбием хикәятләренәң тел-сурәтлөү чараларына байлыгын, аның мәкаль-әйтемнәрен шулкадәр күп һәм урынлы куллануын исемә төшереп гажәпләнәм. Үзе турында кайгыртырга минут та буш вакыты булмаган әбием "тормыш" дигән мәктәпнең бик тырыш укучысы булган!

**Нурия ЛОТФУЛЛИНА,
Чаллы шәһәрәндәге
КДУ филиалының
журналистика
факультеты студенты.**

Ни хәлән бар, көшә түгәнгә?
Мин хәлән бар, көшә түгәнгә?

Таң туып кына
килө әле...

Тәрәзәдән төшкән беренче кояш нурлары йокымны качырды. Торып чәчләремне тарарым да елга буена төшөп киттем. Жәй уртасы. Табиғатның иң гүзәл вакыты. Туган якның саф һавасы, жәйге гүзәллек башны әйләндерә, хисләргә яңарта... Иртәнге чыкта кибеп бетмәгән чирәмгә аякларымны сузып утырдым, табиғатның хозурлыгына сокланып уйга калдым. Күз алдымнан яшьлек елларым, Гомер юлым йөгереп узды. Йөрәккә әңгиттереп ала торган мизгелләре күп булды шул аның, ай, күп булды...

Гаиләбез белән чит жирләрдән туган якларга кайтып урнашкан та әти-әниң уң кулына әйләндем. 13-14 яшьләремдә фермада әнигә бозау караштым, колхоз эшеннән калмадым. Татар телен болай да беләм дип, авыл мәктәбдә укымайча, Әтнәгә рус мәктәбенә укырга киттем. Балачагым эш белән уку арасында үтте дип әйтсәм дә, күңелле вакытлары да күп булды. Бер төркем кызлар уйнап-көпкөч утырган, күңел ачкан вакытлар итә калган. Хатирәләр арасында иң күңелдә калганы — Ул. Минем беркайчан да йөрәгемнән китмәс яшьлек мәхәббәтем, иң саф хисләрем. Сабыйлыктан үсмер чакка күчкән бер мәлдә кабынган тәүгә ярату иң чистасы була икән бит...

Уналты яшем тулган гына иде әле. Үзбәкстан якларыннан туган тиешле апабыз кайтып төште. Яштан күңелем яңалыкка, кызыклы кичерешләргә омтылганга, мин Роза апам ияреп кунакка барырга булдым. Әниңәжәбибәрәсе килмәде — йөрәгә моның хәерләгә булмавын сизгәндер, мөгаен. Кая ул аны тыңлау! Яңа жирләр күрәчәгем, яңа кешеләр белән

очрашагымны уйлап башым әйләнгән иде...

Үзбәкстан якларына килеп төшөп, кунак була алмадым. Роза апам мине иренәң иптәшенә кияүгә сатып жиберде. Аның авылга кайтып мине алып китүенәң сәбәбе дә шул булган икән. Үзбәкстанда киләткән кыйммәт тора. Шуңа да Татарстаннан төрле алдау юллары белән кызлар китереләр. Мин дә әнә шул алдау корбаны булдым. Кияүгә чыкканда хатын-кыз булып житлекмәгән дә идем әле мин. Шуңа да берничә ел балага уза алмадым. Ул чакларда иремнән, каенанамнан ишеткән кимсетү, әр-хурлар... яшьлегем белән генә күтәрә алганмындыр, мөгаен. Беренче баламны егерме яшемдә таптым. Ирем безне тынчланган кебек булса да, безнең арада жылылык юк иде... Ел артыннан ел үтте торды. Бер-бер артлы алты балабыз туды. Эштән — өйгә, өйдән эшкә ашыгып, Гомернең үткән, бәлки, сизмәгән дә булып идем. Көннәрдән бер көнне минем белән сәер хәл булды. Көндәгечә, өй мәшәкәтләреннән арып йокыга талгач, сәер төш күрдем. Өй каршына зур гына оча торган тәлинкә төште. Шуннан соң кыска буйлы сәер кешеләр тәрәзәдән кереп, мине үзләре белән алып киттеләр. Без бик биеккә күтәрелдек тә ниндидер башка дөньяга төшөп утырдык. Әлегә затлар мине зур бинага алып керделәр. Уртада зур булып нәрсәдер янып утыра. Әлегә утка кулымны тыгарга куштылар. Мин, үзем дә сизмәстән, кулларымны шул утка тыктым. Бөтен тәнемне ток бәргәндәй булды. Кулларымны алгач, әлегә затларның берсе миңа: "Без сиңа кешеләргә дөвалар өчен көч бирдек", — дип әйтте. Шуннан соң ми-

не жиргә төшөрөп куйдылар.

Уянып киткәч, бу сәер төшнә кызык итеп күршеләремә сөйләдем. Төшемне, бәлки, оныткан да булып идем. Беркөнне күрше баласының теше сызлы башлады. Елый да елай, берни дә булышмый. "Бир әле балаңны", — дип, сабийны әнисеннән алдым да, яңагына кулымны куеп тордым. Ни гаҗәп, балаңның теш авыртуы басылды... Шуннан китте инде. Күрше-күлән берәр жире авырта башласа, миңа мөрәҗғәгать итә торган булды. Тирә-юнь шәһәр-авыллардан да килә башладылар. "Шифаң тиде, рәхмәт", — дип китәләр иде. Кешеләргә дөвалагач, үземдә көч артуын тоя башладым. Безнең вакыт дөваламый торсам, үземне кая куярга да белми идем. Инде менә тереклеккә сикхәт өлөшүмә дә уникал булган икән. Шулар ел эчендә күпме генә авырулар белән очрашырга туры килмәде. Өметсезлек чагылган күзләрдә яшәү нуры уяту үзәк бөтте ул! Бала таба алмаучы хатыннарың дөвалаганның соң сөөнүләрен күрү, үзем дә шатлана идем.

Туган якларыма еш кайтып йөрү насыйп булмаса да, сирәк кенә Питрәчтә яшәүгә сөңлем янына кайтып кунак булып китәм. Үз ягым кешеләргә дә сикхәт өлөшсәм, өметләргә өзелгәннәргә яшәү ямен кайтарасым килә. Үзлегемнән Коръянне өйрәнәп, дин юлына басуымның да торышында файдасы зур булды. Ходай Тәгалә беркайчан да ярдәменнән ташламый, һәрвакыт яшәүгә ышаныч, киләчәккә өмет өсти.

Инде торышының яшьлек еллары артта калган. Балаларым буй житеп, үз торышлары белән яшиләр. Сөөнечен дә, кайгы-сагышын да күп күрдем Гомердә. Язмыштан узмыш юк, дисәләр дә, яшьлегемә

кайтып, Гомер юлымны бүтән сукмаклардан дөвал итә алсам, яштан медицина юлын сайлаган булып идем. Кешеләргә өлөшсә сикхәт әле дә кайнап тора бит йөрәгемдә. Изгелегем күпләргә тисә иде...

...Бәхет... Кеше дөньяга әнә шулар кадерле төшенчәне татып яшәр өчен килә. Бәхетлеме соң мин? Әлбәттә! Хатын-кызың бала табып, аны кеше итеп үстерүе зур бәхет бит инде ул. Сулган йөзләргә ямь кундыру, өметсез хасталарга яшәү чаткысы өлөшү, авыру балаларның яңадан шат көлү авазын ишетү — үзәк бәхет!

Наилә КУРАМБАЕВА.
Үзбәкстан,
Харәзем өлкәсе.

Мин Лениногорск районының Федотовка авылында яшәүче Куцева Евдокия Кузьминична, 2001 елның 22 октябрендә Әлмәтнең "Елховнефть" нефть-газ чыгару идарәсеннән юлда очраган машинага утырып авылга кайтыр юлга чыккан жирдән югалган кызым

Куцева Альбина Анатольевна (1969 елда туган) эзлим. Әгәр шушы көнне юлда — дүрт чакрым ара — Альбинаны күрүчеләр яисә бүгенге көндә аның кайдалыгын белүчеләр булса, Ходай хакы өчен, миңа, яисә 33-25-89; 22-99-77; 31-55-60 телефоннары буенча Әлмәт шәһәренә яки 02 телефоны буенча милициягә хәбәр итсеннәр иде.

Евдокия КУЦЕВА.
Лениногорск районының
Федотовка авылы.

Роза КАМАЛЕТДИНОВА

Картаямны соң йөрәк?!

Яшарга! Һәр иртәне кояш чыкканга сөөнөп, чәчкә-үләннәрдән татлы бал жыйа торган умарта кортларының, кырмыскаларның туктаусыз хәрәкәт итүенә, эшчәнлегенә гажәпләнөп, күзөң күргәнгә, колагың ишеткәнгә куанып яшарга! Картаюга бирешмичә, өметсезлек чигенә житкәннәргә ярдәм кулы сузып, кешеләргә көч биреп, тормыш тәмен тоеп яшарга мөмкин икән бит әле!

Казан шәһәре Мәскәү районының халыкны социаль яклау, реабилитация бүлегә каршында моннан бер ел элек кенә оешкан «Ностальгия» клубына яшәү мәгънәсенә тирәнлеген аңлаган кешеләр йөри торгандыр, мөгаен.

«Ностальгия» — грек теленнән кәргән сүз. Жирсү, туган жирне сагыну, юксыну мәгънәсен бәлдәре. Кеше туган төягеннән аерылгач, йорт жылысын, әнисенәң жылы кочагын, рәхәт балачагын сагына. Олыгайган саен адәм баласы якыннарына, кешеләргә кирәкле чагын, кулларында ут уйнатып, жылләнеп эшләп йөргән бәхетле яшьлеген юксына.

Әйе, «Ностальгия» клубы активистлары да жирси торгандыр, ваемсыз, рәхәт чакларын сагыналардыр. Әмма мич башы тансыклап, үтте яшьлек искән жылдәй дип елап утырмыйлар. Чөнки... ижәт дәрте ташып торган әбиләр, бабайлар — ветераннар, инвалидлар оештырган клуб бу. Очрашуларны алар бәйрәм көткәндәй көтеп алалар. Ул көнне киём шкафыннан рәешкә генә кияргә дип саклаган иң матур, затлы күлмәк-костюмнар чыга, үтүкләнә, жылләтөлә, жыйерчыклар языла, әйтерсөң лә, яшәлгән еллар артка чигә. Ул гынамы, очрашулар алдыннан кич утырып һәркем шигырь яза! Биолар шомартыла, кабатлана, жырлар янәдән ятлана. Бәлки, шуңа

күрәдер, көязләнеп, нурланып клубка таба атлаганда алар үзләрен яшь, таза, сау-сәләмәт итеп тоя. Йөрәк карттаймый икән, димәк, яши кеше! Ә шуннан да зуррак бүлек кемгә бирелгән соң әле?!

«Ностальгия» клубының жаны, оештыручысы — һәрвакыт яшь, чибәр, шат күренүче, тынгысыз йөрәкле Равилә Мәсгут кызы Лаишевская. Ул... Хәер, сүзне иң әүвәл әтисе — клубның иң актив әгъзаларыннан берсе Мәсгут әфәнде Вәлиевтән башлау дәрәсрәк булырдыр, ихтимал.

Арча районы Кәче авылында оста гармунчы булып танылган Мәсгут педагогия техникумы тәмамлап балалар укыта башлагач кына сугыш чыга, ул фронтка китә. Артиллерист егетне ничекләр генә сынамай язмыш: яралана, камалышта кала, аннан мең бәлләр белән партизаннарга килеп кушыла, бер бәрелештә кулын өздәрә. Яраларны ямаштырып Киевтагы госпитальдә ятканда Бакуда үскән Роза исемле чибәркәй белән таныша. Дәрәсрәгә, аларны татар жырына мәхәббәт табыштыра, дуслаштыра да, кавыштыра да. Сугыш беткән 1945 елның 29 августында мәхәббәт жимешләре — бердәнбер кызлары Равилә туа. Роза ханымга Ходай гомерне үлчәп биргән — Мәсгутен калдырып, ул кырык сигез яшьтә үк мәңгелек йортына күчә. Бөөк Ватан сугышы инвалиды Мәсгут әфәнде Мәскәүдә укып институт тәмамлай, йөрәгенә китапханә эше якын тоела, кырык елдан артык Казанда — республика китапханәсендә директор урынбасары булып эшли. Ә Равилә медицина институтын тәмамлай. Өч бала үстөрә. Дүрт оныкка дәү әни ул. Дәрәжәле урыннар биләгән табигә ханым олыгая төшкәч үзәндә шигъри сәләт ачылуын тоеп

гажәпкә кала. Кулына каләм алган саен үзеннән-үзе күңеленнән жыр-шигырь ургылып чыга. Бәхетенә күрәдер, язмыш аны моң-көйләрдән жаны мөлдәрәмә тулып-ташып торган музыкант — Римма Зотова белән очраштыра. Берсе шигърь яза, икәнчесе аны көйгә сала, ике ханымның да күңелләре хисләр дулкынына бик тиз көйләнә. Жыр тугач, аны башкаручы — жырлаучы да кирәк бит инде. Башкаручысы булса, тыңлаучысы табылып, дисезме?! Бар икән талантлар халыкта! Шулу Мәскәү районында пенсиягә чыккан укытучылар, табиблар, тагын башка һөнәр ияләре күңел тулганда, хисләр ташканда... жылышып жырлашырга бер клуб булса иде дип хыялланып барып икән?!

«Ностальгия» шулай туа.

Шәхсән мин бу ханым-әфәнделәре — күпкырлы талант ияләрен үзем өчен беренче мәртәбә сентябрь урталарында — клубның чираттагы бер очрашуында гына ачтым. Әмма дәртләре ташып торган шат күңелле өлкә яшьтәгә (аларны картлар дип атарга тел әйләнми) ханым-әфәнделәренә күрәп соклануымны яшерә алмадым. Болай да яшәп була икән!

Жәйге ял — тәнефестән соң ветераннарның өле беренче очрашуы иде ул. Сагынышканнар! Алтмыш кешедән артык халык йөри торган клуб әгъзалары — жәй айларында туган көннәре булып узган ханым-әфәнделәре гомер бәйрәмнәре хақында инде онытырга да өлгәргәннәр икән ич. Ә Равилә һәм Римма ханымнар онытмаган: тыйнак кына булса да, бүләкләр дә юнәткәннәр, ә иң мөһиме — юбилейларның һәркайсына атап жыр чыгарганнар. Гадәттәгечә, сүзләре Равилә ханымныкы, ә көе, әлбәттә инде, Римма Александровнаныкы. Үзенә атап язылган

Клубның актив әгъзасы Рәйсә Рахимова.

Алдагы биттә: Клуб президенты
Равилә Лаишевская әтисе Мәсгут Вәлиев
белән.

жырны пианино янына басып тыңла-
ганда күпләрнең күзләренә яшь бә-
реп чыгу да табигый. Булсын, шатлык
яшьләре генә ич алар!

Үз шигырьләрен Равилә ханым жыр-
энтлык итеп чыгарырга да өлгәргән.

Клуб әгъзаларының күбесе укыту-
чылар икәнлегә үзен сиздерә. Һәр-
кайсысына жәйне ничек уздыруы ха-
кында инша — шигырь яки хикәя язып
килергә дә кушылган булган. Каләм
көчөн төеп газеталарда хикәяләр бас-
тырырга маһир Маргарита Кулакова-
ның (астагы рәсемдә) «отчет»ын һәмме-
се кызыксынып тыңлады: «Отец» филь-
мының премьерасын караган, төп
рольдә уйнаган Алексей Гуськов белән
очрашу хәтеренә тирән уелып калган.
Баратынский музееңда шагыйрә Майя
Вәлиеваның ижәт кичәсе дә жылы
хисләр уяткан. «Шушы — үзөбөз хәзер
яшәгән мизгелнең кадерен белергә
кирәк — ул беркайчан да бүтән кабат-
ланмаячак» дигән сүзләрен күпләр хә-
теренә беркетеп куйгандыр.

Тамашачы булып кына түгел, үзләр-
не катнашкан кичә-концертларны да
янәдән күздән кичерделәр: Равилә ха-
ным белән бергә ретро стилиндәге
киемнәр күрсәтү кичәсендә катнашу-

лары һәм үзләренәң шигырь-хикәяләр-
ен халык алдына чыгып укулары —
онытылырлык вакыйга димени?!

Антонина Малышева «Татарста-
ным» дигән шигырен татарча башлап
киткәч, мин аны керәшен татары дип
уйлаган идем. Республиканың төп
халкына хөрмәте икән бу. Аның үз
язмышы фаҗигале. Башта ирен, ан-
нан бер-бер артлы өч баласын жир-
ли ул, туганнары юк. Ялгыз башың
бу кайгыларга ничек түзәргә кирәк?
Хәсрәтләрен жыр итеп көйләсенме,
жилләргә сөйләсенме? Әгәр янәшә-
дә мәрхәмәтле кешеләр, дуслар бул-
маса, бик авыр бит яшәүләре. Клубта
дуслар табуы аның тормышка мәхәб-
бәте яңаруы түгелмени?

Раиса — Рәйсәләргә аеруча бай
икән клуб. Алар монда өчәү. Өчесе дә
эшчән, тыйнак, яхшылык эшләргә ат-
лыгып торалар. Рәйсә Рахимова —
Советлар Союзы Герое Бакый Рәхимов
кызы. Был үзенәң житмеш еллык
юбилеен билгеләп үтте. Шигырьләр
яза. Раиса Решетова һәрчак көз ки-
енә. Ачык йөзле. Тормышның кадерен
белеп яши, чөнки гомер муенсасында
еллар-сәйләннәр санаулы гына калга-
нын яхшы белә. Рәйсә Алиуллина —
солдат анасы, улын сугыш елларында
түгел, ә тыныч көннәрдә югалтуның
нинди ачы хәсрәт икәннән аннан со-
расагыз, ул әйтер... Хәер, кайгыларын,
бәлки, жилләргә сөйләдер, кешеләр
йөрәгенә авырлык итеп өйми ул, ки-
ресенчә, кайгылыны юатырлык жылы-
ягымлы сүзләр таба ала. Клубның
пресс-секретаре ул. Очрашулар ха-
кында хәбәр итеп һәркемгә шылтыра-
тучы да, бәйрәм житсә иң беренче
булып ветераннарны котлаучы, ялгыз-
ларның хәл-ахвалын белешеп ярдәм
күрсәтүче дә ул булыр.

Фирия Закирова Бакый Урманчега
туган тиешле ханым. Урманче музее
белән һәрчак элемтәдә. Үзе шулкадәр
матур жырлый. Тавышы чиста чыңы
кебек күңелләргә иркәли.

Дилә Мөлекованың «Казан кичләр-
е»н жырлавын руслар, татарлар, чу-

"Ностальгия" клубының вице-президенты,
музыкант-композитор Римма Зотова.

вашлар да бердәй яратып, бирелеп
тыңлыйлар. Бергәләп чәйләр эчәләр.

Хәйрия елында өлкәннәргә мәжлес-
кә жыеп сый-хөрмәт белән куандыр-
ган шәфкатъле спонсорлар Фәрит
Мифтахов, Равил Шәвәлиев, Олег
Коровинга мең рәхмәтле алар.

Гел хатын-кыз гына икән димәгез,
ир-егетләр дә бик теләп йөри бирегә.
Леонид Константинович Ермолаев —
Татарстанда гына түгел, Россия күлә-
мендә атказанган морж, шөһәр күлә-
мендә үткәрелгән бәкедә коену бәй-
рәмнәрендә аны иң шәп Нептун дип
беләләр. Геннадий Максимович Катков
исә хәләл жефетен югалткач, чак кына
тормыштан ваз кичми кала, бәлки,
клубташларының жылы мөнәсәбәте
аны тормышка кайтаргандыр да өле.

«Кермә, картлык, кермә безнең өй-
гә, тимә, картлык, безнең әнигә» дип
жырласак та, ялварсак та вакыт агыш-
ларын туктата алмабыз. Әмма карт-
лыкны да фаҗига итеп түгел, ә гомер-
нең матур фасылы — өлгерү чоры
итеп кабул итү безнең ихтыярда ич.
Гомер көзе бит ул. Ә көз ямансу бул-
са да, мул уңышы, муллыгы белән сө-
ендерә торган бай фасыл.

Татарстан Республикасы
вице-премьеры,
мәдәният министры
Зилә ВӘЛИЕВА:

“Мәдәниятне үстерү — халыкның рухи сәламәтлеген саклау ул...”

Танылган журналист, 1990 нчы еллар башында демократия дулкынында депутат булып сайланган Зилә ВӘЛИЕВА Татарстан хакимиятенең югары катламында нәтиҗәле гамәлләргә белән олы дәрәҗә һәм җәмәгать эшлеклесе буларак танылды. Парламент рәисе урынбасары булып ике чакырылыш эшләгәннән соң, матбугат һәм мәгълүмат министры булды, соңгы елларда Премьер-министр урынбасары, республикабыз өчен бик мөһим булган мәдәният министрлыгын җитәкли.

— Хөрмәтле Зилә Рәхимҗановна! Мәдәнияттебезнең еллар буена кризис кичереп яшәгән берәүгә дә сер түгел. Ә менә соңгы елларда Татарстан мәдәният өлкәсендә зур сикереш ясады. Әдәбият-сәнгать елын игълан итү дисеңме (күрелгән хәлмени!), Казанда, Алабугада, башка шәһәр һәм районнарда күптөрле мәдәни үзәкләр булдыру, мәдәни чаралар үткәргү дисеңме... Әлегә матур үзгәрешләр бу тармакны җитәкләгән шәхескә карата зур кызыксыну уята...

— Башта ук әйткән өле, эш монда минем шәхестә түгел, ә Татарстанның соңгы дистә ярым ел алып барган сәясәтенең кайбер җимешләре күренә башлауда. Нефть табу,

химия индустриясе, торак төзелеше, авыл хужалыгы үсеше никадәр генә мөһим булса да, алар үз максат түгел, ә социаль-мәдәни казанышларга илтүче чаралар булып тора. Сер түгел, мәдәният тармагы күптәннән элекке совет илендә һәм хәзерге Россиядә күпме калса, шул житәр дигән принцип буенча тәэмин ителә. Соңгы елларда гамәлгә керүче дүрт гомумфедераль проект арасында мәдәният юк. Иң кыен тармак ул мәдәният. Тик шулай да бирешмиз. Чөнки мәдәният халыкның һәм илнең йөзен билгели.

Татарстанда соңгы елларда безнең юнәлешкә нинди мөнәсәбәт күрсәтелгәнә һәркемгә билегеле. Әлбәттә, барыбер өле ярдәм кирәк кадәр түгел дисәләр, каршы килә алмыйм. Әмма иң мөһиме, мәдәниятнең милләтебез үсешенә хәлиткеч тәсир итүен аңлау. Татарстан һәм татар мәдәнияте халкыбызның йөзен чагылдыра. Татарстан — төрле милләтләр, төрле җыр, төрле көй яңгырый торган җир. Безнең сәнгать әһелләре иң югары дәрәжәдә иҗат итәргә сәләтле. Кайсы гына илгә яисә Россия төбәгенә барсалар да, безнеңләренң талантына, осталыгына сокланмаган кеше юк. Безнең потенциалыбыз зур, безгә милли үзенчәлекләргә һәм традицияләргә таянып, заманның мөмкинлекләреннән файдаланырга, шуларны базар мөнәсәбәтенә көйләргә кирәк. Әйтк, скрипкада яхшы уйнау бер нәрсә, ә менә ул яхшы уенны ничек итеп дөньяга танытырга, аны ничек итеп тәҗдид итәргә, ничек итеп аңа тиешле дәрәжәдәгә бәя бирергә? Бигрәк тә бүгенге шартларга яраклаштырырга кирәк. Ә бу инде бөтенләй башка сәләт, хәтта башка һөнәр. Шушы яңа һөнәрләргә барлыкка китерү ул безнең бурыч та, бүгенге көндәлек эшбез дә. Үзгәртеп корулар башлангач, хәтерегездәдер, бөтен ил салту эшенә күчеп беткән сыман тоела иде. Алай гынамы, югары белемсез дә, югары сәнгатьсез дә тормышны алып барып була икән дигән ялгыш фикер дә өстенлек ала башлады. Бу хәлнең дәрәжә булмаганлыгы берничә ел үткән кенә ачыкланды.

Шуның өчен мәдәниятне саклау, мәдәниятне үстерү аерым артистның, аерым талантның гына талантын күрсәтү, аның тормышын тиешле дәрәжәдә саклау гына түгел, ул иң элек шушы илнең, җәмгыятьнең рухи сәламәтлеген саклау дигән сүз.

Гомумән, тормышның асылын саклау. Кеше бу дөньяга меркантиль ихтияҗларын канәгатьләндерү өчен генә тумаган. Аңа үз-үзен эзләүдә, үзенең бурычларын тормышның мәгънәсен аңлап башкаруда, тормыш коруда иң зур йогынты ясаучы һәм иң зур таяныч булган нәрсә — сәнгать дип уйлыйм.

Сәнгатькә, мәдәнияткә карашны үзгәртү теләге дә роль уйнагандыр. Мәгълүм иде ләбаса, мәдәнияткә мөнәсәбәтле нинди генә зур сүзләр йөрсә дә, акча өләшкәндә алар исәпкә алынмады. Әйе, кеше сәламәтлеген дә сакларга тиеш, башка зарур мәнфәгатьләргә дә кайгырту кирәк. Барысы да мөһим. Бу урында Чехов сүзләре хәтергә килә. Ә ул әйткән: "Кешенең һәр нәрсәсә гүзәл булырга тиеш: киеме дә, күңеле дә, уйлары да", — дигән. Мин Чеховның шушы канатлы сүзләренң тормышка ашырылуын теләр идем. Шушы көнне якынайту теләге миңа омтылыш биргәндер. Хак. Ник дисәң, базар мөнәсәбәтләре чорында һәр нәрсәнең үз бәясе бар, мәдәнияткә дә чын дәрәжә бәя бирү вакыты җитте, дип уйлыйм. Форсаттан файдаланып калырга тырышыяк.

— **Элегрәк берәү хакында: табигать биргән төс-бит, килеш-килбәт, буй-сын өстенә, телләр белү, дипломатик тәрбия, уку-тәрбия эшләре буенча үз программасы булу бу кешене коеп куйган мәгариф министры итә, дип сөйләләр иде. Ә мәдәният министрына нинди сыйфатлар хас булырга тиеш дип уйлайсыз?**

Дөньядагы иң атаклы музейларның җитәкчеләре Татарстанда музей тәрбиясенә булган игътибарга соклану белдерделәр.

Татарстан Президентының матбугат хезмәте башлыгы Айрат Зарипов (сулда), Зилә Вәлиева, Татарстан Дәүләт Советының мәдәният, фән, мәгариф һәм милли мәсьәләләр буенча комитет рәисе Рәзил Вәлиев.

— Һәрхәлдә, мәгълүматлы-белемле булырга тиеш, әйтк, Михаил Швыдкой кебек. Белем иң беренче урында торса, икенчедән — концепцияң булу шарт. Тагын да кирәгрәге — чын күңелдән мәдәниятне сөю. Дәрәжәсез, мәдәни талант — бик нәзберек талант, кайчакта холыксыз да. Шуның өчен ул талантны күрә белү зарур. Чын талантны үстерер өчен кайчакта бер гаиләнең генә түгел, бәлки бөтен министрлыкның көч сарыф итүе кирәк булырга мөмкин. Татарстан мәдәният министры татар мәдәниятен дә белергә тиеш, татар телен дә. Һәм шул исәптән рус мәдәниятен дә мәскәүлеләрнең үзләре дәрәжәсендә белергә, аңларга кирәк.

Президентыбыз Минтимер Шәрипович, Татарстан мәдәният министры шундый булырга тиеш, дигәнне әйтмичә генә, җитәкчегә шундый-шундый сыйфатлар зарур дип аңлата. (Кәлә.)

— **Нинди икәннен үзең аңларга, үзең шәрехләргә тиеш инде...**

— Әйе. Мәскәүдә бер чыгыш ясаганда ике-өч ир-ат килеп, рәхмәт сезгә, безнең күптән инде шулхәтле матур әдәби рус телендә чыгыш тыңлаганыбыз юк иде, дип әйткән иде.

"Алтын Мәнбәр" мәселман киносы фестивалә — уйланылу маленнән алып, үткәрелүендәгә барча мәшәкатләр-нечкалектәрә белән Зилә ханым Вәлиева жаны аша узучы вакыйга. Бу сурәттә — кино йолдызы Катрин Деневны каршылау вакыты.

Заманыбызның фикер ияләре — әдип Олжас Сөләйманов (сулда) һәм Татарстан Президенты киңәшчесе, Татарстан Фәннәр академиясенең Тарих институты директоры Рафаэль Хәкимов янәшәсендә.

— Бала чакта кем булырга хыяллана идегез? Профессия сайлауны нәрсә хәл иттә? Журналистикага ничек килдегез?

— Очучы булмакчы идем. Без, космонавтика чоры балалары, йә космоска очарга, йә очучы булырга омтыла идек. Бер "сочинение"м республика күләмендә ниндидер яхшы урын алды... Шуны укыгач, якин итеп йөргән укытучым әйтте: "Син бит кыз бала, нинди очучы ди ул, юк белән башыңны ватма, әнә, иншаларны яхшы язасың, сиңа журналист булырга кирәк", — диде. Бу химия укытучысы иде.

Дәрәсәгә генә әйткәндә, аңа кадәр журналистика турында уйлаганым юк иде. Кызыксына башладым. Университетның "Проба пера" дигән түгәрәгенә чакырдылар, шунда йөрдем. Шигырьләр яза идем. Күбрәк проза. Шигырьләрем, мөгаен, мәхәббәт турында булгандыр.

Ул чакта "Журналист" дигән журнал конкурслар да үткәрә иде. Мәскәү дәүләт университетына (МГУ) конкурссыз керү өчен беренче-икенче урын алырга кирәк. Ләкин ул урыннарны ала алмадым. Миңа хат килде. Шушы конкурсны оештырган Ирина Викторовна Скляр язган иде аны. Хатлар бүлгәгә мөдире. Ул хат мине беренче урыннан да ныграк канатландырды. Шундый жылы, шундый игътибарлы ике битле хат! Бөтен язганнарыма уңай бәя биреп, бик нык үсәндәргән иде. Шуңа күрә һич икеләнмичә журналистика факультетына укырга китеп бардым.

— Үскән чакта гаиләдә кемнән үрнәк ала идегез?

— Яхшы гаилә — яхшы гаилә мәктәбе ул. Без өч кыз бала үстек. Кечкенә чакта әби тәрбияләде, ә мәктәпкә йөри башлагач, күбрәк әти-әни кулына калдык. Безне ялгыз гына калдырмас өчен алар эш сменаларын бүлешәләр иде. Берсе дәрәсләрне карата, икенчесе ашарга өлгертәләр иде. Әти китап укырга ярата иде. Китапка, белемгә омтылу аңардан булса, әнидән — барысына да өлгертәргә тырышу, әбидән түземлелек күчкәндер, дип уйлыйм. Эстетик тәрбия — әбидән. Әби бик матур киенә иде, әни дә аннан калышмады. Үзләре тегүче булгач, кешегә ялынып тормыйлар, үз кирәкларен үзләре тегеп кияләр иде.

— Сезнең Руслан Хасбулатов белән очрашуыгыз күпләрнең хәтерендә. Бу вакыйга республикада да, Россиядә дә зур резонанс тудырган иде. Шул чакта тәфсилләбрәк сөйләсәгез иде.

— Барыбызга да мәгълүм, мөстәкыйльлек юлыннан киткән республикабыз үзенчә яши башлады. Депутат булсам да, журналист булып эшли идем. Бермәлене шулай, жаен табып, Фәрит Хәйрулловичка мөрәжәгать иттем. "Россия Дәүләт Советы Президиумы рәисе Хасбулатов белән интервью оештырырга ярдәм итегез әле", — дидем. Ризалашты.

— Ә сенсация нәрсәдә булды?

— Төп сенсация интервью басылып чыкканнан соң башланды. Шул чакта, гомумән, Россия демократларының чын йөзә ачылды, дип саныйм. Газеталардан, Мәскәүдән килә башладылар, кызыксыналар, һәммәсә өстәмә мәгълүмат сорый. Хасбулатовка каршы котырта ук башладылар. Булган хәтлесең әйттем инде, дия идем. Баштарак Хасбулатов үзе дә бәйләнен караган иде. Шулай да ахыр чиктә үзен ирләрчә тотты. Үч алу дигән нәрсә булмады. Яхшымы-яманмы, демократия вакыты иде бит.

— Тормышыгызда кемгә таянасыз?

— Гаиләдәгә якыннарым турында әйтеп тормыйм. Аларның булуы көч бирә. Таяныч дигәндә, минем күз алдыма Татарстан АССР Верховный Советы Президиумы Секретаре булып эшләгән Дания Салиховна Дәүләтшина килә. Мин аннан интервью алган идем. Ул мине ниндидер аерым мөнәсәбәт белән, аерым игътибар белән, үз кызы кебек кабул иткән иде.

Хатын-кызының ир-ат арасында эшләвен мин бик җаваплы эш дип кабул итәм, аның җаваплылыгы күпкырлы. Иң беренче, эшчәнә эшли белергә кирәк. Яшерен-батырын түгел, кайбер ир заты җиңел генә: "Әй, бу хатын-кыздан нәрсә чыксын инде, хатын-кызының бөтенесе бер чыбыктан "сөрелгән" дип, тиз генә тигезлек билгесе куярга тырыша. Хәзергә заманда хатын-кызының роле искиткеч зур, киләчәктә ул бигрәк тә артачак. Хатын-кызының сәләтен, талантын кулланмыйча, ир-ат мантийгы белән генә ал да гөл итеп булмый тормышны. Дөнъяның гармоник үсешә өчен хатын-кыз сәләте дә бик кирәк. Әнә, күпме талантлы хатын-кызлар үсеп чыкты: банкирлар, эш-куарлар, сәнгать әһелләре...

— Сөз рус мәктәбен бетергәнсез, Мәскәү дәүләт университетын. Татар милләтенә хезмәт итү теләгә кайчан килде?

“Безнең сәнгать әһелләре иң югары дәрәжәдә иҗат итәргә сәләтле. Кайсы гына илгә яисә Россия төбәгенә барсалар да, безнекеләрнең талантына, осталыгына сокланмаган кеше юк”.

— Әйткәнемчә, мин бәләкәйдән бакчага йөрмәдем, әби тәрбиясендә үстем. Татарча сөйләшеп, татарча аралашып үскәнгә, беренче класска барганда русча белми идем. Шуның өчен әнине укытучылар әрләгән, мәктәпкә әзерләмәгәнсез, дигәннәр. Әмма унынчы класска барганда татарчаны онытып бетергән идем инде. Шулай да, бала чакта өйрәнгән тел компьютер файлында калган кебек күңелгә сеңеп кала икән. Депутатлар башка суга-суга татарчаны “файл”дан шактый тиз чыгарттылар. Мин татар икәнемне беркайчан да онытмадым. Әгәр син татар икән, юньле җирдә укырга тиешсез, ышанычлы белем алып, милләтеңнең дәрәжәсен үз эшең белән, сәләтең белән исбатларга тиешсез. Мин шундый тәрбия алган кеше. Бу аң, бу халәт гомер буена үзем белән, гомер буге татар икәнем исемдә булды.

— Мин беренче тапкыр күргәндә, улыгыз Денис сизгезнең класска укый иде. Ул миңа бик мөстәкыйль кеше булып тоелган иде. Белгәнемчә, ул рус-инглиз мәктәбе бетереп, “Азатлык” радиосында чатнатып татарча сөйләп йөрдә. Бердәнбер баланы тәрбияләгәндә моңа ничек ирешеп була?

— Улыбыз тугач, мин бик иртә эшкә чыктым. Сигез аеннан ук ул мине тәрбияләгән әбием кулында калды. Ата-ана үрнәгә, мохит бу җәһәттән зур роль уйный дип беләм. Мәсәлән, Денис бала чагыннан ук безнең дуслар белән аралашып, безгә килгән журналистлармы, Мәскәү кунакларымы, яшь шагыйрьләрем, язучылармы — барысын да тыңлап үстә. Без беркайчан да аның үзен генә калдырмый идек. Театрга барсак, театрда алып бара идек, кунакка чакырсалар, шунда ияртә идек. Кабатлап әйтәм, тәрбиядә иң мөһиме — яшәеш мохите. Проблемалы бала гайлә драмасының нәтижәсе ул.

— Мондый эштә хатын-кыз хатын-кызлыгын югалта дип уйламыйсызмы? Гел җитди кыяфәт, җитди халәт, җитди киём...

— Кешене власть биреп сынап карарга кирәк, дигән гыйбарә бар. Акыллы кеше акыллы карарлар кабул итә, акыллы гамәлләр кыла. Барысы да кешенең үзеннән. Шуңа күрә югары эштә хатын-кыз хатын-кызлыгын югалта дигән фикер белән килешә алмыйм. Билгеле, хатын-кызның үзенчәлекләре бар. Еш кына бу үзенчәлек файда гына китерә.

М. Жалил исемендәге Татар дәүләт опера һәм балет театры сәхнәсендә чорыбызның атаклы шагыйрәсе, Россия Дәүләт премиясе лауреаты (2005) Белла Әхмәдуллинаны хөрмәтләү.

Чит илләрдә йөргәндә дә эш “эзләп таба”. Принцесса Диана паркында.

Г. Хафизов һәм В. Зотов фотосурәтләре.

— **Депутатлыкка, хакимияткә хатын-кыз күбрәк килсән өчен квота кертү кирәк дип санамыйсызмы?**

— Мәсьәлә бар һәм аңа битараф калырга ярамый. Хатын-кызларны депутатлыкка сайлатыр өчен дә, әйтик, жиң сызганып эшләргә кирәк. Беренче чиратта, үзләренә. Чөнки, ни гажәп, хатын-кызларга иң беренче хатын-кызлар үзләре каршы чыга. Хәлбуки, бернинди ярдәмсез үзләренә сәләтен, талантын күрсәткән хатын-кызларыбыз да шактый. Бизнең, дәүләт органнарында, иҗтимагый оешмаларда.

— **Бер әңгәмәгездә: өченче меңьеллык хатын-кыз табигатен таләп итәчәк дигән идегез. Өченче меңьеллыкның жиденче елы барганда шул юнәлештә үзгәреш сизелмиме?**

— Тирән үзгәрешләр барган хәзерге заманда тынгысыз, һөнәри яктан мобиль кешеләр күбрәк уңышка ирешә. Андыйлар яңалыкларны тиз тотып алуучан. Өченче меңьеллык хатын-кызлар өчен дә мөмкинлекләр бирә. Күптән түгел Россия президенты Федераль хөкүмәткә берьюлы ике хатын-кызны иң мөһим министрлыкларга билгеләде. Хәзер икътисади үсеш һәм социаль мәсьәләләр хатын-кызлар "кулында". Димәк, киләчәктә хатын-кызларның карьерасы Татьяна Голикова һәм Эльвира Набиуллинаның уңышлы эшләр китүенә бәйле булчак. Мин аларның эшләр китүен кызыксынып һәм борчылып күзәтә торам. Хатын-кызларның казанышлары да, җиңелүләре дә уртақ дип санасак кына безнең мохиттә уңай үзгәрешләр булыр.

— **Дания парламентада хатын-кыз кырык процент тәшкил итә икән. "Күпчелек булмаса да, йогынты ядый алырлык азчылык без", — ди алар. Ә безнең хатын-кыз депутатларыбызның йогынты көче ниндирәк?**

— Һәр депутатның көче конкрет гамәл белән билгеләнә. Мисал өчен, республикадагы барлык бала тудыру йортлары өчен УЗИ аппаратлары булдыру максатында бюджеттан акча Роза Туфитуллова тырышлыгы белән алынды. "Татарстан балалары" дигән махсус дәүләт программасын финанслау да ел саен үсә барды. Тәрбиягә бала алган гаиләләр өчен ташлама булдыру хакындагы законның авторы да ул булды. Валентина Липужина, әнә, Дәүләт Советы аппаратының бөтен эшен алып бара. Флера Зиятдинова, Гөлнәра Сергеева үз тавышларын шактый ишеттерәләр.

— **Зилә ханым, Сез үзегез дә депутат чакта республикабызда "Ана даны" — "Материнская слава" медале булдыруга ирешкән кеше! Бер әңгәмәдә: "...Ярдәм итеп булмаган очракта да, кешене тыңлап, аңлап калу да мөһим", — дигән идегез. Ә хәзер инде Сез хөкүмәттә...**

— Дәүләт Советында эшләгәндә, бигрәк тә беренче айларда никадәр борчылуымны һәм каушавымны хәтерлим. Хатын-кызның һәр адымына дүрт күз белән карап торалар. Ә сәясәттә, гомумән, син хатын-кыз булган өчен генә бернинди ташлама да ясалмый. Ләкин барыбер иң катлаулы вакытларда ир-атларның күбесе үзләрен егетләргә тота. 1992 елның референдумы вакытында Фәрит Хәйруллович Мәскәүдә Конституция мөхкәмәсендә җавап тота, ә миңа Дәүләт Советы Президиумының утырышын төнгә уникаль җыярга туры килде. Кайбер даирәләр референдумны үткәртмәскә теләделәр. Бер-ике генә көн калган иде бугай. Шулай вакытта президиум әгъзалары, депутатларның күбесе республикабыз хокукларын аягыңа басып яклады. Шулайда яңы иде алар минем өчен шулай тарихи көннәрдә. 1995 елда Фәрит Мөхәммәтшин хөкүмәткә күчкәч, өч ай рәис вазифаларын үтәп торырга туры килде. Сайлау алды айларында нинди генә хәлләр булмасын! Бу чорлар, бик күп мөһим закон проектларын эзәрләүләр

бервакытта да онытырлык түгел. Мондый чакларда хатын-кыз яки ир буларак түгел, ә җаваплы кеше, депутат буларак эш итәргә туры килә. Әйтсәң теләгәннәр шулай: халык җитәкчегә яшь яки карт, ир яки хатын дип карамый. Аңа гадел тәртипләр һәм игътибар кирәк.

Хәзер, башкарма хакимияттә эшләгәч, шуны беләм: мин конкрет ярдәм көтәләр. Мөмкинлек бармы-юкмы, йомыш синең вәкаләтңә керәме-юкмы дип тормыйлар. Бюджетта каралмаган һәм матди ресурслар булмаган чакларда гозерне кире кагу никадәр кыен икән белсәң! Әле һаман да фатир мәсьәләсе проблема булып кала. Хәзер, кануннар үзгәргәч, хөкүмәтнең дә мөмкинлекләре чикләнә. Ә тормыш бюджетка салынган график буенча бармый. Аерым очракларда зур җитәкчеләргә, көчле ширкәтләргә мөрәҗғәгать итәргә туры килә. Аллаһа шөкәр, республиканың күпчелек, булдыклы, рухы байлыкларны үстергән кадрлар белән шөхәсләр җитәкли. Иң куәтле оешма җитәкчеләре — Рафкат Кантюков, Шәфәгать Тәхәутдин, Владимир Бусыгин һәм башкалар — санап бетергесиз. Президентыбыз әйтмешли, безнең республикада халык мәсләк мәсьәлә юк.

— **Бетмәс-төкәнмәс дәүләти мәсьәләләр белән бер рәттән, хатын-кызлар оешмасын да җитәклисез бит әле. Анда нинди яңалыклар бар?**

— Хатын-кызлар оешмасы сайлау чорында үз сүзгә әйтер дип уйлыйм. Хатын-кызлар оешмасы күптөрле оешмаларны берләштерә, алар һәммәсе үз эшләрен башкара. Әле менә "Ак калфак" берләшмәсе җитәкчесе Камәри ханым Хәмидуллина белән мөселман хатын-кызларының I Россия корылтаеының туксан еллыгына багышлап "XXI гасыр: гаилә һәм җәмгыять" дигән форум уздырды. Анда биш түгәрәк өстәл эшләде. Миңа калса, һәммәсе дә бик мөһим иде. Хәзер, гомумән, инициативалы эш таләп итә. Шөкер, бу борылыш башланды инде.

— **Соңгы елларда үзегездә горурылык хисе уятка нинди гамәлләрегезне күрсәтер идегез?**

— Гуманитар тармакта эшләүчеләрнең, мәдәният хезмәткәрләренең, журналистларның тормышын җиңеләйтү аларның дәрәжәсен күтәрү өчен президентыбыз һәм хөкүмәт башлыгы ярдәмендә ниләр эшләнәләр үзем генә беләм. Киң җәмәгатьчелек андый хәлләрне белмәскә дә мөмкин. Гомумән, кеше яхшылыкка тиз күнә. Шулай да барыбер республикабызда уңай күренешләргә минем дә өлешем керү, моны кайвакытта эчтән генә искә алу мин рәхәтлек китерә. Тагын бер конкрет вакыйга. Петербургда Тукай һәйкәле барлыкка килде. Петербурттагы иң яхшы һәйкәлләрнең берсе ул. Питер хәтле Питерда безнең Тукаебыз басып тора! Озакламый Мәскәүдә Жәлилгә һәйкәл куелачак.

— **Сезнең тормыш ритмыгыз бик катлаулы. Бу әңгәмәне эзәрләп йөргән айларда моны берәз чамалатыйм. Мондый йөкне тартырга хатын-кызның көче сәләмәтлесе ничек җитә икән дигән сорау туа.**

— Әйе, бүгенге тормышның, бигрәк тә идарәчеләрнең ритмы бик киеерек. XXI гасырны мобильлек гасыры, диләр. Моңа күнәргә, габул итәргә кирәк. Вакыйгалар артыннан өлгермәсәң, арбадан төшәп каласың. Ул кешеләрне төрле яктан тиешле кысада тота. Сәләмәтлек — күбрәк кешенең рухыннан тора, дип уйлыйм мин. Рухны булса сәләмәтлек тә була. Форсаттан файдаланып, барлык журнал укучыларга, һәммә татарстанлыларга "гади" генә теләгәнне җиткерер идек — сәләмәт һәм бәхәтле булыгыз!

— **Эчтәлекле, ихлас әңгәмәгез өчен рәхмәт Сезгә, Зилә ханым!**

Саимә ИБРАҢИМОВА

Казан— Хажитархан арасы...

Фирая БӘДРЕТДИНОВА,
Илсәяр ИКСАНОВА,
Гөлнур САФИУЛЛИНА,
Газинур ХАФИЗОВ (фото).

Еракмы ул, якинмы? “Сөембикә” өчен аралар чакрымнар белән генә үлчәнми, дөньяның-илнең төрле почмакларында яшәп ятучы дуслары, укучылары белән мөнәсәбәтләр акынлыгы билгели араларны. Әстерхан—Казан юлларына тузан төшәргәнәбез юк — әле безнекеләр бара, аннан да килгәләп торалар.

Бу сәфәребезне язга тәгаенләдек. Наилә ханым атап яз көне чакырды. “Иделнең ярсу, ярларыннан чыккан чагын, даланың яшь, садә чагын күрсәтәсем килә сезгә”, — диде. Наилә ханым Потеева — тумышы белән Татарстанның Чистай районындагы атаклы Яуширма авылында туган, Казанда табиб һөнәрен алганнан соң, Әстерхан якларына килеп булып төшәп, шунда игелекле хезмәт белән яшәүче милләтпәрвәр ханым — андагы милләттәшләребезне берләштерү-туплау хакына куйган биниһая эшчәнлегә өчен узган ел журналыбызның иң зур бүлгә — “Сөембикә беләзеге” белән бүләкләнде. Бүләк аңа Казанда, журналның 80 еллык юбилей тантанасында тапшырылды. Анысына күңеләбез булды, шулай да лауреатыбызны якташлары (шунда гомер итеп, ул үстергәч, якташлары инде!) алдында да хөрмәтлесебез килде. Киләчегә барып, ул сокланып язган Зөлхәбирә апа белән

күрешәсебез, Муса Жәлил узган юлларны узасыбыз, Әстерханның атаклы Тияген күрәсебез, мәчетләренә керәсебез, нугай авылына барасыбыз килде.

“Сөембикә — атым, нугай — затым...”

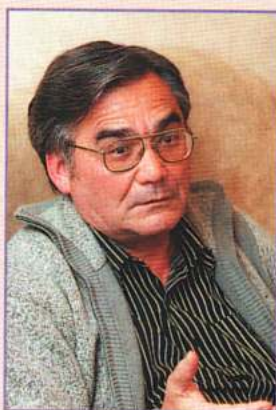
“Сөембикә” диюгә үк безнең телләр “ханбикә” сүзен өсти. Әйе, безнең Сөембикәбез — ханбикә. Нугайлар “кызыбыз”, диләр. Аларның үпкәләре дә бар: “саклый алмадыгыз...” Атаклы нәселдән булган яшь, чибәр, булдыклы кызларын биреп жибәргән бит алар Казанга. Сөен атлы кызын илләргә иминлек, үзенә бәхет юрап озатып калган дала — Әстерхан даласы түгел, бүген ул жирләр чит ил биләмәсе. Тарих жиле мәрхәмәтсез, нугайларны далалар буйлап әле тегендә, әле монда куган, сипкән, тараткан.

Сөембикәбезнең язмышы мәгълүм...

Ә без анда, Әстерханда, нугай апаларының беләзектәге Сөембикә сурәтен үбеп, яшь түгүләрен күрәчәкбез әле. Даланы да күрәчәкбез. Күз күрмә жирдә жәйрәп яткан кайчандыр гүзәл кала хәрабәләрен япкан яшел даланы. Автобус тәгәрмәче яныннан гына уч тутырып яшел-фирүзә “тәтиләр” — шәһәрнең شانлы чоры ядкарьләрен жыеп алачакбыз. Шуларга карап үткәннәргә сәяхәт кылыр өчен. Караган саен Әстерхан сәфәрен сагыныр өчен.

Беренче көн: Тияк

Бәһрәм РАМАЗАНОВ,
“Дуслык” жәмгыяте
рәисе урынбасары:

— Мин Тияктә туып-үстем. Эти-әни-ем дә, ике яклап әби-бабаларым да шушында дөньяга килеп, шушында гомер иткәннәр.

Әниемнең әтисе — Габделсадыйк бабам яш чыгында губернаторда денщик булып хезмәт итә. Солдаттан кайткач өйләнә һәм сәүдә белән шөгыльләнә башлый. Бабайның үз шунасы була. Ул аңа товар төяп Мәкәр-

Әстерханның татарлар күмәкләп яши торган борынгы бистәсе икән бу. Казанның Иске татар бистәсе шикелле жир.

Кайчандыр Тияк гөрләп торган. Бистәнең унбиш жирендә унбиш мәчеттә (!) азан өйткәннәр. Буйдан-буйга сузылган Менжинский урамы буйлап трамвайлар йөргән. Иртәнге якта һәр капканы сөт, катык, май сатучылар каккан. Тияк халкы зур бер гаилә кебек — шатлык һәм кайгыларны уртак итеп яшәгән...

Без утырган машина чокырлы-чакырлы юлдан Тияк буйлап бара. Урамның як-ягында бер-берсенә терәлеп үк салынган кечкенә агач өйләр тезеләп кала. Тәрәз каршыларында — чәчәккә күмелгән чия куаклары. Утыз ел элек үк бистәне сүтеп, бу урыннар-га яңа йортлар төзәргә тиеш булганнар. Ул теләк-вәгъдәләренң чыңга ашуын көтү хәзер хыял гынадыр инде. Әмма халык шул сүзгә карап, соңгы елларда төзелешкә бөтенләй тотынмаган да бугай. Һәрхәлдә, кирпечтән салынган яңа йортлар күзгә чалынмады. Монда бар да элеккегечә түгелме икән әле?! “Идел” газетасына эшкә ашыккан Сәгыйть Рәмиев, кымыз белән дәвалану өчен бу якларга килеп чыккан Габдулла Тукай күргәнчә. Мәнә бу Яшел мәчеткә Фатих Әмирхан яки Галимжан Ибраһимов жомга вәгазән тыңларга — халык белән күрешергә сугылмаган дип кем әйтә?! Тиякнең иң

олы мәчете инде тузган. Анда наикыйлмаганга да дистә еллар иң дөньяга пыяласыз тәрәзәләр, аишекләр аша үпкәләп баккан мәдидварына өр-яңа элмә такта кадаланган: “Биредә 1904 елдан 1914 екадәр Түбән Идел буе төрки халыкырының мәгърифәтчесе, “Идел” тагазетасының (1906—1913) нәшире,гайларның беренче тарихчысы имхатыйб Абдрахман Гомәри (АбдрахмУмеров) эшләде”. Тирә-юньдә яшәхалык, мәчет кайчан да булса берзекләндерелер, кабат эшли башладип өметләнеп, аны гел карап, жиммәсеннәр, сүтмәсеннәр дип, күз-колбулып тора икән.

Мәнә “Кызыл Шәрык” клубы. Кайчандыр шушында “Сәйяр” труппачыгыш ясаганын, Муса Жәлил, СалСәйдәшев, Сара Садыйковалар булнын уйлассаң, йөрәкләр кысыла. ҺаТакташ бу клуб сәхнәсендә төнге сгать икегә кадәр эшчеләр алдынбаскан килеш шигыр укий. “Арыгсыздыр, утырып кына сөйләгез”, —дләр аңа. “Юк, — ди ул, — сез бит эштсоң да мине тыңларга килгәнсез, ардык димәгәнсез”. Кичәдән соң халаяерыласы килмичә Такташны кунакнөгә кадәр озата бара. Кызыл кирпечтән салынган ике катлы клуб бинаисән, ул кинопрокат базасы булып хемәт итә икән.

Пакъләнеп, сафланып кайтырга дкүп татарлар бүген дә атаклы Ти

жәгә ярминкәгә йөри, анда лавка то-та. Моннан жиләк-жимеш яки балык төяп барганнардыр инде, ә Мәкәр-жәдән һәрвакыт мануфактура алып кайта торган булганнар.

Этинең әтисе Абдрахман бабай 1903 елда хажга бара. Ерак сәфәрдән исән-сау әйләнеп кайткач, анда ишеткән-күргәннәрен китап итеп бастырып чыгара. Без кечкенә чакта эти кичләрен ул китапны бик еш укий торган иде. Аны әкият тыңлагандай тыңлавыбыз әле дә истә.

Тиякнең Яшел мәчетендә әтиемнең бертуганы Габделбарый абый мөезин булып торган. Дин әһелләрен эзәрлекләү башлангач, кулга алынып, төрмәгә ябылудан, атылудан аны бер мәрхәмәтле бәндәнең алдан хәбәр итүе генә коткара. Төнлә жыенып, абый өеннән чыгып качарга өлгерә. Шул китүдән ул югала. Туганнары исәнлегенә өметләрен өзеп, могаен, үлгәндер дигән үй белән килешеп яши башлагач, 1953 елда гына аннан улы белән хатынын үз янына чакырган хәбәр килеп төшә...

Әтием Кәрим белән әнием Хәдичә икесе дә бер урамныкылар. Үсеп буй

житкәч, бер-берсенә гашыйк буалар. Тик әнине башка кешегә димләләр. Укроп, яшел суган сату белгенә шөгыльләнгән әтиемне Габделсадыйк бабам үзенең кызына тиңсәмәгән, күрәсән. Инде нишләргәБабай үз сүзеннән кайтырга ничохламаган. Әллә... Эти кызны урлархәл итә, сөйгәнәнә: “Иң кирәк әйбөләрәнне генә жый да арткы өйгә килеп тор”, — ди. Тегесе риза була.

Бер көнне иртә белән тәвәккүлләр болар. Хәдичәнә, ничшиксез, эзләчәкләрән һәм иң беренче чиратта үянына киләчәкләрән, жир астынныбулса да таптырачакларын белгән әкызны туры өенә алып кайтмый, палака төреп дөягә сала да юлга кузгалы. Имеш, ашыкмый-кабалаңмый гына күше авылга, туганнарына бара...

Инде бабамнар йортына кайтыйБерничә сәгатьтән соң анда “Хәдичәюлган!” дип, ду кубалар. Бабай кырыс, аз сүзле, кызу кеше. “Табыгыэзләгез!” — дип, һәммәсен аякка баытыра. Иң беренче булып, әлбәтт“Хәдичәгә шул гына күз төшереп йөргән иде”, — дип, Кәримне эзләргә чыгып чабалар...

мунчасына бара, диделәр. Нәкъ узган гасыр башындагыча! Безнең халык бер-берсе белән күрешер, хәл белешер, шәһәрдәге соңгы яңалыклар белән танышыр өчен дә йөргән әлеге жәмәгать урынына. Ун-унбиш тиен түләп, мунчаның ачылышыннан — иртәнге сәгать алтыдан кичкә кадәр, туктап чәйләр эчә-эчә чабынучылар булган. Булган дип, ата-бабаларынан килгән гадәткә хыянәт итми, ял саен Тияк мунчасына ашыгучылар хәзер дә бар икән. Бәһрәм абый Рамазанов әнә: “Утыз елдан артык йөрим”, — ди. Мунча себеркесен дә ел буена житәрлек итеп үзе әзерли икән. Бәһрәм абый мунчаның мазут ягып жылытылган чакларын да хәтерли әле.

Нугай халкының атаклы мәгърифәтчесе Габделхәмид Джанибеков 1879 елны шушы Тияк бистәсендә дөньяга килә. Туган йортында элмә такта эленгән, аз гына арырак, Тияк суы буенда исә аңа куелачак һәйкәлгә нигез салынган. (Шунысы кызык, бу нәселдә туташлар, кияүгә чыкканнан соң фамилия алыштырмыйлар, киресенчә, ирләре никахтан соң Джанибеков фамилиясен ала. Космонавт Владимир Джанибеков та шушы нәсел кияве.) Татар халкының күренекле язучылары Габдрахман Минский, Атилла Расихлар да кайчандыр Тиякнең төз урамнарында яланаяклы малайлар булып йөгереп йөргән. Алар җиһанга аваз салган өй, нигезләрдә

Безнең артта — “Кызыл Шарык” клубы бинасы.

бүген кемнәр үсә, киләчәктә алар кем булырлар икән?!

Тияк бистәсенең бер очы Татар базарга килеп чыга.

Тиякнең Яшел мәчете дөньяга пыяласыз тәрәзәләр аша бага.

Габделхәмид Джанибеков туган нигез.

Бабайның хезмәтчеләре әтине да-лада куып тота. Артына түгәрәкләп төрелгән паласлар салынган дөя әкрән генә атлый. Хәдичәнең үзе дә, эзе дә юк. Бермәлгә аптырап калган атлылар алай да: “Кызны күрмәдеңме?” — дип сорыйлар. Ә егет гажәпләнгән кыяфәт чыгара: “Юк, күрмәдем, мин иртәдән бирле юлда, әллә бер-бер нәрсә булганмы?”

Хезмәтчеләр кире борыла. Ул арада кич җитә. Төрлесе-төрле якка кызны эзләргә таралган кешеләр бер-бер артлы әйләнеп кайталар. Юк Хәдичә, әллә җир йоткан, әллә суга төшкән? Аннан: “Чыннан да, кыз суга баткандыр”, дигән фикергә киләләр. Йорттагы хатын-кыз тавышсыз гына яшә түгә.

Өз дигәннәренә ирешкән бәхетле яшьләр бу вакытта Ярлы Түбәгә барып җитә. Әти, алдан сөйләшеп куйганча, әнине әлеге авылдагы бер туганнарына качыра да, үзе, шикләнәннә күрмәсеннәр тагын дип, тизрәк борылып Тияккә кайта.

“Хәдичәне мин урладым”, — дип Габделсадык бабай янына бары тик бер айдан соң гына килә ул. Бабайның

инде ачуы сүрелгән. “Кыз суга батып үлдә, әрәм булды, мәетен дә тапмадык”, дип йөргәндә, баласының исәнлеген ишетү аңа хәтта шатлык була. Һәм ул яшьләргә фатихасын бирә.

Әти белән әнинең берсенә — уналты, икенчесенә унсигез яшь була бу вакытта. Баштагы балалары — өч тәтәм яшьли үлгәннәр. Ә абыем Сталинградта, сугыш барган вакытта туа. Әни әти янына барган була. Кулинария мәктәбен төмамлап, сугышка кадәр гел аш-су тирәсендә эшләгән әтине фронтта да, билгеле, казан тирәсенә бастырлар. Ул көн-төн ботка, шулпа пешерә, солдатларны ашата. Сугыштан соң әти шәһәрнең төрле ресторанның шеф-повар булып эшләде. Әстерханның данлыклы пешекчесе иде. Өлкәгә Мәскәүдән берәр зур кунак — түрә килсә, аны сыйлауны, аш-су әзерләүне әтигә кушалар иде. Мәселән, Косыгинны ашатканын яхшы хәтерлим. Жәйләрен мине дә үз янына эшкә алгалаганы булды. Бер генә нәрсәне дә үлчәп салмавына, күз белән генә чамалавына

на шакката идем. Аз да булмый, артып та китми — төп-төгәл.

Ул үзе гомер буге Кавказ кухнясын яратты. Грузинча, азербайжанча бик әйбәт сөйләшә дә иде. Шашлык, бузбаш (әти аңа каражымеш куша иде) ясарга, люля-кебаб пешерергә ул миңе дә өйрәтеп калдырды. Бузбаш өчен дип, әти махсус сатып алган балчык чүлмәкне дә кадерләп саклыйм.

Әти аш-су әзерләргә бер дә иренеп тормый иде, әмма өйдә ашарга гел әни пешерде. “Чучка ите тураганның соң пычакларыңны юмыйсың син”, — дип, ул әтине ничек тә почмак якка кертмәскә тырыша иде.

Әни 1962 елны вакытсыз вафат булды. Ул үлгәндә миңа уңжиде яшә кенә иде әле. Аннан әти кабат өйләнде. Пенсиягә чыкканчы ул җиде ел поезд ресторанында эшләде.

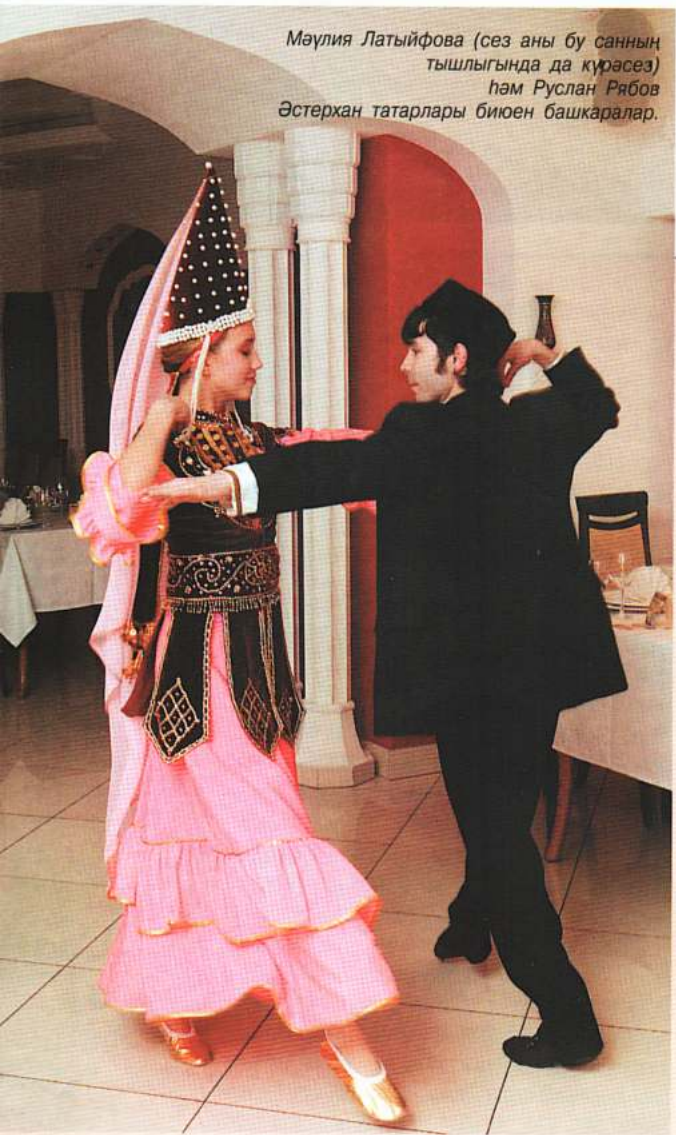
“Тияк” дигәч, минем күңелдә бистәнең йомры таш җәйгән урамнары, шул урамнар буйлап узучы атларның тояк тавышлары, трамвай дөбердәве генә түгел, беренче чиратта, әлбәттә, әти-ем Кәрим белән әнием Хәдичә җанланалар.

Балык базары.

Алтын чыккан жирендә кыйммәт.

Мәүлия Латыйфова (сез аны бу санның тышлыгында да күрәсез) һәм Руслан Рябов Әстерхан татарлары биюен башкаралар.

Татар базар

“Безгә килеп тә, Татар базарны күрмәгән кеше “Әстерханда булдым”, дип әйтә алмый”, — диләр монда. Базарның байлыгыннан бигрәк борынгылыгына ишарәлиләрдер. Казанның Печән базары әнә күптән инде истәлекләрдә генә яши, ә Татар базар менә бүген дә гөрли.

Вакытыбыз кысан — рәтләр арасынан йөгереп диарлек үтәбез. Бер карасаң, базар кайда да базар инде — “кайсы алдый, кайсы алдана”. Шул ук жиләк-жимеш, яшелчә, ит... Бәяләр дә бер тирәдәрәк тирбәлә шикелле. Бөтен аерма — балыктадыр. Симез сарык түшкәсе зурлыгындагы мондый сазаннарны беренче күрү! “Сазан башы ашаган кеше моннан китми”, — дигән сүз бар икән бу якта. Кыздырган, томалап пешергән сазан белән дә сыйландык, сазан башыннан пешерелгән ухадан да авыз иттек. Әйләнеп кайтканга шактый вакыт узса да, күңелләрнең гел Әстерханны сагынуы әллә чынлап та шуңамы икән?!

Татар базарга, әлбәттә, Тукай да сугылган. Анда күргәннәрен шигъри юлларга да салган:

*Әстерханда бер базар бар —
Исеме Татар базар.*

*Төрле кызык күрим дисәң —
Акчаң булса шунда бар.*

Эчләренә кереп карап йөрмәсәк тә, юл уңаеннан Әстерханның тагын берничә базары яныннан уздык әле.

Берсен: “Монда гел дагстанлылар гына сату итә”, — дип күрсәттеләр. Хәер, лада базарлар гына түгел, мәчетләр һәр милләтнең үзенеке аерым икән.

Мәчетләр

1910 елда Әстерханда унсигез мәчет эшләгән. Егерменче-утызынчы еларда, башка төбәкләрдәге кебек монда да аларның күбесе ябыла. 1954 елда шәһәрдә бары тик ике мәчеттә генә намаз укуы булган. Калганны кайсы мөхтәп, кайсы балалар бакчасы, кайсы склад итеп үзгәртелә. Бүгенге көндә Әстерханда унбер мәчет мөселманнарга кире кайтарылган.

...Машинадан төшүгә, яныбызга узып баручы бер әби белән сөйләшкән киттек. Мәйсәрә апаның да әти-әнисе Казан ягыннан булган, сугыштан кайтмаган. “Гомер буге шушында, Ак мәчеттән ике өй аша гына мәезин салып йортта, өч мәчет арасында яшәдем”, — ди ул. Күр, чыннан да, берсеннән кул сузымы арасында гына өч мәчет тезелгән — Нугай мәчете (якын-тирәдәге авыллардан нугайлар күбрәк бирегә йөргәнгә шулай атаганнар), Ак мәчет, Кызыл мәчет...

Арада иң олысы — Ак мәчет. 1810 елда сәүдәгәр Нияз Измаилов аңа часына төзелә. 1930 елда мәчетне советлар мөселманнар кулыннан тартып алып, ашлык склады итәләр. Саклар дип салган бөтен иген үрәп бозыла, рәм була. Аннан мәчетне пекарня итә.

Фәүзия ЛАТЫЙФОВА,
Әстерхан шәһәрәндәге
“Шәрык мәдәнияте” төбәк
иҗтимагый оешмасы рәисе:

— Безнең өчен — Тияктә туып, Тияктә үскән, Тиякне зурлап гомер итүчеләр өчен аннан да кадерле жир юк инде. Без үскәндә урамнары жеп сузып ясагандай туп-туры иде аның, йортлары оҗмах бакчаларына тиң бакчаларга уралган иде... Татар гадел буенча төп нигездә калган энебез

Рубин, киленебез Гүзәл әле дә Тиякне без үскән гаиләдәгә тәртипне саклап бар эшне яратып, тырышып эшләп, бакча игеп, олы-кечесе бер-берсенә ярдәмче булып, бер-берсенә абруу саклап, сабырлыкта, динебез кушканнарын үтәп яшәп яталар, ике ул үстәрәләр. Рубин бибәмнең куллары аңа тын — йортны гел итеп тотат, гел уңалыклар өстәп тора. Энем әниебез бик жәлләп тәрбия итә. Әниебездә Зәйтүнә дүрт баласыннан, сигез оныгынан кадер күрәп, безне жылы сүз белән канатландырып яши. Руслан бибәм күп еллардан бирле еракта — җырчы Валерий Леонтьевның җыр тавыгында сәнгать житәкчесе, күп кешине җырларының көй авторы, музыкасы “бизәүче”. “Есенин”, “Турецкий гамбит”, “Охота на изюбра” нәфис фильмларында ул язган музыка яңгыры. Энебез гел юлда, тик дөньяның кайсы ягына почмагында булмасын, әнигә канатлар шылтыратып, хәлен белешеп гә жай таба үзе. Әнигә туган күңле — 8 июнь — ул безнең төп нигез, җыелыша торган көнебез. Ни еракта булса да, Руслан бибәм дә хатыны

Ак мәчетнең гөмбәзе
ерактан балкып күренәчәк.

көйлиләр. Әмма барыбер уңмыйлар — ипи-күмәчләрнең йә төпләре, йә өсләре көеп аптырата... Бүгенге көндә монда реставрация эшләре бара. Ак мәчеттә дә, янәшәсендәге Кызыл мәчеттә дә (аны Жәмигъ мәчете дип тә, Үзәк мәчет, Казан мәчете дип тә атыйлар) төзелеш эшләре 2008 елда, Әстерханнның юбилеега тәмамланырга тиеш. Ак мәчеткә ярдәм итү йөзеннән татар жәмәгәтчеләге инде ике тапкыр хәйрия концерты уздырган. Шәһәр урамнарында тиздән аның өченчәсе оештырылачагы турында белдерүләр очрады. Ә Кызыл мәчетне яңарту өчен акчаны Мәскәү бүлеп биргән. Кайчандыр исә аны Ваһап исемле татар мулласы шәхси акчасына төзи башлаган булган. (Мәчет каршындагы ул салдырган ике катлы агач өйдә хәзер дә үз нәселе — оныклары яши икән.) Хәзрәтнең акчасы җитмәгәч, мәчетне

Шакир Казаков дигән игелекле татар сәүдәгәре төзетеп бетергән.

— Кара мәчет исә менә кулдан китте, аны азербайҗаннар алды...

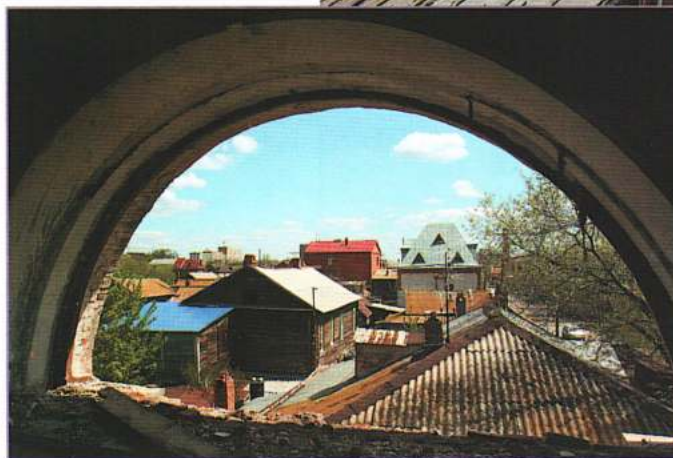
Безгә шәһәр күрсәтеп йөрүчеләрнең бу сүзләреннән башта аптырабрак та калдык.

— Ничек кулдан китте? Азербайҗаннар да шул ук мөселманнар лабаса. Татарларга ул мәчеткә әллә керергә дә ярамыймы? — дибез.

— Ярый яравын. Әмма барыбер анда алар хужа.

Читтән килгән кешегә гажәбрәк тоелган тагын бер нәрсә бар. Әстерхан мөселманнары хәер-садакаларын: "Әүлия каберләре өстенә салынган" дип, кайбер чиркәүләргә дә кертәләр икән.

Кызыл мәчет.

улын һәм кызын алып шушы көнгә кайтырга тырыша. Беренче җиләкләрдән авыз итеп, бакчада табын корып, әниебез кулыннан самовар чәе эчеп кушланып утырабыз.

Бибәләремнең барысын да яратам, ә кыз туганым Рәмзия бибәм белән без иң якин дуслар, араларыбыз да яшъ тә өч ай гына. Сөңлем Россиянең атказанган икътисадчысы, үзенң бик җаваплы вазифасын жиренә җиткереп башкаруы өстенә, белгәннәрен студентларга да өйрәтә. Уллары минем кызларым белән бертуганнардай. Без моңа сөенеп туя алмыйбыз.

Ә минем ике кызым да осталыкларын читләрдә дә күрсәтә килүче, иҗатлары өчен төрле диплом һәм прирлар яулаган биючеләр. Гәрчә, олысы Камила казначейство хезмәткәре, кечесе Мәүлия музыка колледжының хор-дирижерлык бүлегә студенты булсалар да. Мәүлия Кырымда узган "Сөембикә варислары" фестиваленнән диплом яулап кайтты. Кызларымның икесенә дә минем әбиләрем исемен куштык. Без әтиебез ягыннан нугайның "тугыз үгез" нәселе давам

чылары. Әтием ягыннан әбием Камила исемле иде. Ә Мәүлия әбием Татарстанның Буа районы кызы булган. Без шушы әбием һәм Мостафа бабам йогынтысында тәрбия алдык. Алардан отканны хәзер балаларыбызга сөңдерәбез. Тияктә татар рухы яши!

Тиякнең өч буыны.
Фәүзия ханым әнисе Зәйтүнә
һәм кече кызы Мәүлия белән.

Укучыларыбызга бер серебе ачийк эле. Бәлки ул сер дә түдер. Игътибар итсәгез, октябрьны — ул Сөембикә-ханбикабезгә ырым бер хөрмәт күрсәтелә торганыбыз. Яздан бирле эчтән күңел алгысытып, тизрәк сезнең белән таклашасы килеп торган юльязмабызны әлегә кадәр “тотып” торыуыбыз сәбәбе шул гына.

Әстерханга килеп төшүбез Г. Кайның туган көненә туры килә. Алдан тәгаенләнган “Чорлар аш” Сөембикә дәшә...” дип аталган фәнни-практик конференциядә Тукай һәм Гыйльләре яңгыравы нур өстенә булды. Анда галимнәр, хөкүмәт вәкилләре, милли хәрәкәт житәкчеләре, студент яшьләр һәм журналистлар катнашты.

Конференция Волгоград дәүләт хезмәт академиясенең Әстерхан филиалы бинасында узды. Без аның рәисе, ректоры Вәсилә Гомәр кызы Нишановога бер күрдән мөкиббән булдык. Үзең ышанып тапшырылган яңы жаннарның рухи тәрбиясе өчен, тәбиғәт сәң, мөмкинлекләр бихисап икән булса, Бу җиен шуңа бер мисал иде.

Наилә ПОТЕЕВА,
Әстерхан төрки-татар
хатын-кызларының
“Сөембикә” берләшмәсе рәисе:

Чорлар аш

— ...Сарай-әл-Мәхрүсәгә җиденче мәртәбә баруымда аһак төймәгә тап булдым. Кайчандыр яшәгән кыз кардәшменң муенында йөргән күп төймәләрдән бер төймә. Ул җирдән берәз гына күренеп, “иелеп ал мине!” дигәндәй, ялтырырга азапланып ята иде. Гасырлар аша күрешү мине бик дулкынландырды. Учыма алып, озак карап тордым мин аңа. Шомартып эшләнгән, алты кырлы үзе, төсә белән кызыл карлыганның пешеп көнә килә торган чагын хәтерләтә. Археологлар, рәхмәт, аны миндә калдырдылар. “Бу дала — тере жан кебек. Ул бөтен кешене кабул да итми, байлыгы белән уртаклашырга ашыкмый”, — диделәр. Хатын-кыз Сарай шәһәре урынында төймә тапса, ул аныкы санала, бәхеткә юрала икән. Археологларның язылмаган кануны шундый. “Төймә XIII гасырга карый, аны оста Памирдан кайтарылган табигый таштан ясаган”, — дип аңлатма бирделәр.

Төймәгә мин Сөембикә дип исем куштым.

Татар хатын-кызларының “Ак калфак” оешмасында эшемне Казан мәлихәсе Сөембикәнең кемлеген аңлатудан башлаган идем. Күбесе ана телен

дә укымаган-язмаган ханым-туташ алдына чыгасымны белсәм дә, болук булып дип уйламадым. Аның нугай кызы булуын, фажигалә язмышы Казан кремлендә Сөембикә манарасы барлыгын, “Сөембикә” журналы чыгарылуын, нугайлар арасында да дөнья тарихында билгеле кызлары турында тирән мәгълүматлы кеше аз иде. Соңрак, Дагстан, Ставрополь, Карача-Черкесия нугайлары белән аралашкан башлагач, күңел берәз урынына утырды. Казан ягы өчен Сөембикә әрчү катыш горурлык булса, нугайлар өчен — горурлык катыш әрнү, сыкра. Сөембикәнең Казан тарафыннан дошман кулына тапшырылуы, Касыйм “бүләкбикә” итеп бирелүе, нугай ягының бу хәлләргә битарафлыгы, фажигалә шәхси-гаилә язмышы, баласыннан язую, ахыр килеп, каберенең билгеле булмавы мине тетрәндерде. Иленнән чыгып киткән кешенең халы арасында йөрәп тө, япа-ялгыз калган мөһләре була, миңа болар таныш, билгеле бер күләмдә безнең язмышларда уртаклык та бар. Уйлауларым, шулар итеп, мине Сөембикә “сукмагы”на т

Жыенда күтәрелгән мәсьәләләр олысын да, кечесен дә битараф калдырмады.

Конференцияда Әстерхан өлкәсендәге башка милли-мәдәни оешма вәкилләре дә катнашты.

Бу санның икенче битендәге "Әстерхан—Казан" жырының көен әлеге рәсемдәге Айгөл туташ Мифтяева әнисе белән иҗат иткән.

Безнең авыздан: "Сөөмбикә" — элеккеге "Азат хатын" ул", — дигән сүз чыккач, Василә Гомәррованың йөзләре яктырып китте. "Мин бит сезнең журналны беләм, әбием укый иде аны. Үзенә татарча дашмәсәк, әби безгә борылып та карамый иде", — диде. Без бу ханымдагы бик күп күркәм сыйфатларны "әби тәрбиясе" дип кабул иттек.

Сөөмбикә дәшә...

шерде, нугай халкына якынайты. Сөекле кызыбыз-ханбикәбез исемен кайтару, бу җирдә гомер сөргән төрки халыкта милли ұзаңны үстерү максатыннан 2002 елда төрки-татар хатын-кызларының "Сөөмбикә" берләшмәсе төзелде.

Ханбикәнең исеме халыкның үз кызы булып, горурлыгы булып яңгырый башлау мине шулкадәр сөөндерә! Аңа багышлап шигырьләр, җырлар языла, кичәләр уздырыла, театральләшкән тамашалар куела. Сөхнәгә яшьләр менде! "Сөөмбикә" тирәсенә нугай яшьләре җыела башлады. Берләшмәнең бигрәк тә тәүге адымнарында таяныч-терәк булган кеше, нугай җәмгыяте рәисе, тарихчы Равил әфәнде Джумановка рәхмәтләр яусын! Карачай-Черкесиянең республика газетасында "Сөөмбикә" бите булдырылык эшләр башкарган галимә, филология фәннәре кандидаты, Черкесск шәһәренең Гуманитар тикшерүләр институты гыйльми секретаре Шәһадәт ханым Курмангуловага, әүвәлгечә әйтсәк, тәшәккүрдән гажизмен.

...Сафагәрәй хан белән Сөөмбикә ханбикәнең уллары Үтәмешгәрәй

Мәскәү кремлендәге Архангельск некрополендә күмелгәнлекне белә идем. Юлым Мәскәү аша узган бер командировкада Үтәмеш хан-баланың каберен эзләп бардым. Кар явып торган кышкы көн иде. Соборга кергәч, мәселман кешесе, табиб булуымны әйттеп, мөмкин булса, бер фәнни хезмәткәрдән үземне кызыксындырган мәгълүматлар алырга теләгем барлыкны җиткердем. Олы яшәтгә тыныч, ягымлы йөзле ханым чыгып, үзен Татьяна Дмитриевна дип таныштырды, фамилиясе Панова икән.

— Монда рус патшалары күмелгән. Иван Грозный да шул исәптән, — диде ул. — Элек мәселман булып, христиан диненә күчкән ике кешенең кабере бар. Менә алар, карагыз...

Кергәч үк күз салган, ишеккә якынрак бастырылган колонна янына килдем. "Царь Казанский... во крещении Александр" дигән сүзләренә аңлый алдым. Язулары бозыла башлаган, искечә язылган, укуы авыр. Татьяна Дмитриевна "Некрополи Московского Кремля" дигән җитмеш битлек белешмә алып килде. Аның 31 нче битеннән Үтәмешгәрәйнең шушы кабердә ятуы

турында дүртыюллык мәгълүмат таптым. Архангельск некрополендә барысы 48 кеше күмелеп, 48 нче кабер Үтәмешгәрәй ханның дип теркәлгән. Вафаты — 1566 елның 11 июне. 47 нче кабердәге чукуындырылган мәселманның исеме — Петр Кудакүл, 1523 елда вафат булган дип күрсәтелә. "Күмелгән арты ук хан улының кабере мондый булмаган, әлбәттә, — диде Татьяна Дмитриевна. — Монастырь белән бергә кабер өсләре дә берничә тапкыр алыштырылган, яңартылган. Күреп торасыз, бу кабер дә башкалары белән беррәттән карап, тәртиптә тотыла. Хәзер инде ул Россия дәүләте тарихына карый. Кабатлап әйтәм, биредә бары тик патшалар гына ята".

Монастырьдагы башка каберләргә карап йөрдәм. Рус патшалары, бөек кенәзләргә кабере өстендә — туры почмаклы, өстенә дәүләт гербы, башка тамгалар сугылган мәрмәр таш.

Безнеке — үзгә.

Мин рәхмәтләремне әйтеп, сау-буллашып чыгып киттем. Бездән хәзер — бары тик дога һәм хәтер. Хәтер һәм дога.

Кич утыру

Люция һәм Мәгрүф Зиннәтуллиннар.

— Бервакыт телефон шылтырый. Алсам, авылдашым Мөсәвир абый Садыков. “Мәгрүф, мин Әстерханда, күрешәсе иде бит”, — ди. Читтә яшәгән кешегә туган яктан килүче таныш та туганыңдай якин ул! Шунда ук янына киттем. “Әйдә, Мөсәвир абый, жыен, кунакка алып китәм”, — дим. “Мин шул дуслар белән идем, Мәгрүф энем...” — ди уңайсызланып. “Аларны да чакыр!” — дим. Дуслар дигәч, ике, өч кеше дип уйлыйм бит инде. Егерме жидәү булып чыктылар! Кайбыч районы мәктәп директорларын теплоходка путевка белән бүләкләгән икән. Автобус яллап, бөтенесен дә алып кайттым. Шундый матур итеп утырдык! Мөсәвир абый, мәрхүм, мин кайткан саен: “Әй, теге чакта...” — ди, гел шул очрашуны искә төшерде...

Ә берсендә аңа Сара Садыковадан телеграмма килеп төшә. “Мәгрүф! Иртәгә Әстерханда булам. Биш килограмм кара уылдык, егерме килограмм кызыл балык әзерлә”. Хат ташучы хатын, борылып китмицә, Мәгрүф абыйның телеграмманы укып бетерүен көтә. Кызыксынуы уңайсызлануын жиңә — аның алдында шундый зур

жинаятчы басып торами икән. Тиешле урында ишетсәләр, бу кара уылдык, кызыл балык өчен кешенең башын гомер буге төрмә черетәчәкләр ләбаса!

— Шаяртканнар!

Почтальон хатын жиңел сулай. Киткәч, Мәгрүф абый да. Сара апан татар халкының атаклы композитор икән, барча талант ияләре кебек аның да жир кешесе түгеллеген, кара уылдыкның контрабанда саналуын эше юклыгын аңлатып торасыңмыни.

Без аны тыңлыйбыз да рәхәтләнәләр. Мәгрүф абыйларда кич утырабыз шулай. Илсәребез шигырьләрен сөйли. Ул туктаган саен хужалар, ирле-хатынлы беравыздан: “Таг сөйлә, тагын”, — диләр. Теге чакта Идел буйлап сәяхәткә чыккан Сара апан Садыкова аларга чәйгә килгән. Нишкисез, татар халык көйләрен сөндү, яңарак кына Әстерханда строльдә булып киткән жырчы Нәфкә Нигъмәтуллин да бу өстәл артыннан жырлап утыргандыр. Сагынуга дә юк, диләр диюен дә...

...Әстерханга килеп төшкән Мәгрүф абыйның кесәсендә житми

Әстерханда безне бер нәрсә сөендерде — ижтимагый оешмаларга йөрүче яшьләр күп монда. Татар жанлы яшьләр. Уен-көлкә, жыр-бию эзләп килүләре түгел, тел-милләт язмышы өчен борчылып, янып-көеп йөрүләре. Волгоград дәүләт хезмәт академиясенең Әстерхандагы филиалында студентларның “Кунак” клубы 1998 елда оешкан. Әстерхан — күпмилләтле кала. Яшьләргә төрле халыкларның гореф-гадәтләре, мәдәнияте белән таныштыру юнәлешендә клуб зур эш башкара. “Кунак” үткәргән иң беренче кичә татар халкына багышланган. Клуб каршында татар һәм нугай телләрен өйрәнергә теләүчеләр өчен махсус курслар оешкан. “Кунак”ка йөрүчеләр быел өлкә төрки яшьләренең ассоциациясен төзегәннәр. Аны академия студентлары Илнур Асанов житәкли.

Зөһрә АББАЗОВА:

1991 елда Әстерхан социаль педагогия көллиятендә (ул вакытта әле педагогия училищесы дип атала иде) милли бүлек ачылды. Без татар, казах, нугай телләрендә белем бирәчәк укытучылар әзерли башладык. Училищени тәмамлаган студентлар өлкәнең төрле авылларында — Кызан, Жәмәле, Ярлы Түбә, Киләче мәктәпләрендә һәм балалар бакчаларында эшлиләр.

Милли бүлектә кергән укучыларның туган телдән белемнәре бик сай, чөнки хәзер мәктәпләрдә туган тел дәресләре йә бөтенләй юк, йә, булса да түгәрәк хәлдә генә. Әлбәттә, түгәрәк кысаларында гына балаларга фәнни һәм милләт белән бәйле белем биреп булмый. Без көллият укытучыларына, студентларга туган телне әлифбадан башлап өйрәтергә туры килә дисәм дә арттырып булмас. Көллияттә оештырылган түгәрәкләр дә шушы юнәлештә эшләп килә. Татарлар өчен — “Туган тел”, казахларга — “Атаменен”, нугай балаларына — “Туган телем” түгәрәкләре. Алар башка милләт укучылары да йөри.

Узган ел татар студентлары Казанга булып, I регионара студентлар слетында катнашып кайттылар. Безнең көллият белән Татарстанның Арча педагогия көллияте арасында үзара хезмәттәшлек итү турында килешү дә төзелде.

Ләкин... Татар бүлегендә бары тик өч укучы кызыбыз бар. Соңгылары, бу булмасмы икән инде алар?! Бу студентлар IV курсны тәмамлап көллият

биш сум акчасы була. Кулда исә яшь әти белән әниңең иң зур байлыгы — өч айлык уллары Илнар. Әлбәттә, бер рәү дә кочак жәеп каршыламый.

— Эштән кайтышлы сөт алам. Ул чакта сөтне шешәдә саталар иде бит. Өйдә сөтне бушатып, кәстрүлгә кайнатырга куям да, кибеткә кире чыгып, шешәсен тапшырып, шул акчага ипи алам...

Туган яктагы кебек, монда да башта руль артына утыра — автобус йөртә. Бер үк вакытта читтән торып укый да.

— Миңа тормышта гел яхшы кешеләр генә очрады...

Машинадан... кибет директоры урындыгына күчеп утырырга тәкъдим иткән танышы, тәҗрибәле җитәкче булара, аның булдыклы, тәвәккәл, тырыш икәннән күргәндер. Бу татар егетенә ышанырга мөмкин икәннән аңлагандыр.

Тауга менү беркайчан да җиңел түгел. Анда ничек, кайда, кайчан менү тарихлары — һәркемнең үзенеке. Аннан, син алга атлаган саен артка чигенеп, сине гел үзәнә дәшеп торган офык шикелле, тау түбәсенең дә син менгән саен биегәя торган гадәтә бар аның. Алга барырга, үр арты үр яуларга чакырып торган гадәтә.

Мәгъруф Зиннәтуллин бүген Әстерханда билгеле шәхес дисәм, ялгышмам. Кала хужалары аның белән кул биреп күрешә. Шәһәрнең төрле почмакларында ничәмә-ничә шәхси кибет генә бар: “Йорт җиһазлары”, “Төзелеш кирәк-яраклары”, “Сантехника”,

“Сәүдә дизайны”. “Уңыш” дигән универсаль фирмасы эшли: анысы азык-төлек, хужалык кирәк-яраклары, көн-күреш товарлары, парфюмерия белән сату итә. “Сәүдә-суыту җиһазлары һәм реклама” комбинатының үз юнәлеше. Биредә каталог һәм шәхси заказлар буенча йорт, кухня өчен мебель, шкаф-купе, кибет, кафе-барлар өчен махсус җиһазлар (стеллаж, прилавкалар) әзерлиләр. Кибет, даруханә, ресторанның җиһазлылар. Суыту җиһазлары, сплит-системалар саталар, аларны ремонтлыйлар, гарантия хезмәте күрсәтәләр. Реклама җитләре ясыйлар. Улы Илнар белән кызы Наилә инде шушы эшләрнең эчендә кайный. Иңнәрендә икешәр югары беләм, яннарында — киңәш, сүз белән һәрдаим ярдәм итәргә әзер әтиләре. Руфия исә әлегә студент.

“Сөембикә”нең ерактагы укучыларын, дусларын эзләп, читтәге татарларның хәл-әхвәлен белик дип кузгалган сәфәрләрдән еш кына: “Дөнья түгәрәк шул”, — дигән үй белән кайтып төшәбез. Мәнә бу юлы да шулай булды. Әле генә сезгә сөйләүче героём — Мәгъруф абый — минем (Г. Сафиуллина — ред.) авылдашым ул. Туган нигезләребез авылның икесе — ике очында. Бер чорда укымадык, бергә үсмәдек. Әтисе Гобәйдулла абыйның жомга намазы укырга мәчеттә булмаган чакларда, Кече Кайбычта мулла вазифасын башкаруын беләм. Авыл саен айлы манаралар калка башлагач,

Гобәйдулла абыйның уллары — шушы Мәгъруф абый, Малик абый туган авылыбызда мәчет салу өчен шактый саллы өлеш кертте. Мәгъруф абыйның күршебездә яшәүче, әнисе урынына калган Нурия апасына көн саен ике-өч (!) тапкыр шылтыратып хәлен белешеп торуды ишетеп гажәпләнгәнм бар. Вакытсыз дөньядан киткән энеләре Хәлим һәм Малик абыйларның балаларына да Мәгъруф абый төп таяныч. Ятим калган туган нигезләрен яшәтүче, аңа җан өрөп торучы да әле ул.

Шулай да Әстерханда аның белән мин өр-яңадан таныштым. Безне үзе килеп эзләп табып шаккатырды ул. Поезддан ук каршы алды. Бар мәшәкатен читкә куеп, “Сөембикә” журналы белән булган очрашуга килеп утырды. Кичкә безне үзләренә чәйгә алып ките. Күңелләр кинәнгәнче шагыйрә Илсәяр Иксанованың шигырьләрен тыңларга...

Өстәл башында — хужа урындыгында! — “Җәен туган якка бер кайтып киләсе иде!” — дип Мәгъруф абый хыяллана. Аның яңәшәсәндә ирен ир урынына куеп зурлы, хөрмәтле, ярата белә торган искиткеч акыллы хатыны Люция бөтерелә. Күңелдә исә кайткач журнал битенә төшәсе язманың беренче юллары бөреләнә: “Татар егетләре кайда да югалмый, сынатмый!”

Мәгъруф абыйларда кич утырабыз...

тән чыгып киткәч, алар урынына килүче табылырмы? Чөнки I, II, III курсларда бер генә студентыбыз да юк. Кулына диплом алучыларны да алда ни көтә?! Мәктәпләрдә татар теле дәресләре юк дип санар дәрәҗәдә кыскартылган. Факультатив, түгәрәк рәвешендә генә укытылган татар теле өчен түләнгән хезмәт хакы яшьләренә канәгатьләндерерме?

Кызганыч, бу сорауларның берсенә дә җавап юк...

Ринат БАСЫЙРОВ:

— Читтән берәр хөрмәтле кунак килсә, татарның аны үзәнә чәйгә ала торган матур гадәтә бар. Жырчы Илһам Шакиров безнең шәһәрдә гастрольләрдә булганда атаклы рәссам Алиев аны әнә берничә мәртәбә үз өенә чакырып кунак иткән.

1911 елны Тукай Әстерханга килгәч, “Идел” газетасының мөхәррире Абдрахман Басыйров та (минем бабамның туганнан туганы) шагыйрьне үзләренә кунакка дәшә. Абдрахман ага

каладагы татарларның күбесе кебек үк Тияк бистәсендә яшәгән. (Алар йорты урнашкан урам хәзер Тукай исемен йөртә.)

Кунакта чакта Тукай Абдрахман агага үзенең 6х9 сантиметр зурлыгындагы бер фотосурәтен бүләк итеп калдыра. Сурәтнең артына гарәп хәрефләре белән истәлек язуды да яза.

1934 елда Абдрахман һәм аның улы Шамил Идел елгасында суга батып үләр. Теге кадрле фотосурәтне Абдрахман аганың җәмәгәте Билән апа 1970 елга кадр кадрләп үзгәртә саклый. Аннан бу ядкар минем әтием Мансур кулына килеп эләгә. 1985 елда әтиемнең бер хезмәттәше, Фәрит Шакиров дигән кеше: “Минем Казанда туганым бар, ул Тукай музееда эшли”, — дигәч, фотосурәтне Казанга юлларга булалар. Әтиңең сөйләве буенча, Тукайның урындыкка утырып төшкән рәсеме булган ул. Чәче кырылган килеш.

Әлегә фотосурәтнең язмышын бик беләсе килә.

Икенче көн: Киләче

Язгы су җәелгән ямь-яшел уйсулык читләрендә атлар утлап йөри. Иртә язда гына була торган сусыл яшеллек. Су баскан уйсулыкларда анда-санда сазан кадаучылар күренә. Әстерхан базарларында сазан чоры. Сулар киткәч, бу жирләр дә кибең, яргаланып, кара далага әверелә микән? Ышанасы да килми. Без язның яшь чагында: яшел, якты чагында. Иркәлек. Кара далага калган татар тарихының яшел язын эзләп йөрүебез.

— Бу жирләр Урусовлар биләмәләре булган, — ди Наилә ханым.

Урусовларныкы?.. Әле генә табигый матурлыгына сокланып килгән жирләргә инде тагын да якын итеп, икенче күз белән карыйбыз. Татар һәм рус дәүләте тарихында тирән эз калдырган Урусовлар безнең өчен иң элек Сөембикә ханбикәбезнең нәсел тармагы. Зөлхәбирә апа Ишбирденең турыдан-туры бабалары. Безнең нәкъ менә Зөлхәбирә апа янына барышыбыз. Кем соң ул Зөлхәбирә Ишберди-Урусова? Даими укучыларыбыз хәтерли булыр, журналыбызда Әстерханнан Наилә Потееваның “Нугайның Ак тәтәсе” (2005 ел, 4 нче сан), аннан соң Зөлхәбирә Ишбердинең “Җан әбием” (2005 ел, 5-6 нчы саннар) язмалары урын алган иде. Идегәй нәселеннән булган Урусовлар, аларның дәвамчы-

сы Зөлхәбирә апа турында иде язмалар. Табигый, журналыбыз гел булган шәхесләргә карата күңелдәрым бер якынлык хисе кала.

Зөлхәбирә апа да безнең үзбәк кеңе инде. Нугай жирендә туып, та мәркәзе Казанда (КДУда) белем алган, туган жиренә кайтып гомере балалар укыткан, затлы нәселле шәхәрәсен, туган авылының тарихы өйрәнеп китаплар язган ханым Зөлхәбирә апа. Укытучы, мәгърифәтче, жәмәгәт эшлеклесе. Монда килеп аның белән күрешми китеп мөмкинме соң?!

Өйткәнәмчә, үзбәкнең Зөлхәбирә апа янына — Нариман районы Киләче авылына барышыбыз. Чын нугай авылын да күрәсебез килсін. Иң кызыгы шул: Киләче — нугай тартипләре белән яши торган та авылы.

— Ә нугайлар — дала халкы. Ала киңлек, иркәлек кирәк, — дип сөйләгән Наилә ханым. — Өй каршына үсеп утырган агач та комачулы икән гайга. Киңлекне чикләүче берни булырга тиеш түгел.

Чынлап та шулай икән. Йорт-кунаклары күкрәп үсеп утырган бакча арасына яшеренгән татар авылыннан Киләче, беренче карашка, бик гөзәл төсле тоелды. Өйләр дә бездәге кеңерәк. Агач, таш йортлары

Виктор ВИКТОРИН,
тарих фәннәре кандидаты,
Әстерхан өлкәсе губернаторының
референт-киңәшчесе.

“Калпак”, “каракалпак” атлы татарлар кемнәр алар?

...XVI—XVII гасырлар чигендә нугайлардан зур-зур төркемнәр, тоткынлыкка төшөпмә, үз теләкләре беләнмә, Россиянең үзәктәге кенәзлекләренә барып урнаша яки көньяк чикләренә “сакка” куела. Аларга берәздән телләре һәм горәф-гадәтләре белән якын булган мишәрләр, Казан һәм Касыйм татарлары килеп кушыла. Нугай авыллары шулай әкрәнләнеп, кайбер үзенчәлекләре сакланган хәлдә, татар авылына әйләнә. Андый авыллар Рязань, Пенза, Ульяновск, Волгоград тирәләрендә әле дә бар һәм аларның халкы кайчандыр нугайдан чыкканнарын белеп яши. Ногаев, Нагаев, Нугаев фамилияләренә еш очрауы да чыгышларына ишарә. Монысы нугай-татар багланьшларының бер ягы гына әле.

XVIII—XIX гасыр чигендә “кыпчак-ара” элементлар “өчпочмагы”: татар-нугай-казаклар арасында үтә үзенчә-

лекле тарихи-мәдәни багланьш туа. Идел буендагы Эчке Урда — захларның Бүкәй Урдасы солтан Бүкәй хан Нуралиев һәм аның урусу армиясе генералы Жиһангир Бүкәевнең хәйләкәр-төвәккәл адәтләре бирә моңа. Патша армияснән далага качкан солдатларны Бөгелмә, Бәләбәй, Богырыслан өйрәткән алар урдага килеп кушылып кавем — “калпаклар” яки “каракалпаклар” дип ябсарып калалар. Бу 1799—1801 еллар. Тагын ун ел, Жиһангир, буйсынмауда гаепләнә аларны Урдадан кудырта һәм урнарына Царицыннан, шулай ук рәсәтсез киткән мишәрләрне ала. 1801—1842 елларда ул Оренбург-башкыягы “калпакларын” ярлыкый, ө калганнарын һәм Царицын мишәрләрен Иделнең уң як ярына күчәртә. Дистә ел эчендә тегеләре дә, болар

лар сирәк. Акшарланган өйләрне күрәп, саман йортлар дисәк... Юк, берәз үзгә икән. Безгә күрсәтергә махсус куелган төслә, юл өстендә үк яңа йорт салып маташалар. Стеналары...

— Камыш ул, — ди Наилә ханым, — үрелгән камыш.

Кызык. Камышны үрәп, диварлар ясыйлар икән. Аннан измә белән бәрәп (измә камыш арасына ныгытып кереп калырлык итеп), сылап чыгалар. Сыер тизәгә белән шомартып, акшарлап та жибергәч, менә дигән өй әзер. Кышын жылы, жыйларен салкынча була диләр мондый йортларны.

Сирәк булса да, өй тирәләрендә жимеш агачлары күренә.

Чия куакларына күмеләп утырган жыйнак кына өй янына килеп туктыйбыз. "Зөлхәбирә апа хастаханәдә булган әле, сезнең киләсен белгәч, үз өенә алып кайтканнар", — дип сөйләп килгән иде Наилә ханым юлда.

Машина туктаганны күрәп, бер ир-ат белән хатын-кыз авыл үзегеннән безгә таба ашыгып атлый. Киләче авылы хакимияте башлыгы Гали әфәнде Абдрахманов һәм авыл Советы сәркатибе Хәерниса Бикбулатова белән танышабыз да, бергәләп Зөлхәбирә апаның жыйнак өенә узабыз.

Нугай йортларына хас булганча, өй уртасында түгәрәк мич — нугайларның күчмә халык булып, тирмәләрдә

яшәгәнлегенә бер дәлил. Утрак тормышка күчкәч тә, мичне, тирмәдәгә учак урыны кебек, уртага утырталар икән.

Әкрән генә атлап Зөлхәбирә апаның каршы чыга.

— Сез килгән хөрмәткә генә аякка бастым, Ходай рәхмәте, — ди ул. — Әле ятып кына тора идем.

Гомер буге белешкән якын кешеләр кебек күрешәбез, кочаклашабыз. Без аны чынлап та бик яхшы беләбез бит инде: бөтен гомер юлын, кичергән күңел хәлләрен, нәсел төпләрен, жан әбисен — Кальбибә әбисен...

Ә ул... Ул да журнал аша безне саннан-санга ача барган. Күңелләр якынлыгы шулай була икән.

Нәкъ Казандагыча, саф татар телендә сөйләшеп утырабыз. Казанда белем алган Зөлхәбирә апа ярар инде, Гали әфәнде белән Хәерниса ханым да, Зөлхәбирә апаның туганнары да безнеңчә сөйләшә. Гаҗәпләнәсе түгелдер, чөнки, айтканебезчә, Киләче — халкының төсә-бите, килеш-килбәте нугайларга тарткан булса да — чыннан да татар авылы ул. Кем белән сөйләшсәк тә, һәркайсы үзенең татар булуын асызыкый.

Зөлхәбирә апа үзенең Казанда бергә укыган дусларын искә алып со-раша. Шагыйрь Шамиль Маннапов, Салисә Гәрәевалар белән бергә шигь-

да, әлбәттә, туган төбәкләре белән элементләрен югалтып өлгәрә. Шулай итеп, бүкәй казахлары арасында "калпак" яки "каракалпак" исемен йөртүче, аз гына үзгәреш кичергән татар телендә сөйләшүче төркем пәйда була. Бүгенге көндә аларның ике меңләбе Казахстан жирләрендә, тагын ике меңе Волгоград һәм Саратов якларында яшәп ята. "Сак-Сок" бәетен, "Шүрәле"не, татарның бию көйләрен алар гасырлар аша жуймый саклап килә алганнар. Ләкин шунысы: бер үк гаилә әгъзаларының хәзер кайсы татар дип, кайсы казах, башкорт, каракалпак дип теркәлү очраклары байтак.

Яңадан үткәннәргә кайтыйк. Ярлыкау табуга ирешкәннәренң Жиһангир хозурына кайтасы килмәгәннәре әкрәнләп, 1890 елларга кадәр, Әстерхан губернасына урнашып бетә. Каспий буге казахларына килеп сыенганнары "казак токымы калпак" булып китә. Карагаш нугайлар арасындагылары ярымкүчмә тормыш алып баручы "шобалатчы-найман ыруы"ннан санала башлый. Каракалпаклар арасында үз чыгышларын белмәүчеләр байтак ук. Үзләрен чын

нугайлар дип раслаучы каракалпаклар, соңгы вакытта, безнең тәкъдим белән архив документларын өйрәнгәч, фикерләрен үзгәрттеләр.

Әстерхан ягы каракалпаклары турында ишеткән Нукус галимнәре "далага китеп адашкан" кардәшләрен эзләп бага һәм, әлбәттә, табалмый, чөнки "кара калпак" атамасы төрки телләрдә кабат-кабат "туып" тора. Үзбекстан каракалпаклары белән безнекеләр арасында кардәшлек юк.

Казах һәм карагаш нугай этник тирәлегенә килеп эләккән "каракалпак" татарлар аерымлануырга омтылмый, әмма үзенчәлекләрен саклай килә. Алар аерым бер матур, укымышлы һәм булдыклы санала, күзләренә төсә дә ят кавемнән булуларын күрсәтәп тора.

1988 елның 21 августында Кызыл Яр районының Сәетләр авылында булган бер тәэсирле очрашу турында әйтим әле. Нугайның найман-шобалатчы-каракалпак токымы, Жиһангир хан урдасыннан күчкән "калпак" оныгы Кесәбикә Якупова (Жакупалиева) белән Алабуга шәһәрәннән килгән хөрмәтле кунагыбыз, профессор Леонид Арсланов, шунда рәхәтләнеп татарча

Нугайның
Ак тәтәсе —
Зөлхәбирә апа...

сөйләшеп аңлаштылар. "Бөгелмә яклары сөйләшә", — диде профессор әңгәмәдәшенең теле турында. 1910 елгы Кесәбикә апа үскән гаиләдә дә шулай сөйләшкәннәр.

...Яңа Кучергановка авылы кешеләре үзләрен "мишәрләрдән чыккан каракалпак" яки "артык мишәрләр" дип йөртә. Бу авылның тагын ике исеме бар: Килдермеш һәм Каракалпак-авыл. 2000 елның маенда шушы авылның өлкән кешесе Гөлбану ханым Неклюдова (Дәүләтшина) әбисе Мәрһәм Әбдрәшитова сүзләрен искә төшереп торды. "Безнең әти-әниләр ерактан килгән кешеләр иде. Ир-атларның башында муллалар кия торган кара чалмалар иде", — ди торган була әбисе. Исапләп карагач, халык хәтерендә калган көннәренң авыл кешеләренң казах урдасыннан китү вакытына туры килүе беребезне дә гаҗәпләндермәде.

Россиянең үзәгә һәм көньягында барган этнотарихи багланышларны барлау үтә катлаулы эш. Тарих дәвам итә. Төрки дөньяның төрле этнослары арасындагы элементләренә өйрәнергә дә өйрәнергә әле.

Камыш йорт шулай төзелә.

Киләченең киләчәге.

ри ашкыну белән узган кадерле яшьлек елларын искә ала. Аннан үзенең шигырьләре, туган авылы Киләче турында язмалары тупланган "Киләчем минем" китабын безгә бүлөк итә. Һәрберебезгә. Шигърият, авыл тарихы турындагы сүз Муса Жәлилгә барып ялган. Баксаң, бу авылда Муса Жәлил дә булган икән. Төгәл унбер көн яшәгән ул Киләчедә. "Жиһан" поэмасын язар өчен материал жыйганда килеп чыккан шагыйрь бу якларга. Салиха исемле бер әби йортында тукталып, шунда яшәгән. Авыл халкы белән аралашкан, балыкка йөргән. Сугыштан соң, шагыйрьнең герой исеме кайткач, Салиха әби Жәлил йоклаган караватка берәүне дә якын жибәрмәгән, үзе дә утырмаган, кадерләп тоткан, дип сөйләләр безгә. Шунда Гали әфәнде, тыныч кына: "Әйе, хак, — дип куйды, — минем әбием иде ул. Шагыйрь безнең йортта тукталган булган".

Дөнъяның түгәрәклегә!

Киләчедә Муса Жәлил музейе да бар икән. Әлегә ул ремонтка ябылган. Без

шагыйрьнең мәктәптәге мәгълүмати почмагын күреп китәргә булдык.

Зөлхәбирә апа белән хушлашканчы, шау чәчәккә күмелгән чия куагы төбөндә фотога төшөп, шактый матавыкландык. Безгә тансык — бездәге чияләр уянырга бер ай бар бит әле!

Нугайның Ак тәтәсе белән күрешеп танышкан, аралар тагын да якынайды.

Мәктәпләре зур гына. Бүген монда 298 бала укый икән. Бина иркен булса да, диварлар, идән такталары биредә күптән ремонт булмаганлыгын күрсәтә тора. Заман жилләре Киләчене дә читләп үтмәгән шул. Кайчандыр миллионер булган совхоз таралган. Нигездә, помидор (аны монда мадор диләр) үстерү белән шөгыльләнгән хужалыкның товарын керемле урнаштыру юллары да жайга салынган булган: Мәскеү, Санкт-Петербург белән эшләгәннәр. Совхозның таралуы авыл файдасына түгел, билгеле.

Чит телләр кабинетындагы стенда үзбезнең "Сөембикә" журналынан китеп алынган язмаларны күреп тә сөендек: урынны чит телләр арасынан бирсәләр дә, ят түгелбез икән — укыйлар, файдаланалар, халыкка кирәк икәнбез бит! Авыл хәзер күпмилләтле, укыту — русча, заман кирәкле-кирәксез төзәтмәләрен кертә тора. Миллионер чакта зур итеп мәчет төзи башлаган булганнар. Төзеп кенә бетерә алмаганнар. Бу кадәр зур төзөлешне очлап чыгу өчен акча табу хәзер инде, ай-һай, кыен. Тик киләчеләр үзләре күчәлләрен төшермиләр, әкреләп төзәлеп бетәр бетүен, озаккарак сузылыр инде, диләр.

Ә балалар бакчасы гөл кебек. Заманча, якты, матур. Ике йөздән артык бала йөри икән. 3219 кеше яшәгән авыл өчен азмы соң бу, күпме?.. Сабыйларның йокы сәгәте иде. Үзләрен шыпырт кына карап китсәк тә, татарча җырлаганнарын, милли киёмнәр киеп биегәннәрен видеодан карап бик сокландык.

Балалар бакчасы тирәсендә яшәгачлар утыртылган. Бу аллеянымы, мәчет тирәсендә яңа агачлар утыртып, анысынмы, Жәлил аллеясы ясаң әйбәт булыр иде, дигән фикер дә туды. Яңа фикерне авыл житәкчелеге дә хуплады.

Казан—Хажитархан арасының бик тә, бик тә якынлыгын тоеп киттек без Киләчедән. Алда әле безне нугайларның (инде "чын" нугайларның) үзәге саналган Растопуловкада зур очрашу көтә иде. Сәетләрдән күчеп утырган, башка бер генә авылга, бистәгә дә охшамаган Растопуловканың үз өстенлекләре һәм үз фажигасе... Анысы инде башка сәхифә.

Растопуловка башка. Курчак өе ике катлы матур таш йортлары коттеджларын күз уңында тотып мим моны. Дөрес, Киләчедән Растопуловкадагы төзеклекне, чисталыкны, барлык-муллыкны күреп каттык. Аерма, һич арттырусыз — халык белән күк арасы! Әмма...

Кем белән генә сөйләшә башлап, биредә яшәүчеләрнең уртак фажигасы калкып чыга. Сәетләр... Әрчеләп өзгәленеп, сагынып әйтәләр бу сүз:

Сәетләр авылы Растопуловкадан утыз өч чакрым ераклыкта урнашкан. Анда, нугайларның рәсми булмаган әлегә башкаласында, бу вакыйгаларга кадәр өч меңгә якын кеше яшәгән. Аннан, көннәрдән бер көнне, "Газпром" авыл янәшәсенә күкерт эшләү заводы төзеп куя һәм Сәетләр экологик курганы зонада кала. Авылны күчәрләп карар итәләр, аның яңа урыны итеп таңлап, ле-алтмыш йортлык Растопуловка салына. Бу хәлләр унбиш еллар элек биләнгән һәм бүген генә аның очы-кыры күренергә дә охшамаган әле. Саниация зонаның майданын башта сигез километр дип билгелиләр (ягъни заводтан сигез чакрым радиуслы әйләнәдә генә торака калмаска тиеш!), аннан радиусны биш чакрымга кыскартабылар. Халык арасында "нугайларны тартып, шуларны оештырылмадымы икән?" дигән шикләнү дә бар.

Читтән генә Сәетләргә дә күрә Күргәнче үк, башта ургылып килгән исен тойдык. Ә авыл аша әйтерсен сугыш узган. Кешеләрне урамы-урамы белән рәттән күчәргәннәр, иң элек гаиләләрендә авырулар булганнар, сайлаганнар. Күчәргән китүчеләргә авыр, шулай ук бушап калган авыл таркалган, туздырылган шыксыз нигезләр арасында әлегәчә яшәп ятучылар да да жиңел түгелдер.

"Сез рәхәттә, бөтен уңайлыклар белән иркен өйләрдә, шәһәр кеңәй-"

Растопуловка.

жирдә торачаксыз", — дигәннәр аларга. Ни чарадан бичара булып кына кузгалган өлкәннәрнең күбесе ике-өч ай эчендә Сәетләргә кире кайтып яткан. Мәңгелек йортларына. Әллә нинди рәхәтлекләрен дә оныттырылык сагыну бар шул жирдә. Туган туфракны, эчкән сунны, әби-бабан, әти-әниен, якыннарың каберләрен, шатлык-кайгыны уртак итеп яшәгән күршеләрне сагыну бар.

Растопуловкада нугай зираты хәзергәчә юк. Кирәксенмиләр дә, чөнки ул көн житкәч, бар да үзләренә — Сәетләргә кайтачак. Күчкәннәр өчен бу уй — иң рәхәт уй.

Әйе, бәхетсез адәм балалары кебек үк, жирдә бәхетсез язмышлы авыллар да була шул.

* * *

"Нугайлар искиткеч кунакчыл халык, әзер булыгыз", — дип кисәткән иде безне Наилә ханым. "Әллә бездән, татарлардан да уздыралармы?" — дип гажәпләндек. Инде күрдек, чыннан да, уздыралар.

"Безнең өчен иң кадерле кунак — алыстан килгән кунак", — диделәр алар. Алыстан, димәк, ерактан. Өстәвенә, Сәембикәләренең ханбикә булып торган жиреннән — Казанның үзеннән... Ә ханбикә асыл затның нугай кызы булуы белән бик нык горурланалар биредә! Саклый алмавыбызга үпкәләре дә бар шикелле. Наилә ханым Потеева "Сәембикә" журналының үзенә биргән бүләген — "Сәембикә беләзеген" кулдан-кулга жибәргәч, залны күрсәгез иде! Олы-олы апалар беләзекне аягүрә басып алалар, Сәембикә сурәтен үбәләр дә, маңгайларына тидергәннән соң, күкрәкләренә кысалар. "Кызыбыз кайтты! Кызыбыз!" — дип, күз яшьләре белән чын күңелдән сөенәләр...

Растопуловка урта мәктәбе укучылары һәм укытучылары безнең өчен

махсус концерт әзерләгән. Аларның аяк астыннан ут чыгарып биюләрен, өздәрәп жырлауларын, кызганыч, журнал бите аша сезгә күрсәтеп та, ирештереп та булмас. 2006 елда бер миллион сумлык гранд-бүләккә ия булган бу мәктәпнең матурлыгын, төзеклеген, мәһабәтлеген язып кына чыгарга сүзләр таба алмаганыбыз кебек.

— Хуш килдегез! Дастарханга рәхим итегез!

Дастарханга, димәк, чәй өстәле янына. Насып булгач, нугай чәйдән дә авыз иттек менә. Чәй чәйдер инде дисәгез, юк икән шул. Нугай чәйгә, беләсезме, ниләр салына? Сөт, борыч һәм... туң май! Чынаяклар мөлдәрәмә. Өстәл артына өлкән укытучылар жыелган, хатирәләрдән күңел — мөлдәрәмә.

Мөнҗия Сәләхова:

— Килемем дә шушы мәктәптә укыта. Ул кичә: "Иртәгә Казаннан кунаклар килә", — дип кайтып әйткәч, йөрәгем урыннан купты... Күңелемдә яшьлек хисләрем уяңды. Әйтерсең лә, 21 яшьлек чагыма кире кайттым... Сарман районы Татар Карамалысы авылында урта мәктәпне тәмамлагач, Алабуга укытучылар институтында укыдым. Ул чакта эшкә Союз буйлап тараталар иде бит. Шулай итеп, илле өч ел элек юллама белән Әстерхан өлкәсенә килеп төштем. Бик озак күнәгә алмадым. Өч елымны тутырам да китәрмен дигән идем... Тик нугайлар мине бертуганнарыннан артык күрәп яраттылар, күтәрделәр, хөрмәтләделәр. Тормышка чыктым. Ирем сугыш инвалиды иде. Аның әти-әнисе дә Татарстаннан, Тәтеш районынан күчеп килгән булганнар. Өч малай, бер кыз үстердек. Барысы да тормышлы инде. Бер кызымның кияве үлеп кенә кайгылы булдык.

Тиздән миңа 75 яшь тула. Татарстанга кайтмаганга да кырык ел...

Фәрида Мохтарова:

— Төп чыгышыбыз белән без Пенза татарлары. Кайчандыр каенатамнар — биш туган — бишесе дә шушында килеп төпләнгән булганнар. Үскәндә мәктәптә безне татар укытучылары укытты, татар мәдәниятендә тәрбияләндек. Казаннан килгән укытучылар белән бу якка тальян килде, жыр, бию килде, укытучыларга "апа, абый" дип эндәшү килде.

Зәйнур Мохтаров:

— Балачагыбыз сугыш елларына туры килде. Кияргә киём юк, ашарга ризык юк. "Ашыйсы килә" дигәч, өлкәннәрнең: "Су кайнатып, эчеп куегыз", — диюләре өле дә истә.

Кайгы-борчулар картлыкка да калган икән. Сәетләрдән күченергә туры килде менә. Ятсак та, торсак та, йөрсәк та уебызда шул. Гел Сәетләргә барасыбыз килә. Аның суы да, жире дә, аяк астындагы үләнә дә башка иде шул. Соңгы вакытта бер юаньч таптык. Кода Казаннан кайткач (Растопуловка урта мәктәп директоры Вәли Үтүморатович Кутламбеков "Сәембикә"нең 80 яшьлек юбилей чараларында катнашты — ред.), безгә дә күчтәнәчтән өлеш чыгарды. Ул биргән "Сәембикә" журналларын Фәрида апагыз белән ярыша-ярыша укыдык. Ә "Сәембикә ханбикә" Китабын, аерымласым килмиңә, ястык астыма салып йокладым. Ышанасызмы, юкмы, сизгез ел авырый идем, ә ул иртәнә "как огурчик" булып тордым!

Мәрҗам Бикмөхәммәтова:

— Татарстан миңа да бик якын, чөнки улым шунда яши. Зәй шәһәре сыр-хауханәсендә бүлек мөдире булып эшли. Юллама буенча жибәрделәр. Башта: "Кире кайтырмын, ахрысы, әни, мин аларның сөйләгәннәрен дә төшенмим", — дигән иде. Егерме өч ел була менә. Татар кызына өйләнде. Гаяз исемле уллары, Гөлнәз исемле кызла-

Растопуловка мәктәбенең эчендә дә, тирә-юнендә дә тәртип.

ры бар. Нугай егете булса да, эшендә бик яраталар үзен. Заманында үзем татар мәктәбен тәмамладым. Татарстаннан килгән укытучылар — Ибраһим абый, Суфия апаларны гел хөрмәтләп искә алам. Кырык биш ел буге китапханәдә эшләдем. “Казан утлары”, “Азат хатын” журналларын алдырдык, халык бик ярата, укый иде. Хәзер татар китабы безгә килеп тә житми. Өемдә Галимжан Ибраһимовның “Татар хатыны нилер күрми?” дигән китабы бар.

Эльдар ИДРИСОВ,
сәясәт фәннәре кандидаты,
Волгоград дәүләт хезмәт
академиясенең Әстерхан
филиалының директор урынбасары.

Кем без — карагаш нугайлар?

Әстерхан жире төрле милләт халыклары килешеп, “тел, лөгәт әдәп вә әхлак алмашып” яши торган үзенчәлекле төбәк ул. Гыйбрәтле язмышка ия карагаш нугайларның бу төбәк тарихында үз урыны, үткәннән сузылып

сырның егерменче елларында Аюкхан аларны үз кулына төшерә. Калмык ханлыгы эчендә күченеп йөрөп кенә итүче карагашлар Әстерхан өлкәсенең хәзерге Кызыл Яр өязенә шулай килеп чыгалар. 1771 елны Калмык хан-

Аны миннән алып укымаган бер генә дуслар та, таныш та калмады.

Мәүлихә Хәмитова:

— Минем әнием Мәстүрә Юмада — Татарстан кызы. 1921 елны аны әтисе дә, әнисе дә ачлыктан үлгән. Якиннарының салкын гәүдәләре яныда уйнап утырган өч яшьлек кечкенә кызчыкны 12 гыйнвар көнне килеп балар. Унике яшенә кадәр бала йортында тәрбияләнгән әни. Аннан кунак бөр бөтен ипи тоттыралар да, пароходка утыртып Әстерханга, парогия училищесына укырга озаталар. Әтиләр авылына ул 1936 елны килеп төшә. Бөдрә чәчле, яп-яшь чибәр кызга әти беренче күрдән гашыйк булган. Искиткеч бу матур парга бөтен асыл соклана. Аларның икәүләп балыкка чыгу рүләрән дә гаеп итмиләр хәтта.

Сугыш башлануга әти фронтка кетә. 1944 елны исә безгә кара кәпә китерделәр.

Әнигә бүген инде туксан яшен. Татарстанда, бәлки, аның туганнарының балалары яшидер. Мәскәүгә “Хәменә” тапшыруына мөрәҗҗәгать иткәнче булам. Табылсалар, әни өчен сөенеч булып иде, әлбәттә.

Һәр язмышта ил, халык язмышы безнең сүзләргә таңга кадәр утырса, бетмәс төслә. Бик олак хушлашкан соң гына кузгалабыз. Әле генә күр-

лығы юк булып, калмыклар кире Жуңгар иленә киткәннән соң карагашлар шушы жырларда Сәетләр Ходжитай авылларына нигез салган. Авыл — кышлау урыны, нугайлардан кара көзгәчә жәйләүдә шулай да бу инде утрак тормыш күчүнең башы була.

XIX йөздә Сәетләрдән Куянлы, Лапашен-Суккан аерылып чыга, Ходжитай карагашлары күчүдән Кече Арал, һәм Кече Жанай авыллары барлыкка килә. XX гасыр башында Әстерхан авылына якин гына Кырык-Өйле, Тамак, Яңа-Авыл бистәләре оеша.

Нугайлар, борын-борыннан, дини карагаш нугайлар да мал үрчетеп, “сиз көнем сансыз” дип көн күрә. Малын да, сарыкны да мулдан асыралар. XIX гасыр ахырларында яшеллек дигән яңа һөнәр барлыкка килә. Идел буендагы Кызыл Яр, Игенче авыллары бу эштә бигрәк тә алдырып XX гасыр башында балык тоту белән шөгыльләнә башлыйлар. Утызынчы елларда, колхозлар төзелгәч, бу шөгыль халыкның төп эшенә әверелә.

Карагаш нугайлар әүвәлдән (куб), токым булып яши. Дүрт

Мәктәп директоры
Вәли әфәнде Кутламбеков.

Наил Мохтаров Нугайча җырлый,
бии, җиде буын бабаларын белә.

ишеткәннәрне тагын бер кат күңелдән кичереп, хәтер түренә "бикләп" кую өчен вакыт кирәк. Еллар үтәр. Бу якларга тагын бер килү, яңа очрашулар насыйп булырдырмы, юкмы, кем белә?! Растопуловканы без ап-ак чия чәчәкләренә күмелгән иңнәренә күзгә күрәнмәс кара шәлен салган — үзе генә белгән, үзе генә аңлаган хәсрәтле, фаҗигале тарихлы авыл дип искә төшерербез.

"Җанга рәхәт шөгыль таптык — дәресләрдән соң җыелабыз да җырлыйбыз", — диләр укытучылар.

(куб) — найман, ас, мангыт һәм найманнардан чыккан тобетпес — үз чиратларында токымнарга бүленә. Һәр нәселнең үз мәчете һәм зиратта үз биләмәсе була. Сәетләрдә, мәсәлән, мәчетләр — җиде, Ходҗитайда — сизгез. Токымның үз тамгасы, үз сугышчан атамасы, үз аксакаллар шурасы — "мәслихәт"е — бар тагын. Ыру-токым арасындагы низаглар нугай тарихында сирәк.

Нугай гаиләсе гореф-гадәтне саклап, Алтын Урда чорында ук бабалары кабул иткән ислам динен санлап яши. XIX гасыр азакларына кадәр карагашлар башлыча үз араларынан гына килеп төшә. Соңрак аларга ике чит кавем килеп кушыла. Берләре — Кызыл Яр өязендә карагашлар янәшәсендә күчмә тормыш алып баручы төрепкәннәр ("төрөкмән" сүзеннән), икенчеләре — Павел I армиясендәге хезмәттән казах урдасы аша бирегә килеп элөккән "калпаклар" (чыгышлары — башлыча Казан татарларынын).

Карагаш тугай тугай гына түгел, ә зур бәйрәм. Ул бер-берсенә ялганып баручы төрле күңелләр-мәшәкатьләр йолалар тезмәсеннән тора: кода төшерү

туе, ягъни кодалау; тугай мал чалу; кыз ягындагы тугай; дини йолалар — никах. Ә тугайга кадәр җыен җыела, анда ир-атлар җыру әйтүдә, теләк теләүдә ярыша. Көрәш, ат чабышлары белән, бәйрәм мизгелләре гомер азагына чак матур истәлекләр калдырырлык итеп уздырылган өвәл карагаш туге. Хәзер болары юк инде. Ләкин борынгыдагыча "озын нугай җыр" яңгырый әле. Халык авыз иҗатының үзенчәлекле бер төре бу. Уен коралын кушмастан, дөньяви, эпик темаларга фәкать ир-ләр тарафыннан башкарыла торган озын нугай җырның үз осталары булган. Керемәнчәктән Курбан-Җази, Кыркиледән Мамбетлар данын халык хәтерәе инде гасырдан артык телдән телгә тапшыра килә.

Матди мәдәниятебез кырыс тарихи шартларда, табигатьнең һәр фасылына җайлашып, төрле халыклар белән аралашып яшәвебез нәтиҗәсе буларак барлыкка килгән безнең. Анда төньяк кавказлыларның тире башлыгы да, калмыкларның җиңел юрталары, русларның кара-каршы йорты, үзбек халаты, татарларның чигүле читеге белән түбәтәе дә бар. Карагаш хатын-

кызлары кигән киём катлаулы тегелешә, бизәүләр-бизәкләр булуы белән аерылып тора. Хатын-кызларның уң борын яфрагында алка йөртүе аларның бизәнгечләргә дә битараф булмавы турында сөйли булса кирәк. Үзен генә түгел, торагын да чибәр тоткан карагаш хатын-кызлары. Авылларда әле дә йоннан бизәкләп киешә басу, келәм туку эшен ташлап бетермиләр. "Агарту" максатыннан, юрталардан йортларга кертү өчен коллективлаштыру елларында куелган "тырышлык", ни кызганыч, нугайларны гасырлар кичеп килгән күп кенә һөнәр-осталыкларынан читләштерә. "Дезинфекциялибез" дип сүттерелеп, "ялгышлык белән" яңгың афәтенә тарыган юрталар белән бергә күңел бизмәннәрендә генә үлчәнәшләр күпме байлык көлгә әйләнә. Карагашларны "җиргә беркетү" өлкәнәң төрле районнарына тарату белән бергә бара. Болар, әлбәттә, милләт өчен эзсез узмый... Менә шуңа күрә туган телебезне — без аны үзәбезчә итеп ногай теле дибез — саклау, гореф-гадәтләребезне барлау-яңарту милли иҗтимагый оешмаларыбызның төп эше. Өмет — ашыларда.

Өченче көн: Сарай-Бату

Без Сарай-Батуга барабыз. Күз күреме арада — иксез-чиксез дала. Даланың уянып маташкан мәле: яшел-ләнеп килә. Аннан ул саргаер. Аннан кызыл төскә керер. Аннан — кап-кара булыр. Дала шулай гел үзгәрәп тора. Кешеләр язмышы төсле. Илләр-дәүләтләр язмышы төсле. Туу—яшәү—үлем. Һәм... кабат туу?

Дөнья мәңгелек хәрәкәттә. Далага карап, мин шул хәрәкәт турында уйланым барам. Бу хәрәкәтне Алтын Урда дәүләтенә бәйләп уйлыйм. Бөек дәүләтнең башкаласы булган Сарай-Батуга барышыбыз бит. Мин анда ни күрергә өметләнәм соң? Китаплардан, язмалардан укып, кайчандыр гүзәл шәһәр булган урында инде иксез-чиксез далагына жәйрәп ятканын беләм. Тик... анда әллә ни күрермен кебек. Әллә ни табармын кебек. Күңел ашкына.

Дала тигезлеген бозып, уң якта зур калкулык — курган күренде.

— Ханнар төрбәсе булган монда, — ди Наилә ханым.

Вақыт тар булса да, курган янында тукталмый китәсе килми. Әйе, вақыт ашыктыра шул. Сарай-Бату жирләрәндә дә иркенләп йөресе килә. Поездга да өлгерергә кирәк. Без инде кайтыр

юлда. Әстерханга кире кереп тормыйча, Харабалидан Казанга китәчәкбез.

Автобустан төшүгә борынга әкелтем ис — әрем исе килеп бәрелә. Безнең як әременнән үзгәрәк ис бу. Йомшаграк дип әйтимме?..

Без ашыга-ашыга курганга таба атлыйбыз. Аяк астында кәлтәләр йөгәрешә. Кәлтә балалары. Алар шундый күп. Нигәдер кулга тотып карыйсы килә. Мин бара-барышка кәлтә тотмакчы булам. Юк, бик тиз йөгәрешәләр. Тотып кара! Үткән даныңны тотып булмаган төсле, хәтта жиңел генә даланың кәлтәсен дә эләктәрә алмыйсың!..

Уртасы чокырланып киткән курган өстендә басып торабыз. Монда татар ханнары — Үзбәк, Тинибәк, Жанибәк, Бирдебәк күмелгән диләр. Шушы жир астында ятамы аларның асыл сөякләре, юкмы, берәү дә әйтә алмый. Курган казылмаган, өйрәнелмәгән. Татар тарихында казыну Мәскәү өчен хәтәр фал шул. Шуңа күрә дөньяда тиңе булмаган дәүләтнең башкаласы да, башка шәһәрләре, каберлекләре дә жир астында. Тарих төпкелендә. Бүгенге сәясәт, билгеле, аны күтәрергә мөмкинлек бирмәячәк. Бу хәлне шовинистлык сөрәменнән азат руслар да таний. Безне Сарай-Бату жирендә

каршы алган археолог Евгений Михайлович Пигарёвны без шаккатып тыңлыйбыз. Алтын Урданы өйрәнүгә гомерен багышлаган галим тарихи хаксызлыкка әрнеп сөйли:

— Менә монда — күз күреме арада — Сарай-Бату шәһәре булган.

Тирә-ягыбызны күздән кичерәбез: без басып торган калкулыктан күз күреме ара — офыктан-офыккача. Шулкадәр зур булганмы бу шәһәр? Булгандыр. Ул бит бер-ике катлы йортлардан торган.

— Парижда — 26 мең, Лондонда 30 мең кеше яшәгәндә, Сарай-Батуда 300 мең кеше яшәгән. Мәскәү ул чакта 300 йортлы авыл булган, — ди галим. — Сарайның зәңгәр, фирузә төсләргә буялган сарайлары, мәчетләре ерактан караганда күк зәңгәрлеге белән кушылып, алтын гөмбәзләр һавада эленеп торган төсле күренгән.

Аның буявын ничекләр ясаганнар икән? Автобустан төшкәч тә аяк астынан иелеп кенә алган зәңгәр кыйпылчыклар бүген дә — 700 елдан соң да — беренчел жете төсен үзгәртмәгән. Гаҗәп...

— Сәмәрканд төсләрәк, ләкин аннан күпкә зуррак, гүзәлрәк кала булган Сарай-Бату. Менә бу — без басып

торган калкулык алты почмаклы зургына йорт урыны. Елга буенда төрле остаханәләр урнашкан булган. Бу якта — аерым һөнәрчеләрнеке, арырак — елганың теге борылышында — ханнарныкы — дәүләт остаханәләре тезелеп киткән.

Каршыбызда зәп-зәңгәр Актүбә жәйрәп ята. Елганың мул сулы чагы. Ярларыннан чыгып, үзәнлекләргә дә жәелгән. Су буйлары — хәтфә үлән. Агач-куаклар жете яшел.

— Сарай-Бату хәрәбәләрен җиме-реп, ташларын шушы су юлыннан Әстерханга ташыганнар. Рус Әстерханы Сарай-Бату ташларыннан төзелгән. Рус дәүләте өчен бер атуда ике куян — Алтын Урданың башкаласын юк итү дә, төзелеш өчен әзер материал да була бу.

— Ә Әстерхан шәһәренең 450 еллыгын билгеләп үтәргә җыенуларына ничек карыйсыз? — дип сорыйбыз Евгений Михайловичтан.

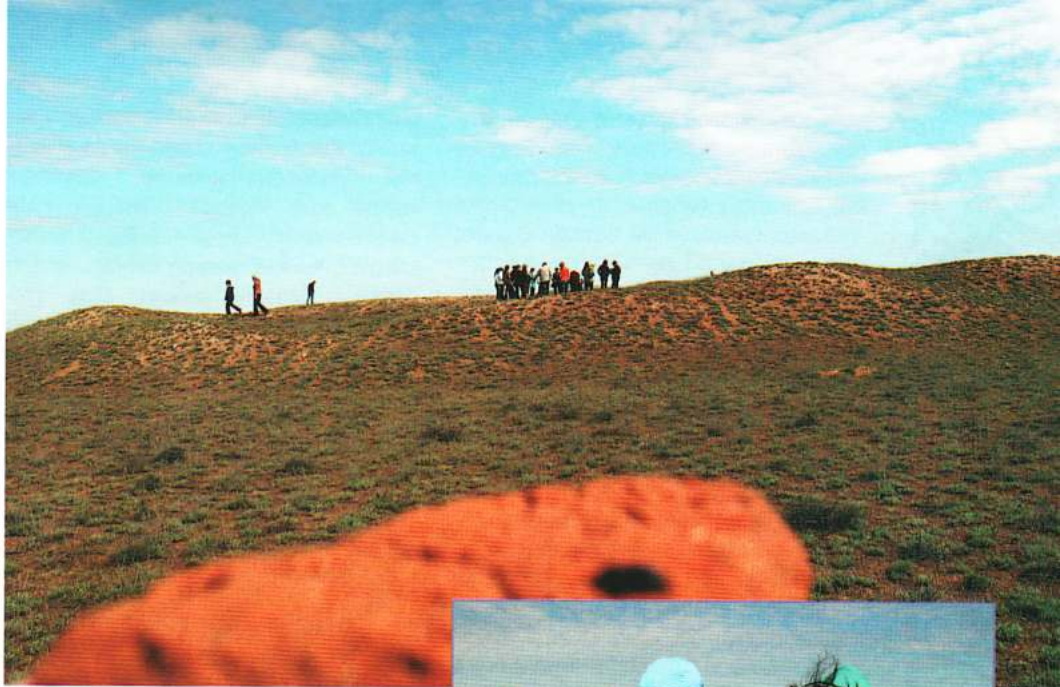
— Берничек тә карамыйм. Бәйрәм ясарга кирәктер, бәлки... Рус дәүләте гасырлар буге уйдорма тарих эчендә яши. Татар-монгол изүе дигәнә дә чепчи ялган. Алтын Урдада һәр халыкка үзе теләгәнчә яшәргә, инанган динен тотарга ирек булган. Ә "татар-монгол изүе" дигәнә Петр I Европага "тәрәзә ачкач" уйлап тапканнар. Алга киткән Европа каршында Рус дәүләтенең фәкыйрьлеген аклау өчен сәбәп кирәк булган. Һәм бүген дә хак тарихны ачу мөмкин түгел. Бу калкулыкларның һәрберсә астында йорт, мәчет, җәмәгать мунчасы, сарай нигезләре, — дип, карашыбызны эреле-ваклы калкулыклар белән тулы дала ягына юнәлтә Евгений Михайлович. — Без аларны ачабыз да сызымнарны алып, яңадан күмәбез. Казу — бер хәл, нәкъ шул хәләнә калдырып, кире күмү читенрәк.

Әгәр Сарай-Батуны казырга рөхсәт һәм матди мөмкинлек бирсәләр, Евразиядәге иң зур тарихи һәйкәл булыр иде бу. Бөтен дөньядан галимнәрне, туристларны җыяр иде... Әстерхан татарлары аның казу проектын да эшләделәр. Тик Алтын Урда турында сүз барганда Мәскәүне туризмнан керәчәк акча да кызыксындырмый...

Археологка ияреп, Тоз күленә таба атлыйбыз. Борынга бик нечкә — баллы ис бәрелә. Вак-вак чәчәкле ниндидер үлән исә икән. Иелеп өзәм дә, кулыма алып исним. Бал исә килә. Күңел кытыклана. Бал исә... Әрем исә... Дала исә.

— Тоз күленә башың белән бер кат чумып чыксаң, йөз яшкә кадәр яшисең, имеш, — ди Евгений Михайлович.

— Ә сезнең чумганыгыз бармы соң?

Ханнар төрбәсенең нигез чокры.

— Әйе, ел саен чумабыз.

— О-о, димәк меңгә кадәр яшәячәк сез, — дип көлешәбез. Күңелдән, бу кешегә чынлап та озын гомер теләм. Башкарасы изге эшләре бик күп бит әле аның. Әнә, Селитренное авылында Алтын Урда музейн төзәргә җыенып йөри. Бина да табылган. Тик ул бинаны ремонтларга кирәк. Ә ремонт өчен акча бирәбез дип торучы юк.

Без, музейны күрергә, авылга таба китәбез. Сарай-Бату хәрәбәләре өстендә утырган бу авыл XVIII гасыр башында барлыкка килгән. Исемәннән үк күрәнгәнчә, монда селитра заводы булган. Петр I патша фарманы белән төзелгән ул.

— Монда кеше сөякләреннән дары ясаганнар диләр?

Евгений Михайлович безнең шомлы мәгълүматыбызны кире кага:

Евгений Пигарёв:

"Монда — күз күреме арада шәһәр булган".

Хан күле.

— Юк, нишләп кеше сөягеннән булсын. Далада көтү-көтү мал йөргән. Исәпсез-сансыз. Мал сөякләре бик күп булган бу тирәдә.

Завод инде күптән беткән. Ә авыл калган.

— Шушы Селитренное бит инде ул! — туктап калабыз. — Акбүредәге Аня апаның туган авылы...

Күптән түгел генә Яңа Чишмә районының Акбүре мәктәбендә булган очрашуны искә төшерәбез. Анда “Сөембикә”нең элгәрерәк чыккан саныннан бер битен күтәрәп килгәннәр иде. Бер язмада туган авылының исеме искә алынган өчен генә журналың шул битен кисеп алып, кадерләп саклаган ханым турында сөйләделәр. Шушы Селитренное авылында туып-үскән, язмыш җилләре Татарстанга ташлап, Акбүре авылында гомере бие фельдшер булып эшләгән Аня-Әминә апа... Үзе әйтмәсә, милләтен дә белә торган түгел, рәхәтләнеп татарча сөйләшүче рус хатыны. Кызык бу язмышның борылмалары. Менә без Аня апаның туган авылында йөрибез һәм, мөмкинлек булса, тапшырырбыз дип, туган жиренең туфрагынан тарих кыйпылчыкларын — борынгы чүлмәк ватыкларын җыябыз...

Кечкенә генә авыл йортының ямь-яшел үлән үскән ишегалдыннан үтеп, ишектән эчкә уздык та... 700 елга үткәнебезгә кайттык. Археолог Евге-

ний Пигарёвның эш һәм... ижат урыны бу. Кисәк-кисәкләрне ялгап җыйган чүлмәкләр, касәләр... Шүрлекләрдә оста кулыннан яңадан туар сәгатен көтеп ятучы керамика ватыклары... Кайсыберләре сәнгать әсәре саналыр бизәкле талинка, ваза, чүлмәккә әверелер аларның, кайсы — гадәти көнкүрештә кулланган савыт-сабага...

Евгений Михайлович бер киштәдән алып, безгә чүлмәк сапалары бүләк итте. Һәрберсенә Бату ханның тамгасы төшерелгән. Аны кулга алгач та тән буйлап сәер дулкын, билгесез сискәнү йөгереп үттә. Геннар хәтеренең шулай дулкынланып алуымы? “Буында типкән кан калыр...” “Идегәй” дастанының мәгълүм юллары хәтерне ярып үтә. Буында типкән кан... калган... Калган бит. Юкса без — татар балалары — жан ашкынып Сарай-Бату урынын карарга атлыкмас идек.

Без монда ни күрдек соң? Дала. Эреле-вакы калкулыклар белән чуарланган коры дала гына.

Без монда ни тойдык соң?

Хөрлек. Зурлык. Иркәнлек. Чиксезлек... Әрнү...

Иксез-чиксез дала офыкларына бәрелеп бәргәләнгән жанның әрнүе. Югалту ачысы. Бал исе катыш әрәм исе. Бу исләр һәм бу хисләр татар бәгырен мәңгә сүлкылдатчак.

Чүлмәк ватыкларының берсенә Е. Пигарёв Бату хан тамгасын төшереп бирде.

Күгебездә — “Сарай-Бату” йолдызы!

2001 елда, искеләрәннән Жир шарында Мисыр пирамидалары гына калганлыктан, дөньяның яңа жиде могжизасын билгеләү фонды булдырылган иде.

2005 ел ахырында бөтен дөнья күләмдә тавыш бирү башланды.

Мәгълүмат агентлыклары хәбәр итүенчә, Әстерхандагы дөнья могжизасы өчен дөньяның 35 иленнән алты меңгә якин кеше тавыш биргән иде. Номинантлар исемлеген Әстерхан кремле, Петр I имәне, Каспий төнбогеы, мәрсин балыгы, Сарай-Бату, Баскынчак күле һәм Ильинкадагы чиркәү тәшкил иткән булса, Әстерханда үткәрелгән конкурс нәтиҗәләре буенча дөньяның сигезенче могжизасы итеп Алтын Урда дәүләте башкаласы Сарай-Бату игълан ителде.

Җиңүченә мәңгеләштерү күпсанлы чаралардан торган проект нигезендә тормышка ашырылачак. Әлеге вазифа “Лукойл” ачык акционерлык җәмгыятенә тапшырылды. Моннан тыш, Үлчәү йолдызлыгында балкучы йолдызларның берсенә Сарай-Бату исеме биреләчәк.

Марсель ГАЛИЕВ

Әрәм исе әрнүле

Язмадан өзекләр

Үләрәнә берничә ел кала (1225 еллар) Чыңгыз хан үзе берләштергән иксез-чиксез мәмләкәттен дүрткә бүлеләп, өлкән хатыны Бөртәдән туга дүрт улына — Жүчи, Чыгытай, Үгедә, Тулуга өлеш чыгара. Кытай ягындам Аурупа тарафындамы — һәр улына а. дагы көндә яулана чак һәм үз өлешен кушачак илләрне дә әйтеп, васыйят итеп калдыра.

Олы улы Жүчигә мәмләкәтне төньяк-көнбатыш өлеше — Алтайда алып Уралга кадәр, көньягы Амударьяга чаклы, Арал диңгезенә чаклы өлеш, жирләр тия. “Жүчи олусы” дип аталган бу олус Идел бие далаларына кадәр киңәеп, Жүчи үлгәннән соң, ул Батуга кала. Соңыннан инде бу олус монгол башкаласы Каракорумнан бәйгезлек ала һәм Дәшт-и-Кыпчак яисә Алтын Урда дип атала башлый.

“Урлашу, караклык, сәүдә эшенә алдашу, ялган мөнәсәбәтләр Урда күрешенә хас булмый. Бүтән халыкларда гадәти саналырдай бәләкәй гана намуссыз эш кылган өчен дә татара аяусыз җәза кетә. Намуслылык — тар халкының гасырлар кичеп, безгә кәһәргә килеп житкән иң күркәм сыйфаты” (М. Каратеев. “Русь и Орда”).

“Алтын Урдада башында епископ торган урыс епархиясе эшли, татарларның бөтен зур шәһәрләрен православие храмнары, Сарай-Беркәдә исә биш чиркәү була. Моннан шул нәрсә ачык күренә: безнең чиркәү татар хакимиятеннән бернини тию-чикләү күрмәде, киресенчә, Урда ханнарыннан көчле яклау табып, үз безнең урыс кенәзлекләреннән татара мөһән киң хокук һәм өстенлекләргә алды” (М. Каратеев. “Русь и Орда”).

Дәүләт буларак әле картаерга вакыты житмәгән Алтын Урда, аның чәчәк аткан шәһәрләре ни өчен кинәт кенә бетәргә дучар ителгән соң? Моңың сәбәпләре хақында тирәнтен өйрәнеп язылган фәнни хезмәтләр бик аз әле. Милли аңы булган һәммә кешене бу сорау борчый, багырен телгәли.

Күк Урда... Ак Урда... Алтын Урда... Тәхет өчен туктаусыз канлы көрәш... Чыңгыз хан васыятенә хыянәт итү... Мөселманның бердәм була алмау кебек мәңгелек чире... Урта Азиядә дөньяны тетрәтәчәк Аксак Тимернең калкуы... Туктамыш ханның зирәклегенә житмәгән сәясәт... Дин бер, тел бер, югыйсә... Иң соңгы минутта татарның актык өметен сындырган Идегәй... Хәер, тарихның үз мантийгы, аңа бүгенгә күзлектән карап хисчән бәя бирергә омтылу — акылсызлыктыр.

Шулай булган, шулай булырга тиеш...

1391 елда Сарай һәм Сәмәрканд арасында хәл кискенләшкәч, Алтын Урдadan илче Аксак Тимергә хат алып килә. Үзара якин мөнәсәбәт, кан кардәшлек турында бик төче сүзләр белән язылган хатны укыгач, инде ничә тапкыр Туктамыш хан ягыннан хыянәт-алдану кичергән Тимербәк уйга кала. Нишләргә? Сарай ханына каршы яу кузгатыргамы, әллә инде тыелып калыргамы? Бу тынычлык Сарайның тагын да куәтләнүенә китермәсме?

Аксак Тимер февраль аенда корылтай жыйдыра. Бу олы киңәшмәдә аның уллары Миран Шаһ, Гомәр Шәех, оныгы Мөхәммәд Солтан һәм ханзадәләр Котлык Тимер, Күнче оглан катнаша. Туктамыштан качып килгән Идегәй дә монда игътибар үзәгендә була. Корылтайда Тимербәк ихтыяры — сугыш яклылар өстенлек ала. Яз житкән-

дә, Сәмәрканд тирәсендә тупланган яу ташкыны хәлиткөч сәфәргә кузгала.

Шушы елда Тимербәк Самара борылышына кадәргә Идел бие шәһәрләрен кырып чыга. Сарай-Бату, Сарай-Бәркә, Әстерхан калаларыннан да жимергеч яу үтә. Шәһәрләр талана, жимерелә, исән калган халкы әсирлектә, коллыкка куыла.

Килчәктә Күк асты илен яулап алу хыялы белән янган Аксак Тимер Урданы һалак итү белән бергә, Кытай һәм Аурупа арасындагы Олы ефәк юлын да тар-мар китерә. Аннары... Туктамышка сыену урыны биргән Болгарга барып керә. Кирмәнчә, Жүкәтау шәһәрләрен жимертә, меңнәрчә йортлы бөек Болгарны жир белән тигезли. Ока елгасы ярыннан кире борылып, Крымга төшә, генуялылар шәһәре Каффаны туздыра, аннары Кавказга килеп шактый халыклар жирен гөл чүлмәгә урынына аударып чыга.

Идел бие далаларында йорт-жирсез калып, ач-ялангачлыкка дучар ителгән татарлар, йөзәрләп-меңәрләп күчеп китәләр, Литва, рус кенәзлекләренә барып төпләнәләр, Византия якларына китеп, шунда чит халыклар арасында гаиб булалар.

Алтын Урда көлләрен дала буйлап жил тарата. Сүзсез шаһитлар булып дала күкрәгендә таш балбаллар гына утырып кала...

Тугандаш халыклар канга-кан килгән бу тарихи сугышны, тынын кысып, Аурупа күзәтә. Килчәктә дә шушылай, мөселман илләрен чәкештереп, эчтән таркатып тоту өчен бик нечкә, хәйләкәр сәясәт кирәклеген белеп күзәтә. Чөнки мөселман илләренә тынычлык бирдеңме, ниндидер тылсым өргәндәй, жәһәт кенә үсеш алалар да... Дөньялыкта алар табынган ислам дине иң гадел, кешелекле, пакъ-сабыр дин икәнә гамәли тормышта күренә башлар да... күпләр исламият ягына авышмасы?! Шуның өчен мөселман илләрен гөл үзара бөрелештереп, дан-дәрәжәсен төшереп торырга кирәк.

Бу сугышны, һәрберсе үз каланчасыннан торып, калжа исен сизгән рус кенәзләре дә күзәтә. Аксак Тимер ягында яңгыраган жинү фанфаралары кайтавазы — Русь кулына керәсе, килчәктә чиркау урманнары калкасы киңлекләргә каһкаһәле язмыш көлүе булып тарала. “Үзләрен коткарабыз дип, татарлар Русьне шундый язмыштан йолып калдылар ки, ул язмыш турында уйларга да куркыныч”, — дип яза Лев Гумилев.

...Алтын Урданың шәһәр урыннарын гасырлар буена талау бара. Әстерхан кремленең алты-сигез метр калынлыктагы дивары Сарай-Батудан алынган

татар кирпеченнән салынган. Ул кирпечнең зурлыгы, рәвешен үзгәлткән. Кеше күзеннән яшерер өченме, кремль диварының тышын соңыннан хәзерге заман кирпече белән сипләп чыкканнар. Әнә шулай итеп, Сарай-Бату хәрәбәләрен 1578 елда Явыз Иванның углы Федор патша сүттерә.

Санкт-Петербург Академиясенен табигать белгече Симон Паллас (1741—1811), узган гасырларда килгән чакта әле ике Сарайда да мөһабәт бина калдыклары офыктан ук күренә иде, дип язып калдырган. Паллас күздә булган бер зур бина астыннан көмеш белән тышланган алты табут табып алалар. (Бәлки, ул ханнар каберлегенә булгандыр...)

1840 елда Сарайда казу эшләре алып барган археолог Терещенко бер урында алтынсу-көмеш жеп белән үрелгән зәңгәр путаллы кәгазьләргә юлыга, почмаклары янган, кыр-кырлары алтын белән каймаланган, татарча алтын хәрәфләр язылган кәгазь кисәкләре, кара савытлары, барыс сүрәте төшерелгән мөһерләр таба (болар, күрәсәң, хан хакимиятенә эш кәгазьләре булгандыр). Икенче урынны казыганда, ул татар язучысы тулы бер архив кәгазьләре табуга ирешә. Әмма бу тарихи байлыктар соңыннан эзсез югала. (Махсус юк ителгән булуы да бик ихтимал. Чөнки язучы бүтән халыкныкы дип алдый алмыйсың...)

Ничә гасырлар бие талау вәхшиләгенә түзә алмыйча, табигать-жил-сукояш бу урыннарны ком-туфрак белән күмәргә, комсыз ниятле кешеләр күзеннән яшерергә тырышкан. Әмма бөтен тән күзәнәгә белән тоясың: аста сулыш бар, шәһәр нигезе яши әле, чорларга тиң зурлыгының хәрәбә эзләрен ул килер буыннарда саклаган.

Алтын Урда шәһәрләрендә казу эше ныклы нигезгә куелмаган. Беренче башкалада хан сарае — “Алтын таш” урыны билгеле. Әмма мондагы жиргә бер көрәк тә тыгылмаган. Бу эшен башкару зур чыгымнар сорый икән. Мәскәүнең шушындый тарихи урыны булса, бөтен дөньяга чаң кагар иде. Казыганда чыккан эйберләр дистәләрдә шәһәрләрен музейларына таратылган. Димәк, бер кулга жыеп карый алмыйсың. Ә күпмесе урланган, яшерелгән, юк ителгән. Намуссыз галимнәр тарафыннан башка милләт казанышы итеп үзләштерелгән. Моннан алынган байлыктарны бергә жыеп карасаң, бу бөек дәүләтнең, бу бөек халыкның никадәр алга киткән мәданияткә, сәнгатькә ирешкән булуын күрәләр шаккатыр идең.

Археологларны кайсы өлкә, кайсы шәһәр жибәргән, чыккан байлыкны да

“...Бату менә дигән сарай тота, аның 600 меңлек гаскәре бар. Атка атланып йөргәндә, янәшәсеннән баш очында кулчатыр тотып баралар. Бөтен татар кенәзләре һәм аларның хатыннары да шулай итә.

Хан станына көргәндә, безне ике ут арасыннан үткәрдәләр. Ут кешене яман ниятләрдән сафландыра, хәтта яшерелгән агуың булса, аның да көчән бетерә, диделәр татарлар. Без, берничә мәртәбә бил бөгеп, чатырның бусагасын аркылы атлап эчкә үттек. Бату үзенң бер хатыны белән түрдә тәхеттә утыра иде. Безне сул якка утырттылар. Иннокентийның славян, гарәп, татар телләренә тәржемә ителгән хатын Бату бик игътибар белән укып чыкты. Ул үзе дә, яраннары да алтын һәм көмеш савытлардан нидер эчеп куюлар иде. Шушы мәрәкә вакытында гел музыка, җыр аһәңе яңгырап торды. Батуның йөзе кызгылт төстә. Яраннарына ягымлы эндәшә, калганнарга исә бик тө кырыс иде. Яуда ул хәйләкәр, усал, тәҗрибәле булуы белән дан тота иде...” (Плано Карпини — папа Иннокентий IV нең рәсми вәкиле).

шулар ала. Монда хәл шундый: борын-гы бина калдыкларын ачалар, фотога алалар, сызымын төшерәләр дә киредән күмәләр. Шулай итеп, шәһәрләр икенче мәртәбә үлемгә дучар ителә.

...Менә мин, хан сарае урынында дала туфрагына карап, сорау билгеседәй басып торам. Дүрт гасырлык туфрак астында ташлар гүли, эзләр яна... Кая сез, ханнар, бәкләр — Чыңгыз варислары — Бату, Сүбүдәй, Үзбәк, Бәркә, Туктамыш, Нугай, Идегәй, Олуг Мөхәммәт... Тагын кем эзләре?! Барла, хәтер!... Татар хәятенең биек гөмбәзе өнә шундый алтын баганаларга таянган. Яшәү рәвешендә нинди хаталары булган — бу очракта анысы мөһим түгел. Алар — гаярь атларда, кылыч тотып, җир тетрәтеп, меңнәрчә чакрымнарны гаскәр башында уза алган азамат ирләр, хакими акылга ия шәхесләр, легендаларга керәсе каһарманнар (ул чорда ияргә менә алмаган, сәлдерәп беткән картларны илбаш итмәгәннәр шул).

Кытайдан алып Римгә, Мисырдан алып Скандинавия илләренә кадәр яңгырап, тарих битләренә кереп калган данлы исемнәр бу!

Дәүләтле, ханлы дәвер... (Монастырь хөҗрәләрендә тар төнлектән карап ятып кына аңлап, гадел сурәтләп буламы соң бу куәтне?! Пирамиданы колачларга теләп үрелгән кырмыска

белән генә чагыштырып буладыр рус елъязмачыларын.)

Менә мин хәрәбәләрен дә җир йоткан тарихыбызның йөрәк турында басып торам. Гасыр катламнары аша хакыйкәт, гажиз бәргәләнеп, хәтер ишеген кага. Канлы фаҗига... Шанлы тантана... Үкенечле горурлык... Бар да жуелган инде... Күзгә яшь килә.

Үз кодрәтеннән үзе җиңелгән халык...

“Идегәй” дастанындагы юллар, мәтәм чаңы булып, кан тибешенә күчә:

Ил китәр дә ни калыр?

Тел китәр дә ни калыр?

Баш китәр дә ни калыр?

Буында типкән кан калыр;

Буыннан буын чабылса,

Ул чагында ни калыр?..

Кеше акылы йөгәнли алмаслык дуамал тарихның дөһшәтле күкрәүләре, гәләми чиксезлекләргә таралып, йолдызларны бер-берсе белән чәкештерә-чәкештерә, яңа дөньялар кабызган, ил чатнаган вакытта җир

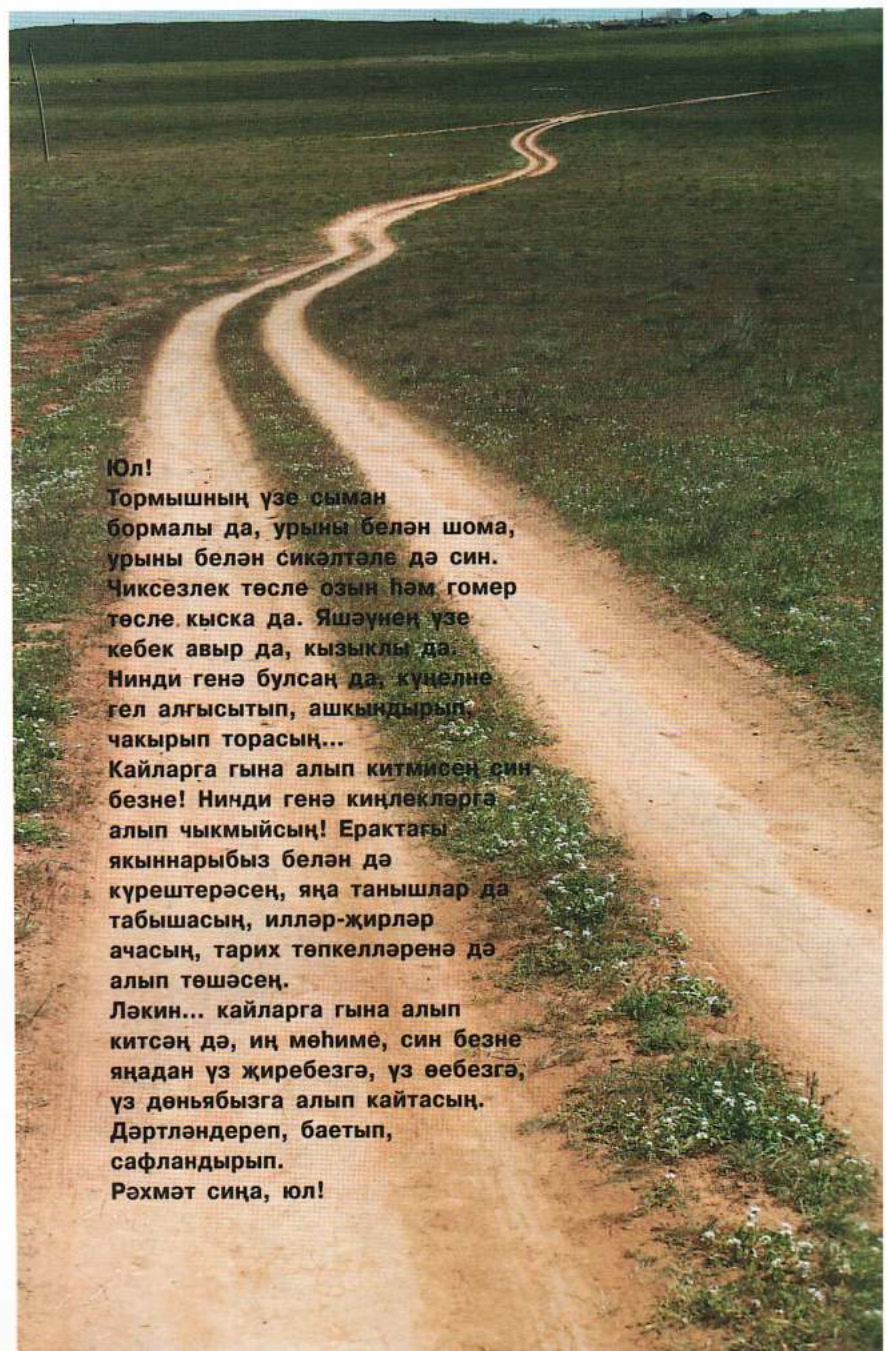
“Бату хан кеше буларак гадел иде. Ул патшалык иткән дәвердә аның хакимиятендәге ислам әһелләре үзеннән дә, төмәнбәкләреннән дә зыя күрмәделәр”. (Эл Журжани — Әфга тарихчысы.)

йөзенә сибелгән кыйпылчыкларыннан гына да яңа исемдәге милләт туган.

Алтын Урда — татарның Атлантидасы...

Өстәлемдә — Сарай-Бату туфрагынан алып кайткан чүлмәк ватыгы, фирүзә төсен жыймаган кирпеч кисеге. Тагын... бер учма әрем. Әремдә балбаллы бөөк дала хәтерә, учаклардан күтәрелгән төтеннең әчкелте төсә. Әремдә — тояклар астында килып та, янәдән калку, таптала белмәкчә. Әремдә — көмеш җил, Ватан җир исә.

Әрем исә әрнүле...

Юл!

**Тормышның үзе сыман
бормалы да, урыны белән шома,
урыны белән сикәлтәле дә син.**

**Чиксезлек төсле озын һәм гомер
төсле кыска да. Яшәүнең үзе
кебек авыр да, кызыклы да.
Нинди генә булсаң да, күчелне
гел алгысытып, ашкындырып,
чакырып торасың...**

**Кайларга гына алып китмисең син
безне! Нинди генә киңлекләргә
алып чыкмыйсың! Ерактагы
якыннарыбыз белән дә
күрештерәсең, яңа танышлар да
табышасың, илләр-җирләр
ачасың, тарих төпкелләренә дә
алып төшәсең.**

**Ләкин... кайларга гына алып
китсәң дә, иң мөһиме, син безне
яңадан үз җиребезгә, үз өебезгә,
үз дөньябызга алып кайтасың.
Дәртләндереп, баетып,
сафландырып.**

Рәхмәт сиңа, юл!

“Алтын Мөнбәр”

III Халыкара мөселман киносы фестивале

Казан, 6-12 сентябрь

Казан III Халыкара мөселман киносы фестивале

Алтын Мөнбәр
кунакларын сәламли!

III фестиваль зур колач белән, ерак-ераклардан зур кунаклар чакырып уздырылды. Катрин Денев, Айдан Шенер, Станислав Говорухин, Полад Бюль-Бюль оглы, Вадим Абдрашитов, Аристарх Ливанов, Ольга Будина, Евгений Миронов һәм башка атаклы кино эһелләренең катнашуы бәйрәмнең дәрәжәсен күтәрәп жибәрде. Фестивальнең жюри рәйсе, Болгариянең атаклы режиссеры, сценарист Радослав Спасов иде. Аның “нәсел тамырларым шушыннан” дип, туганлыгыбызны раславы без-татарлар күңеленә аерата хуш килде. Жюри конкурстка лаек дигәннәрен 200 (!) фильм арасынан сайлап тәкъдим итте. Казаныбызның иң матур кино залларында тамашачы һәм жюри әгъзалары 75 фильм карадылар, шулардан 48 е конкурстка катнашты. Жиңүче дип “Баба Азиз” фильмы (Швейцария—Алмания—Тунис—Франция—Венгрия—Иран—Бөекбритания) танылды. Татарстаннан Рамил Төхфәтуллинның “Дилемма” фильмы тамашачы мәхәббәте призын яулады.

АХАМ
(счастье)
ИНДИЯ
АРЯ - ГЕРМАНИЯ

Жырлы күңел

Дилә Булгакова безнең күңелләргә жыр булып килеп керде. Шагыйрә сүзләренә композитор Нур Даутов ижат иткән «Кыр казлары» без үскәндә һәркемнең телендә, ә «Син онытма жирдә мин барын» яшьлек-мәхәббәтнең бер шигаренә әйләнгән иде. Бу аларның беренче жырлары булган икән. Аннан Рим Хәсәнов, Роза Сәхәүетдинова, Салават Низаметдинов, Альбина Имамова һәм башка бик күп композиторлар аның шигырьләренә икенче гомер бирделәр. Жыр сәнгатендә яшьли танылган Дилә ханымның профессиональ шагыйрә түгел, ә бәлки үзешчән, һәвәскәр дип йөртелүен белеп, мин бер аптырап калсам, аның үзен күреп, икенче кат гажәпләнү киредем. Хәер, аптырау яки гажәпләнү дию дәрәжә түгелдер, соклану, шаккату дияргә кирәктер аны.

Дилә ханымның килеш-килбәте, үз-үзен тотышы, сөйләшү рәвеше, һәм мәсә артистизм, әгәр шулай әйтергә яраса, нәзакәтле, ямьле наз, ниндидер гажәп бер нәфислек, купшы матурлык белән сугарылган. Табигать, күрәсең, аны үзе дә бик яратып, зәңгәр күзле, чиста ак йөзле, күперенке-калын, дулкын кара чәчле итеп яраткан. Һәм уңган итеп... Һәвәскәр дигәнәмне дә, уңган икәнлеген дә мисаллар белән ныгытырга тырышымын.

Балачактан шигырь язучы, рәсем ясаучы белән мавыкса да, язмыш юллары аны сәнгать дөнәсыннан аерып, медицина училищесына җитәкләп китерә. Шәфкать туташы белгечлеге алгач, утыз алты ел гомерен шушы иглекле эшкә багышлый ул. Башта балалар бакчасында эшли. Укол кадау, сабылларның сәламәтлеген ныгыту белән генә шөгыльләнсә дә изге бурыч үтим дип тынычланасы,

югыйса. Әмма аның чуар, тынгысыз жаны һәр шәфкать туташы башкарырга тиешле эшләргә генә риза түгел, нәниләрне янына җыеп рәсем төшерүмә, жыр-шигырь чыгаруы, уеннар оештыруы — һәм мәсәнен уртасында кайный. Ә эштән бушауга кулына кияргә, чигү җепләргә ала да... киндергә чәчкә-гөл рәсемнәргә генә түгел, хәтта ки табигать күренешләрен сурәт-картиналар итеп чигә. Буш вакыт дигәннән... Булдымы икән Дилә ханымның буш вакыты? Ул бит Бөек Ватан сугышы ветераны юстиция полковнигы, кырык алты ел прокурор йөген тарткан Зәки әфәнде Булгаканың сөекле хатыны иде, игезек кызлар анасы: Розасы табибә һөнәрен сайлады, Риммасы да тормышта үз урынын тапты, ә аларны укытып-тәрбияләп кеше иткәнче күпме йокысыз төннәр, борчулы көннәр уздырган Дилә... Күңеле аның тартылган кыл кебек, чыңлап, жырлап тора бит. Жырлап кынамы икән? Балалар бакчасында тыныч кына эшләп йөрсә дә, рәхмәт кенә әйтерләр иде, ә ул тотты да... төрмәгә күчте. Шәфкать туташы булып, әлбәттә. Тоткыннар арасында да үз кеше, кайгыртучан, миһербанлы шәфкать иясе булып таныла ул. Беркемгә ача алмаган эч серләрен аңа сөйләп, берәүләр аңлауга, киңәшкә, кемдер ярдәмгә мохтаж. Кеше кайгысын жанына якын ала торган нечкә күңелле ханымның хис-кичерешләре йөрә-

геннән ташып чыга да, үзе дә сизмәстән каләмгә тотына. Жыр-шигырь калыбына сыймаганнары чәчмә әсәр булып кагазга түгел. Моңарчы басылып чыккан шигырь җыентыклары янына яңасы — «Сер» дигән проза китабы өстәләр. Ә узган ел аның өчен аеруча уңдырышлы булган икән: Уфадагы «Китап» нәшриятында шигырьләрен, жырларын һәм проза әсәрләрен бергә туплаган «Давыллар йөгәнләдем» дигән яңа китабы дөнәй күрдә.

Дилә ханым каләмдәшләрен, дусларын шаккатырып, гажәпкә калдырып, затлы-чибәр ханым булуның бар шартын, рәвешен китереп яши белә. Бер карыйсың, үзе чиккән калфактан, бәби итәкле күлмәгенә итәкләрен җилфердәтеп, бөлеш күтәрәп килеп керә ул редакциягә, икенче юлы, мода журналы битләреннән сикереп төшкән модница сыман, киң кырлы эшләп, җитмешкә җитеп тә яшь кызлар сылулыгын жуя дигәнне белмәгән зифа буй-сынына сыланып торган купшы костюм, биек үкчәле туфлидән, җилпәзәсә белән җилпенә-җилпенә сак кына ишек кага. Гадәттә, ул ялгыз йөрми, дуслы, сердәше, олы талант иясе шагыйрә Халисә Мөдәррисова белән бергә була.

Элегрәк узган бер очрашуны бүген гедәй ачык хәтерлим. Дилә ханымның кулында картина — кара бәрхеткә энҗе-мәрҗәннәр белән чиккән ханбикә сурәте — Бакый Урманче «Сөембикә»сенең гажәп күчәрмәсе иде. Ул аны редакциягә бүләк итте. Дилә ханымның кул эшләренә осталыгы — әби-әниләреннән күчкән мирас икән. Нәсел-нәсәпләре уңанлыгы белән танылган, сәнгати югарылыкка җиткереп кашага-сөлгеләр чиккәннәр, палас сукканнар, чөлтәр күзләренә нәфислегә теләсә кемне гажәпкә калдырырлык мамык шәлләр бәйләгәннәр. Башкортостанның Кырмыскалы районы Бозаяз авылында туып-үскән Дилә якташлары, нәсел-нәсәбе, әти-әнисе белән әлегәчә горурланып яши. Туган ягына мәхәббәтле моң булып чыңлап жырларына күчә. Татарның моңлы-жырлы, сәммими күңелле, илһамлы баласы белән без дә горурланабыз.

Роза МУЛЛАНУРОВА.

Син онытма жирдә мин барын!

Жырлар белән

Жилләр белән бергә биегән бар,
Бураннарда калып жырлаган,
Язларымда ялгыз торып калгач,
Жиргә ятып күпме елаган.
Челлаләрдә, эссе челлаләрдә
Өшөп калтырган чакларым...
Егылып төшкән нәни кошчыкларның
Канат-каурыларын сакладым.
Ятимнәрнең яшен сөрткәнем бар,
Кулъяулыктар сорап дуслардан.
Жырлар белән язга чыкканым бар,
Качып кына салкын кышлардан.
Илһам дөнъям, ташлап китә күрмә,
Синең белән яшим, яшьним мин,
Жырлар белән үлеп терелгән бар,
Жырлар белән генә яшим мин!

Кыр казлары

Кыр казлары жырлап,
Кыр казлары елап,
Каңгылдашып оча көз житкәч;
Йөрәк әрнеп кала,
Йөрәк сыкрап яна,
Кыр казлары кебек, син киткәч.

Әллә яңгыр ява,
Әллә яшьләр тама
Юлларыннан киткән кошларның?!
Күңел сине көтә,
Еллар синсез үтә,
Син онытма жирдә мин барын!

Кайнәм

Килен булып төшкәч, кайнәм миңа
Кызым, диеп кенә эндәште.
Улының да аркасыннан сөөп,
Сайлагансың, диде, тиңдәшне.

Чиккән альяпкычын чишөп алып,
Билләремә үзе бәйләде.
Әгәр өйдә мин хужамын икән,
Кайнәм инде — аның бар яме.

Ап-ак йоннан оекбашлар бәйли,
Чәчәк төшереп сыра юрганнар.
Кайнәләргә жылы сүзләр кирәк,
Алар да бит килен булганнар.

Кайнәм миңа, килен, дигәнә юк,
Кызым, диеп кенә эндәшә.
Әнкәемне алыштырган кайнәм —
Йомшак куллы анам, мең яшә!

Бирнә

Миңа бирнәгә дип салган әнкәй
Ашъяулыгын, чиккән сөлгесен.
Уклавын да куйган, альяпкычын,
Гәрәбәсен, нәни көзгесен.
"Фатихам, — ди, — килер елларыңа,
Ак теләгем юлдаш юлыңа.
Жәймәләрең жәер уклаукаең
Биеп торсын уңган кулыңда!
Хатын-кызың күркәмлегә шунда —
Янып яшә, эшлә эшеңне.
Мичләреңне тутырып икмәгәң сал,
Көтеп куан сөйгән кешеңне".
Гәрәбәсен тагам, көзгесенә багам,
Чәчләремә еллар эз салган.
Үзем хәзер әнкәй яшендәмен,
Буйга үсеп житте кыз балам.

Гомер

Әнкәй мине бишегемә салды,
Өннәремдә түгел — төшемдә.
Ниндидер бер сихри көй көйләде,
Өсләремә япты: "Өшемә!"

Өй алдында шул ук чобар әтәч,
Туган авыл, таныш ак өйләр.
Чыбык тоткан кызлар яланаяк,
Каз куарга, әйдә, чык, диләр.

Курчагымны бишегемә салдым,
Чәчен үрдем ефәк тасмадан.
Кулны-кулга тотынышып чыктык
Камышлардан үргән басмадан.

Көянтәмне асып суга бардым,
Чәйләр куйдым чишмә суыннан.
Әйлән-бәйлән уйнап дуслар белән,
Таң атканда кайттым уеннан.

Әнкәй мине бишегемә салды,
Өсләремә япты төшемдә.
Ә уянсам, кызым йоклап ята,
Өсләренә ябам: "Өшемә!"

Тәңкә карлар ява

Кош мамыгы кебек карлар ява,
Чәчләремә кунып нурлана.
Адашасым килә синең белән
Кар яуганда ап-ак урамда.

Ялгыз калган мәлдә тыңла тынып,
Онытылып тыңла кар жырын!
Өшемәссең әле кышларын да,
Кар жырында калды бар жылым.

Жырлый-елый ява тәңкә карлар,
Иңнәремә төшөп сарыла.
Ниләр булды икән болытларга,
Кемнәрне соң алар сагына?!

Сагынам

Узган яшьлек сыман
Ярсу хисләр ерак,
Агалар да еллар, агалар.
Еллар сәйләнәндә,
Гөлләр бәйләмендә
Шиңми торган яшьлек жыры бар.

Тойгыларым аша
Жылы хисләр таша,
Әйтелмәгән әйтер сүзем бар.
Олы мәхәббәтем
Сафлык белән бөтен,
Жырларымда яши тәүге яр.

Үткәннәрдә калган,
Сүнмәс өчен янган
Хыял утларыма табынам,
Зәңгәр күлмәк кигән,
Зәңгәр гөлләр сөйгән
Зәңгәр күзле кызы сагынам.

* * *

Таулар ишелсә дә риза идең
Юлларыма чыгып көтәргә,
Хушлашмыйча гына китеп бардың
Ни буласын белми иртәгә.

Иртәгәсен арабызга төште
Кара күлмәк кигән кара сын.
Каршыларга инде киләлмәден,
Якынайтып юллар арасын.

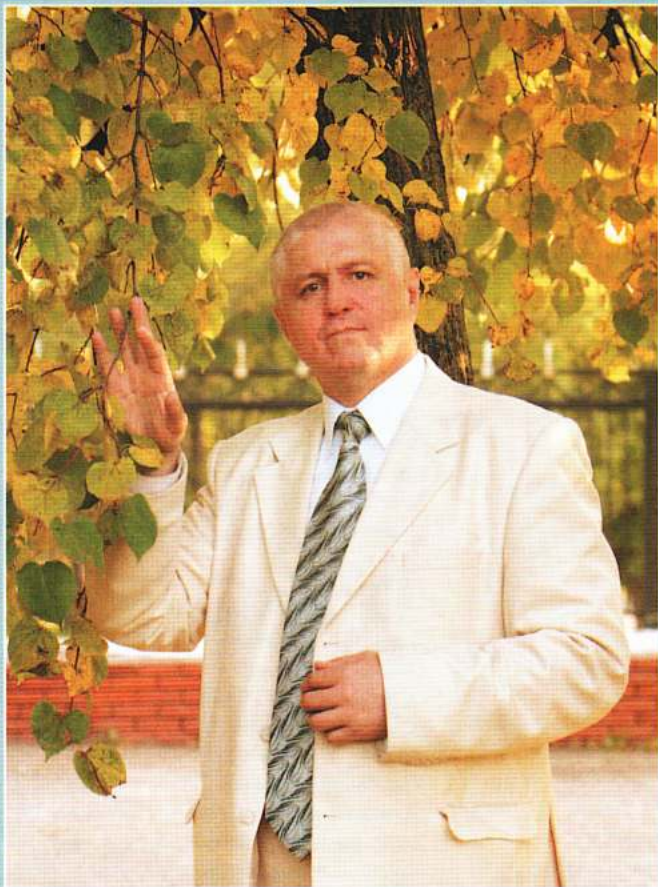
Жәебез дә көз артыннан киткән,
Кая киткән икән, кая соң?
Хәтер белән кадер юллап йөри
Икебезнең йөрәк арасын.

Челтәр карлар

Әйлән-бәйлән уйнап карлар ява,
Тирә-ягым тоташ ап-актан.
Әйтерсең лә, күгем белән жирем
Челтәр карлар аша тоташкан.

Ефәк кенә челтәр карлар ява,
Күзләремдә нурлар камаша.
Күкнең жиргә туй бүлгә мәллә —
Бу бит үзе серле тамаша.

Әйлән-бәйлән уйнап карлар ява,
Нечкә челтәрмени бәйләнгән.
Боекмыймын — ап-ак тәңкәләрдә
Сәлам-хатлар килә жәйләрдән.

Илсәяр ИКСАНОВА —

Әнвәр Хужиехмәтов:

“Тәрбия — шәхси үрнәк ул”

“Укытучы... Мәктәптә, уку йортларында белем бирүче, нинди дә булса фән алып баручы, фикерләүче, жәмәгать эшлеклесе, тормышта балаларга үз юлларын табарга булышучы һәм аларда дөньяга караш, инанулар тәрбияләүче, үзенең яшәү тәҗрибәсе белән аерым шәхес тәрбияләүдә тирән эзләр калдыручы”. Педагогика фәннәре докторы, академик, Татарстанның һәм Россиянең атказанган укытучысы, Республиканың Муса Җәлил һәм Каюм Насыйри исемендәге премияләре лауреаты Әнвәр ХУЖИЭХМӘТОВНЫҢ бу сүзләрендә аның үз шәхесе дә гәүдәләнә.

— Балалар бакчасында, мәктәптә тәрбия эше никадәр генә камил булмасын, төп тәрбия барыбер дә гаиләдә бирелә. Ата-ананың шәхси үрнәгендә. Гаилә эчендәге мөнәсәбәтләр, эш-гамәлләр барысы да бала күңеленә сеңеп бара. Юкка гына “Оясында ни күрсә, очканында шул булыр”, димәгән халык. Сизнең “очышка” карап, эшлекле, тырыш, таләпчән эти-әни тәрбиясе дип уйлыйсың.

— Әйе, безнең гаиләдә вакытны бушка үткәрү, халыкта аны гади генә итеп “тырай тибү” диләр, юк иде. Укуга, белем алуга таләп бик зур булды. Беркайчан да, бернинди шартларда да (авыруны исәпкә алмаганда) дәрес калдырмаска! Бу — төп таләп иде. Суык көнме, буранмы, безнең мәктәпкә бармый калганыбыз булмады. Жылы итеп киендерәләр дә эти ат белән мәктәпкә илтәп куя. Дәресләр булмаса, китапханәдә китап укып утыра идек.

Без ун бала — биш кыз, биш малай үстек. Мин сигезенче бала. Барыбыз да урта мәктәпне бетердек, югары белем алдык. Чынлыкта, укытучының кадерен олы тормыш юлына чыккач кына аңлайсың. Таләпчән, балаларга белем бирим дип тырышкан чын укытучы күп вакыт “усал” дигән исем дә күтәрә, “миннән киткәнче” дип йөрүчеләре ипле, әйбәт тоела. Ә безнең гаиләдә укытучы хезмәтен баяләү бик югары иде. Хәзер уйлыйм да исем китә, тәрбия кебек нечкә мәсьәләдә эти-әни никадәр акыллы сәясәт алып барган. Югыйсә, аларның педагогик белеме дә юк бит. Этием Нуриәхмәт Бөек Ватан сугышы инвалиды. Колхозда бригадир булып та, рәис булып та эшләде.

Авыл жирендә йорт-кура тирәсендә дә эш күп: су ташыйсы, утын әзерлисе, бәрәңге эшкәртәсе... Без хезмәт белән үстек, һәркем үз эшен үзә белеп эшли иде. Туган-тумача да күп — әбиләр, җиңгиләр... Без, балалар, зур эшләр булганда, күмәкләшеп аларга булышырга йөри идек. Халык педагогикасы — менә шул инде ул. Әкиятләр, җырлар, табышмак-әйтемләр, ягъни үтемле сүз белән бергә эш, гамәл аша да тәрбия: туганлык хисләрен саклау, ныгыту, олыларны хөрмәтләү, кеше хезмәтен баяләү...

Гомерлек һөнәрменә сайлавым да эти-әнинен тәрбия нәтижәсе дип уйлыйм. Гаиләдә алган тәрбия мине шәхес тәрбияләүнең югарырак баскычына алып менде.

— Бүген күп авылларда балалар бакчасын мәктәп белән бер түбә астына берләштерү күзәтелә. Сөз бу тәҗрибәне инде моннан утыз еллар элек башлаган идегез. Дөньяны шаулаткан яңа төр мәктәп төзеп, “Кече Артек” булдырып, уку-укытуны хезмәт тәрбиясе белән үрп барган директор Хужиехмәтовны республикада элө күпләр хәтерлидер.

— Чынлап та, утыз елга якын вакыт үтеп киткән икән. 1978 елны мине элеккеге Куйбышев районының Чәчәкле урта мәктәбенә директор итеп билгеләделәр. Иң беренче эш итеп, өч йөз егерме урынлы урта мәктәп салдыруга ирештем. Бераздан мәктәп янында интернат, балалар кафеһы, икмәк пешерү бинаһы, яшь укытучылар өчен дүрт йорт төзеттем, педагогик югары уку йортларын тәмамлаган алты яшь укытучыны эшкә алдым. Һәм мәктәпне югары дәрәҗәдәге комплекһа әверелдерүне максат итеп куйдым. Һәр эш максаттан башлана бит. Дәрес итеп максат куя белергә һәм эшлекле рәвештә шул максатка барырга гына кирәк.

Без дә әкрәнләп максатыбызга ирештек: әлегә комплекһ урта мәктәп, балалар бакчасы, машина йөрттергә өйрәтү, музыка һәм сәнгать мәктәпләрен, җитештерү комбинаты (сарык, сыер, чәшке, нутрия, куян асрау), умартачылык, җиләк-җимеш бакчасы, “Кече Артек” хезмәт һәм ял лагерен үз эченә алды. Шунның өстөнә, комплекһның йөз сикһән биһ гектар басу җире дә бар иде.

Безнең тәҗрибәне өйрәнергә кайлардан гына килмәделәр. Мәктәп ике тапкыр (1982, 1984 елларда) Бөтенсоюз күләмдә оештырылган зур конкурста беренче урынны алды.

— Мәктәп салдырдык, комплекс булдырдык, конкурсларда җиңдек, дип җиңел генә тезеп киттегез дә, ул эшләрне башкару алай җиңел генә булмагандыр.

— Ашаган белми, тураган белә, диләр. Бер эш тә хезмәт куймый гына, йөрәк маеңны түкми генә эшләнми. Хәзер инде ул вакыттагы авырлыклар, киртәләр турында сөйләшеп торы урынсыз. Язучы Жәүдәт Дәрзаман “Җир авазы” китабында, әдәби әсәр кысаларында гомеремнең ул чорын бик төгәл итеп тасвирлады.

— Уку-укыту эшендә гел яңалыкка, камиллеккә омытылу сезне фәнни-гыйльми эшчәнлеккә этәргән төп сәбәпләр, мөгаен.

— Дөрестән дә, Яңа Рәҗәп укуыту-житештерү комплексында директор вазифасын башкарганда ук, игътибарымны фәнни нигезләнган хезмәт тәрбиясе бирүгә юнәлдердем. Шул юнәлештәге тәҗрибәләрнең йомгагы булып “Хезмәтле тормыш мәктәбе” дигән китабым дөнья күрде. Тәрбия бирү теориясен һәм аны тормышка ашыру методикасын җентекләп эшләдем. Кандидатлык диссертациям дә “Авыл балаларын олылар белән бергәлектәге хезмәттә социальләштерү” дигән темага иде. Ә 1997 елда “Укучы шәхесен социальләштерү һәм индивидуальләштерүнең интегратив концепциясе һәм үзара мөнәсәбәтләр диалектикасы” дигән темага докторлык диссертациясе якладым. Билгеле, бу хезмәтләр коры җирдә тумады, мәктәптә эшләү давамында тупланган тәҗрибәләремнең нәтиҗәсе дә алар.

— Сөз бүген Татар дәүләт гуманитар-педагогика университетында белем бирәсез, булачак укытучыларны укытасыз. Укытучы — ул бит һөнәр генә түгел, аерым кешеләргә табигатьтән бирелгән сәләт тә. Бүген, сер түгел, балаларның күбесе: “Әти-әни кайсы югары уку йортына кертә ала, шунда барам”, — дип торган заманда, педагогик университетка очраклы кешеләр күп керәме?

— Кызганычка каршы, аз түгел. Ләкин шунысы күңелне тынычландыра, андыйлар, нигездә, чит телләр, психология кебек факультетларны сайлый һәм язмышларын мәктәп белән бәйләмиләр. Төгәл, табигый фәннәргә исә очраклы кешеләр күп килә, димәс идем. Күбесе укытучы һөнәренең җаваплылыгын тоеп, аңлап килә. Араларында әти-әни юлын давам итүчеләр, ягъни укытучы балалары шактый.

— Без туктаусыз реформалар чорында яшибез. Бу хәл мәктәпкә дә кагыла. Хәзер менә оптимальләштерү дигән булып, кечкенә авылларда мәктәпләрне ябу куркынычы килеп басты. Билгеле, моны бала мәнфәгатен кайгырту дип аңлаталар. Бөтен балалар да тигез шартларда, заманча җиһазланган мәктәпләрдә белем алачак, имеш. Мин үзем күрше авылга йөрәп укыдым һәм әйтә алам, нинди генә шәп мәктәп булса да, юлда йөрәп уку ул уку түгел инде. Юл газаплары, дәрәскә соңга калулар, дәрәс калдырулар... Дәрәс, хәзер балаларны йөртәргә махсус автобуслар булачак, диләр. Шул автобусларга, ягулыкка, ремонтка тотылган акчага кечкенә мәктәпләргә заманча җиһазлар алынса, отышлырак булыр иде кебек.

— Авылда мәктәпне ябу — ул авылның өметен өзү. Авылны яшәтәбез, яшәртәбез дибез икән, иң элек аның мәктәбен саклап калу кирәк. Һәр авылда, ике-өч кенә бала булганда да, мәктәп эшләргә тиеш. Чөнки бу авылда укытучы була. Укытучы — ул галим дә, агитатор да, җәмәгать эшлеклесе дә, белем бирүче дә, тәрбияче дә.

Коллегалары арасында.

Оныгы Зөлхәбирә белән.

Мәктәпләрне эреләндерү — нигездән хата, сәясәтнең зур ялгышы.

— Мәктәп системасында тагын бер яңалык — унберьеллык мәҗбүри белем. Киләсе елда 9 нчы классны тәмамлаучылар һөнәри уку йортларына китә алмаячак. Бу хәл әти-әнигә дә, укытучыларга да бик борчлы. Беренчедән, ул вакытны югалту белән бәйле, ике елда бала һөнәр үзләштерер иде. Икенчедән, күпләрне 11 нче класстан соң бердәм дәүләт имтиханы куркыта.

— Урта белем бирү мәктәп, гимназия кысаларында гына булырга тиеш түгел. Һөнәри уку йортларында һөнәр үзләштерү белән берлектә урта белем алу инде җайланган, үзен аклаган система. Һәм монда ниндидер яңалык эзләү булганны җимерүдән башкага китермәячәк. Шунысын да онытырга ярамый — теоретик урта белем алырга табигый мөмкинлеге булмаган кешеләр дә бар. Андыйларны һөнәри яктан үстерү күпкә отышлырак бит.

Мәктәп реформалары, чынлап та, күп вакыт төптән уйланып, бөтен нечкәлекләрен исәпкә алып эшләнми. Мәсәлән, профильле укытуны зур шәһәрләрдә генә оештырырга була, район җирләре өчен ул мөмкин булмаган эш. Иң мөһиме, гомуми белемне әйбәт итеп бирергә кирәк.

Эйтик, 6 нчы класс укучысы Пифагор теоремасын белми икән, монда инде бернинди профильле укыту да коткара алмый.

Хәзер элитар мәктәпләр барлыкка килде. Бу мәктәпләрдә чит телләргә тирәнтен өйрәнәләр. Бик яхшы. Ләкин... татар теленә игътибар юк... Бу — бик зур кимчелек. Хата. Һәр бала туган телендә белем алырга тиеш дигән фикер бүген мин уйлап чыгарган яңалык түгел, күптән исбатланган аксиома. Бу хакта К. Д. Ушинский да, Жан-Жак Руссо да язган.

— **Татар теленә игътибар дәүләт дәрәжәсендә житми, минемчә. Татарстанда ике дәүләт теле турындагы закон ул гамәлдә эшләми. Бездә бөтен эш кәгазьләре рус телендә алып барыла...**

— Ә татар телендә эшләргә кем комачаулый? Закон үтәлми икән, таләп ит. Ләкин иң элек үзебездән башларга кирәк. Татар телендә чыга торган матбугат житәкчеләре дә эшлекле хатларны рус телендә яза икән, кем гаепле соң? Аңа бит татар телендә язма дип, кулына сукмаганнар. Югары уку йортлары өчен дә күп фәннәрдән татар телендә дәреслекләр эшләнә, дәреслек юк дип әйтеп булмый. Безнең математика, физика, география факультетларында студентлар ике телдә дә белем ала. Ә кайбер факультетларда татар телендә уку оештырылмаган икән, моңа дәүләт гаеплеме? Иң элек үзеңнән башларга кирәк.

— **Тагын бер борчый торган мәсьәлә: тәрбия эше хәзер тулысынча хатын-кыз кулында: балалар бакчасында, мәктәпләрдә тәрбиячеләр, укытучылар барысы да диярлек хатын-кызлар. Гаиләдә дә, кызганыч, әти тәрбиясе сирәк. Ә бит элек укытучы дигән сүз үзе үк ир-ат белән ассоциацияләнгән. Ир-егетләргә мәктәпкә, тәрбия эшенә тарту өчен нишләргә соң?**

— Бу — бик житди мәсьәлә. Моңа дәүләт күләмендә әһәмият бирелергә тиеш. Укытучы статусын күтәрми торып, аны хәл итеп булмый. Иң беренче, лаеклы хезмәт хақы булу зарур. Ир-ат гаиләне матди яктан тәэмин итүче, тормышны алып баручы булганда, әлбәттә, бүгенге мәктәп укытучысының урыны аны кызыксындырмый. Аннан соң, егетләргә педагогик эшкә җәлеп итүдә махсус программа кирәк. Элек педагогик югары уку йортларында кырык процент урын егетләр өчен билгеләнгән иде, хәзер ул хәл юк. Тиңдәш фәннәр буенча өстәмә белгечлек алу мөмкинлеге булганда да ир-егетләргә мәктәпкә якынайта алып идек. Эйтик, физика-математика укытучысы инженер-программист белгечлеген дә үзләштерсә, ул мәктәп укытучысына өстәмә эшләү мөмкинлеге бирә бит. Бу очракта эш белән тәэмин итү мәсьәләсен дә уйларга кирәк.

— **Сүзсезне гаиләдәгә тәрбия белән башлаган идек, сүз ахырында да шуңа әйләнеп кайтып, үзегез корган гаилә белән дә танышасыбыз килә.**

— Тормыш иптәшем Әлфия дә педагог. Укытучыларның белемен күтәрү институтында да, техникумда да укытты. Улыбыз Динар да безнең юлны сайлады — бүгенге көндә педагогика фәннәре кандидаты, Чуваш дәүләт университетының Волжск шәһәрәндәгә филиалында эшли. Кызыбыз Айгөл 7 нче сыйныфта укый. Ике оныгыбыз бар — Булат һәм Зөлхәбирә. Без аны Зөлхәбирә туташ дип йөртәбез. Исемен әнием хөрмәтенә куштык. Оныгым әле кечкенә булса да исеменә кадәр аңлый, берәүгә дә Зуля дип үзгәртеп, бозып дөшәргә юл куймый, гел төзәтеп тора. Балалар бакчасында төзәлгә теләмичә, Зуленька дип торган малайның башына туп белән дә бәрәп алган әле.

— **Балаларыгызны фәнни нигездә, төгәлрәгә, педагогика фәннәгә нигезләнеп тәрбияләдегезме?**

— Гаиләдә үзем алган тәрбия үрнәгендәгә милли, халык педагогикасы нигезендәдер — шәхси үрнәктә.

Адам баласы үзенең гомер юлында яшәү мәгънәсе дигән төшенчә хакында кайта-кайта уйлана торгандыр. Берәүләр аны тормыштагы рәхәтлекләр, байлык, житешлек рәвешендә күз алдына китерсә, икенчеләр, шәхси мәнфәгатьләргә артка чигереп, башка төрле гамьнәр, уй-максатлар белән яна. Язмам — яшәүнең иң зур мәгънәсен эзләп тапкан кеше, яраткан укытучыбыз, хезмәттәшебез Яруллина Нурия апа Лотфулла кызы турында.

Нурия апа 1927 елда Нурлат районының Кизләү авылында дөньяга килә. Әтисе Лотфулла Бөек Ватан сугышында башын сала. Мәрхәмәт апа биш ятиме белән тол кала.

Шулай итеп, өлкән кыз Нурия әнисенәң төп тәрәгенә әйләнә. Авырлыкларны җиңә-җиңә тырышып укый. Ул елларда Кизләү мәктәбендә Бөгелмә педучилищесы курслар оештыра. Белемгә, яңалыкка омтылган яшь кыз шул курсларга языла. Максаты — иптәш кызлары кебек укытучы булу һәм әнисенә туганнарын үстерешергә булышу. Максатына ирешә Нурия: башлангыч класслар укытучысы таныклыгы ала. Яшь укытучы Фома мәктәбенә эшкә билгеләнә. Ул чакта балалар барысы да ач-фәкыйрь, байтагы — ятим. "Бөрешеп калган йөзләре, жансыз карашлары исемә төшсә, әле дә жаным сыкрый", — ди Нурия апа. Үз эне-сәңелләре дә шундый ук хәлдә бит. Балалары исән калсын өчен, әниләре тәнне көнгә ялгап эшли дә эшли... Әле төенчеген күтәрәп Нуриясе янына Фомага да килгәли. Вак булса да, бәрәңгесен, берәр кадалап маен күтәрәп килә. Әнисе пешереп килгән (онын кайдан алган диген?) табикмәкнең тәме бүген дә тел очында...

Фома мәктәбендә дүрт ел эшләгәннән соң, Нурияне Кәкре Атау мәктәбенә күчәрәләр. Кая барсаң, шунда авырлык. Ләкин балаларның укырга теләкләре зур. "Ә бит шул ач һәм фәкыйрь балалар соңыннан бәреләп-сугылып йөрмәделәр, киресенчә, араларыннан өллә никадәр укымышлы кешеләр чыкты", — дип күз яшьләре белән искә ала Нурия апа.

Укытучы Нурия һәрвакыт белемгә сусап, яңалыкка омтылып яши. 1961 елда Алабуга педагогия институтының татар теле һәм әдәбияты бүлегенә читтән торып укырга керә. Аны уңышлы тәмамлап, үз белгечлеге буенча Кәкре Атау урта мәктәбендә намуслы хезмәт итте ул. Гомуми эш стажы — 40 ел. Нурия апаның эчтәлекле, мавыктыргыч дәресләрен укучылар һәрвакыт яратып, көтеп алды. Фидакар хезмәтә хөкүмәтсез тарафыннан күпләгән Мактау кәгазьләре белән бәяләнә. 45 яшенә житкәч, әлегә тыйнак, миһербанлы, киң күңелле укытучының тормышында кискен үзгәреш булды.

1971 ел. Шушы авыл кешесе Миңнегәрәй абыйның 20 ел яшәгән гомер юлдашы, алты баласын калдырып, кинәт кенә вафат була. Зурысына 14 яшь, кечесенә 4 яшь тә тулмаган була. Мондый хәсрәтне үлчәрлек бизмән бар микән?! Тәүфыйклы, тәрбияле Нуриягә барып егыла Миңнегәрәй. Язымышына язылган, күрәсен: озак уйланганнан соң, төвәккәлли Нурия апа. 45 яшьлек кыз ишле гаиләгә әни булып бара. Балалар да, вафат әниләренә туганнары да бик жылы каршылый аны. Нурия апа килеп туган авырлыкларны сабырлык белән җиңә белә. Аларның тату гаиләсә һәркем өчен үрнәк булды. Бу гаиләдә укымышлы, туган жанлы балалар үстә. Алар үзара да, әти-әниләренә дә бик игътибарлы. Миңнегәрәй абый белән Нурия апа иңгә-иң куеп 36 ел гомер итәләр менә. Балалары "әни" дип өзәлеп торса, үзе дә балалары белән бик бәхетле. Жәй буге янында оныклары бөтерелә.

Нурия Лотфулловна белән без киләндәшләр. Ул — нәсебезнең горурлыгы. Тату яшәү серләренә өйрәткәнә, борчумәшәкәтләребезне сыйдырырлык күңел байлыгы өчен рәхмәтләрем чиксез аңарга.

Нурия апа бу көннәрдә сигезенче дистәсен тутырса да, йөзә нурлы, күз карашы жылы, хәрәкәтләре җиңел, житез әле, сөбханалла. Алдагы көннәргә сәламәтлек белән, тигезлектә-иминлектә, жан тынычлыгы белән, мул шатлык-куанычта үтсен иде, апа!

**Шәмсегаян ГАЛӘВЕТДИНОВА,
57 яшьлек ветеран-укытучы.
Нурлат районы, Кәкре Атау авылы.**

“Вак-төяккә тотарга акча бирмәделәр...”

Суд башланыр алдыннан, аны залга алып керүгә, нәфрәте чиктән ашкан халык гөж килеп куя. Ул исә, тимер рәшәткә эченә элгүгә, берни булмагандай, иң элек курткасын салып, тамаша кылучыларга үзенең татуировкалы, мускуллы беләген күрсәтә. Күрегез, каршыгызда нинди баһадир, янасе.

Без Казан шәһәре Совет районы Эчке эшләр бүлгә житәкчесе Диләрә Кужненко белән моннан ике ел элек булган, хәтәрлеге, афәте ягыннан тиңсез шул фаҗиганең һәр мизгелен күңелебездән үткәреп утырабыз.

— Судья жинаять кылу сәбәбен сорагач, ничек җавап биргәннен беләсезме? — ди Диләрә Райфатовна. — “Вак-төяккә тотарга акча бирмәделәр”, — ди. Күз алдына китерәсезме...

Юк, күз алдына китерә алмыйм. Ишеткәнәмне йөрәк кабул итми, күңел ышанмый. Дөньяда бу жинаятьне аклар сәбәпләр юк... Хәтта ерткыч шулай эшләми. Тын да алмый әңгәмәдәшемне тыңлыйм. Күз алдына 2005 елның 22 августында булган хәлләр килеп баса. Бу иртәгә каршы төндә балалары — Ольга белән Олег өчен утка-суга керергә әзер ана нинди төшләр күрдә икән?! Улын үзенең дөвамчысы итеп күргән, горурлыгы-мактанычы булган малаена зур өметләр баглаган әти кеше нинди уйлар белән уяңды икән?!

Нидән башланган соң ул өч гомерне бер селтәндә юк итүгә этәргән низаг? Беренче карашка, юктан гына. Гел “4”ле, “5”ле билгеләренә генә укыган малай, көтмәгәндә-уйламаганда: “Техникумга барам”, — дип белдерә. Әти-әнисе аны үгетләп бу уеннан кире кайтаргач: “Алайса, әзерлек курсларына йөрим, акча бирегез”, — ди. Әнисе янә үгетләп карый: “Нәрсәгә сиңа ул курслар, син болай да әйбәт укыйсың”. Әмма бу сөйләшү гаиләдә өкрәнләр киеренкеләнә барган мөнәсәбәтләргә тагын да кыздыру, өскә калкыту һәм, ниһаять, жинаять эшләүгә җиткерү өчен бер сәбәп кенә була.

Әйе, малай мәктәптә яхшы укыган. Совет районының 72 нче урта мәктәп директоры Валентина Ципенюк һәм класс җитәкчесе Людмила Хрущева имзасы белән 11 “В” класс укучысы Максимов Олегка бирелгән характеристиканы укыгач, тагы бер тетрәнү кичердем. Ни өчен дигәндә, без бит потенциал жинаятьчеләрнең күбрәк икеләгә укучы, тәртип бозучы, балигъ булмаган яшүсмерләр комиссиясендә исәптә торучы, әти-әнисе эчкәче булган балалар арасынан чыгуына күнеккән. Ә монда менә — нәкъ киресе: “Максимов Олег 72 нче мәктәптә икенче класстан бирле укый, — диелә характеристикада. — Уку барышында мәктәп программасын әйбәт үзләштерүен күрсәтте. Тәртибендә тайпылышлар сизелмәде. Психологта, социаль педагогта исәптә тормады. Өлкәннәргә карата игътибарлы. Спорт белән шөгыльләнде, кул көрәше секциясенә йөрдә. Соңгы вакытта лидерлык сыйфатларын күрсәтә башлады.

Яшьтәшләре белән дустанә мөнәсәбәттә. Ләкин якин дуслары юк. Кече классларда класс старостасы булды, ярышларда, концертларда катнашты, әти-әниле тулы сәләмәт яшәү рәвешен алга куйган тәртипле гаиләдә тәрбияләнде. Әти-әнисе һәрвакыт мәктәп белән тыгыз элемәтәдә булып, һәрдаим кызыксынып тордылар”.

Мәктәп директоры белән сөйләшәбез.

— Жәмгыять котылгысыз рәвештә фәкыйрьләргә һәм байларга бүленә бара, — ди ул. — Телевизорның кайсы гына программасын ачып карама, чәшкә тун да, чит илгә сәяхәт турында реклама. Телебездән “акча, акча, акча” сүзе төшми... Әйтсез, дөньяда бүтән кыйммәт калмады. Балалар шуны күрә, ишетә. Һәм байлыктан кадерле әйбер булмавына ышанып, яши башламас ук, адаша. Игелек-шәфкатьлелек дигән төшенчәләр көн тәртибеннән төшөп кала бара. Без бүген “наркотиклар!” дип чаң сугабыз. Ә жәмгыятьтебезне һәлакәткә илтә торган, чын мәгънәсендә мәкерле

Мәдинә АВЗАЛОВА

Адам акыйгы

Уналты яшьлек
жинаятьченең
судта үз-үзен
тотышы
хәтта тәҗрибәле
юристларны да
гаҗәпкә
калдырды.

һәм явыз чирнең — әлеге дә баягы, акчага, байлыкка табыну икәнлеген аңламыйбыз. Шуның аркасында язмышлар гарипләне. Без моны балаларга аңлатырга тиеш!

“Фатир да, машина да, бакча да, акча да... — бары үземнеке”

Судка кадәр җентекле тикшерүләр Максимовлар гаиләсендә низагның, чыннан да, күптәннән баруын, 8 август аенда кискенләшүен ачыклады. Хәзер инде безгә бу вакыйгаларда күп нәрсәне фаразларга гына кала. Әлбәттә, хикмәт акча бирмәүдә генә түгел. Эти-әнисе Олегны шикле компанияләргә җибәрми башлый, “вак-төяккә” акча бирүдән туктый. Аңлашыла ки, малайның бозык юлга кереп китүеннән курка. Димәк, яшүсмер, күрше-күлән айтканча, ул кадрларга үк “тәти егет” булмаган.

Көннәрдән бер көнне Олегның апасы Ольганың зур суммда акчасы югала. Апасы энесеннән шикләнә. Энесен шешәдәш дуслары арасында исерек килеш күргәннән соң, аны урлашуда гаепли. “Алсам соң, син генә акча йөрткәргә тиешме?” — ди Олег, апасына кизәнен. Этиларә түзми, улының яңагына китереп суга. “Мин башка өйгә кайтмыйм. Көтмәгез”, — ди яшүсмер. Һәм иптәшләре белән машинага утырып күздән югала.

Шул көннән соң Олег күрше-күлән, таныш-белешләргә эти-әнисенең өч айга Франциягә җыенуы, тиздән сяхәткә киткәчәге хакында сөйләп йөри башлый. Укытучыларының: “Нәрсә эшләгәннән белмәгән ул”, — диюләренә ышанмыйм мин. Жинаять планы әкрәнләп, аек акылга, бөтен чарасын алдан күрәп әзерләнә.

Олег Николаевич (әтисе һәм улы бер исемдә), Юлия Александровна һәм Ольга... Гомерләренең соңгы минутларын санаган 22 август иртәсе. Күңеленнән эти-әнисе һәм апасы язмышын инде күптән хәл итеп куйган фәрештә-иблис, 10 сәгать 30 минутта өеннән арагы алып, дачаларына китә. Арагысын барып җиткәнчә, урамда ук эчеп бетерә. Барып җитә, капканы ачып, ишегалдына керә. “Баскычта берәз тукталып тордым”, — диер ул соңыннан. Бәлкем, ниятләгән кара уеннан кире кайтмакчы булгандыр. “Вахытлы килдең, ашым да пешеп чыкты”, — ди әнисе улын күргә шатланып. Малай әнисенә күтәрелеп тә карамый, дәмми генә көшлеккә кия торган чиста киёмнәрен искә алыштыра да (кан чәчри күрмәсен дигәндер инде) тышка чыга. Тагын берәз уйланып тора һәм катгый бер карарга килеп, сарайга юнәлә. “Кайда соң, монда гына иде бит... Ә, менә икән...” Ул, сарай почмагында аунап яткан кувалданы җиңел генә күтәрә, баскыч төбенә килә. “Әни, чык әле, сөйләшсә бар...” Әнисе озак көтәрми. “Мин дә шулай дим бит, сөйләшиң, дим”. Бусагада күрүгән бичара ананың соңгы сүзләре була ул. Башына кувалда белән биш мәртәбә сугудан ананың баш миләре чөчрәп чыга. Аннары адәм актыгы әнисенең үле гәүдәсен мунча янындагы коега ташлый, ауга чыккан бүредәй, яңа корбаннар көтеп баскычка килеп утыра.

Төштән соң, өчләр тирәсендә капкада апасы күренә. “Әни мондамы?” — дип сорый кыз энесеннән. “Юк, — ди малай, — ишек бикле, 8 ачкычны таба алмыйм. Мин дә аны көтәм”. “Кайда йөри икән, өйдә дә юк, — ди апасы гажәпсәнен. — Бергә көтик алайса”. Кыз баскычка килеп утыруга яшүсмер янә үлем коралын кулына ала. Апасының үле гәүдәсен өй артындагы икенче коега ыргыта. Бары шуннан соң гына: “Мин дачада, өйгә керә алмыйм”, — дип әтисенә шылтырлата. Кичке тугызлар якынлаша. Унынчылар киткәч, өй янына машина килеп туктый. “Калганнар кайда?” — дип кызыксына әтисе. “Кайтып киттеләр”, — ди улы күз дә йоммыйча. “Димәк, аймыл булганбыз, ярый алайса, сиңа ачкыч кына бирәм дә китәм”. Кесәсенә кулын тыгарга да өлгерми ата. Бәлкем ул кем кулыннан үлүен аңлашмый да

калгандыр, чөнки һөҗүм бу юлы да арттан, һич көтмәгәндә, хыянәтчеләрчә ясала. Малай әтисенең гәүдәсен апасын ыргыткан коега ташлый. Өстенә тирес салып таптаганда, әтисе исән була әле. Аннары жинаять кылучы, хәтәр бер тынычлык белән, канга баткан кувалданы чүп савытына тондыра. Иртәгесен ике коены да цементлап, җир белән тигезләргә ниятли. Өлгерми кала.

Судка шаһит буларак чакырылган көшләренң берсе Олег Максимовның, чыннан да, аннан ике капчык цемент сатып алуын раслый.

Дачада атна буена музыка яңгырап тора. Адәм актыгы үзенә дуслары белән бергә “аулагый” уздыра. Кызларга әнисенең, апасының бизәнү әйберләрен бүләк итә, кунакларны әтисенең машинасында йөртә. Машинага пәрәвез сурәтә төшкән бизәк эшләтә.

Августның соңгы көне, дөресрәге, төне. Шәһәрнең криминаль мәгълүмат бюросына аноним хәбәр килеп ирешә: “...Малайлары бөтен көшгә эти-әнисен “Франциягә киттеләр”, дип сөйләп йөри. Миңа калса, ул аларны үтергән...” Хәбәр итүче шикленерлек сәбәпләрне дә санып.

Беренче сентябрь көнне унберенче класска укырга барырга тиешле Максимовны кулга алалар. Ә ул, барын да ничек булган, шулай сөйләп бирә. Тикшерүгә булышлык итүенә срокуны кыскартырга ярдәм иткән белә, чөнки.

Суд-психиатрия экспертизасы хөкәмгә тартылуының психик авыру булмавын, холкында тәкәбберлек, үч алучанлык, үз мөмкинлекләрен артык баялау сыйфатлары өстенлек итүен күрсәтә. Уңай характеристиканы, жинаять кылуының яшен, моңарчы хөкәмгә тартылмавын, яшермичә сөйләп бирүен исәпкә алып, суд Максимовны җиде елга иргәннән мәхрүм итә.

...Судта ул үзен битараф, тыныч тоткан. Соңгы сүз бирелгәч көнә җанланып китеп, Фатир турында кызыксынган: “Хөкәм карары нинди генә булмасын, мин бит барыбер кире әйләнеп кайтачакмын. Миңа кайда да булса яшәргә кирәк булачак”, — дигән ул. Аннан соң гына үзенә опекуны итеп юридик колледждагы танышын билгеләүләрен үтенгән. Залда утыручы дус-ишләрен: “Бары да яхшы булыр”, — дип тыңландырган. Һәм көнчыгыш көрәше серләренә өйрәткән элекке тренерына рәхмәтен белдергән. Ни өчен?! Аңлашылмый. Тренеры бит аны кайчандыр: “Син мондый спортка ярамыйсың”, — дип куып җибәргән булган. Бәлкем остазы әле ул чагында ук шөкертендә аерта рәхимсезлек сыйфатларын күрәп алгандыр. Һәм тегесе башка күнәүләргә йөрмәгән. Үзенә кирәклесен ул инде алган булган, күрсәен.

“Җиде ел күп түгел. Утырам да кайтам. Аның каравы, минем фатирым да, машина да, бакчам да, акчам да булачак”, — дигән ул.

Хәзер Максимов төзәтү-тәрбияләү колониясендә. Төзәләр микән?! Уйласаң уелыплар китәрлек коточкыч вакыйга бит бу. Шулу вакытта һәркайсыбызга сабак булырдай, ил белән кайгырырдай олы фаҗига да. Мин моны бары урам йогынтысының хәтәре, афәте, дип кабатлап әйтәргә мәҗбүрмен. Әлеге язманы әзерләгәндә күпләр, шул исәптән педагоглар да: “Бик сәер хәл, гаиләдә нидер булгандыр” дип, эти-әнисенә сылтамакчы булды. Олегның әтисе Олег Николаевичны, әнисе Юлия Александровнаны, кызлары Ольганы белүче танышлары, хезмәттәшләре алар хакында жылыдан-жылы сүзләргә генә айттеләр. Әтисе озак еллар республика медицина һәләкәтләре үзәгендә оештыру эшләре буенча директор урынбасары булган. Әнисен, гомумән, дөньяда иң мәрхәмәтле, изге күңелле, ярдәмчел көш буларак яратып, сагынып искә алалар. “Кирәк булса, соңгысын көш белән уртаклашырга әзер иде. Өч югары бөлеме була торып та, ашыгыч ярдәм станциясенә белешмәләр өстәлгәндә эшләде. Бер тәүлек эшли дә, өч көн ял итә иде, күбрәк балалары янында буласы килде”, — диде-

лар. Кызлары Ольганы Диләрә Райфатовна: "Юристлыкка Ходайдан бирелгән сәләткә ия иде", — дип баяләде.

"Мин тиздән чыгачакмын..."

Аның турында: "Аз гына да үкенү әсәре күрсәтмәде", — дип сөйләделәр. Хәзер үкенә микән?! Уйланыр, тәүбәгә килер өчен шактый вакыт узды бит инде. Инде килеп, бая әйткәнемчә, төзәләр микән?! Шушы сорауларга җавап эзләп, тәрбияләү колонияләре группасының өлкән инспекторы Сергей Лешев белән Казан балалар тәрбияләү колониясенә юнәлбезд.

— Егет бик хәйләкәр һәм зиһенле, — дип сөйләде юлда барышлы Сергей Владимирович. Аннары, уйларымны укыгандай: — Тик кеше булып чыга алырмы, әйтә алмыйм, — дип өстәде.

Колониядә бүгенге көндә 330 лап яшүсмер тәрбияләнә икән. Балигълык яшенә җитмәгәннәрне, кеше үтереп кәргән очракта да, урлашулар, көчләүләр белән тотылса да... җинаятьчә дип атамыйлар. Алар — тәрбияләнүчеләр. Һәм шуларның 11 проценты, кат-кат җинаять кылып, колониягә, ә яшә 21 дән узганны, тимер рәшәткә артына — төрмәләргә әйләнеп кайта икән.

Артыбызда келәсе шыкылдап төшкән зур-авыр тимер ишекләр аша үтәбезд. "Телефоныгызны сүндереgez, акчагыз күп булса, очлы әйберләрегез булса, сакчыда калдырыгыз", — дип кисәтә мине юлдашым. Һәркайда чисталык, яшел газоннар, шул газоннарда — чәчәкләр. Ваемсыз кыяфәттә кайсы волейбол уйнаган, кайсы уенны күзәтеп утырган яшүсмер малайлар яныннан узабыз.

— Каникуллары, — дип аңлата өлкән инспектор. — Укулар башлангач, болай уйнап йөри алмыйлар алар. Укыйлар, һөнәргә өйрәнәләр, үзешчән сәнгатьтә катнашалар. Кыскасы, тик тормыйлар.

Максимовның тәрбиячесе Сергей Сутянин безгә инде ишеткәннәрне сүзгә-сүз кабатлый.

— Бик хәйләкәр, шом, башы эшли, оста алдаша, — дип санап китә ул. — Начарлыкны үзе эшләмәс, кешедән эшләр.

— Астыртын да, димәк?

— Әйе, астыртын. Мин аның кем беләндер ачуланышканын хәтерләмим. Сак ул бу мәсьәләдә. Яшүсмерләр аны өнәп бетерми, үзләренә якын җибәрми. Ни дисәң дә, әти-әни — иң явыз җинаятьчә өчен дә газиз кеше булып кала. Ә монда, үзегез беләсез...

Шуңадырмы, кайчандыр спорт белән шөгыльләнгән, көрәшенең серләрен үзләштергән, физик көч ягыннан да яш-тәшләрәннән күпкә алдырган Олег Максимов лидерлардан саналмый.

— Статъясы нинди бит, — ди тәрбияче бу хакта сүз чыккач. — Әйдәгез, үзе белән таныштырам.

Без янәшәдәге ишекне ачып, өстәл-урындыктан башкасы булмаган кечкенә бүлмәгә килеп эләгәбез. Сукса, тимер өзәрдәй таза гәүдәле егет, кунакларны күрүгә торып басып, кем икәнлеген, нинди статъя белән утыруын бәйнә-бәйнә әйтеп бирә. Шулай тиеш.

— Ничек яшисең, Олег? — дим сүземне каян башларга белмичә.

— Рәхмәт хәл белешүгез өчен, болай ярыйсы, — ди егет миңа сөзеп карап.

— Урта мәктәп тәмамлавыңны ишеттем. Инде алга таба нинди планнар?

— Иректә чагында мәктәптә укуым белән беррәттән, юридик колледжны тәмамладым. Юрист-нотариус мин. Хет бүген эшли алам. Моннан чыккач, институтка керәм, югары белем сиз булмый. Биредә медсанастыта санитар булып эшлим.

— Ошатасыңмы соң?

— Ошатам, тик торганчы...

— Ошатасыңдыр, әти-әниң — икесе дә табиблар булган ич, — дим сак кына, тынгы бирмәгән сорауларга күчеп.

Ул үзгәрәп китә, йөзенең сизелер-сизелмәс кызыллык йөгәрә. Әмма үзен шундук кулга ала.

— Әйе, — ди ул, сөйләшүнең шундый юнәлеш алуын өнәп бетермичә, — әтиңең төп эшеннән тыш, әле тагы ике шәхси фирмасы да бар иде. Ә әни өч югары белем алган кеше.

— Әйбәт көшләләр булганнар алар.

— Әти — жор күчелле иде, белмәгәнә юк иде. Ә әни — әллә нинди иде ул, — үтәли күрә иде. Ни уйлаганыңны сизә торган иде.

— Ә Ольга?

— Апа булмаса, мин юридик колледжга керә алмаган булыр идем. Ул кулымнан җитәкләп алып барды. Дуслар идек без аның белән, соңыннан гына ачуланыштык. "Диссертациягә дигән акчаны алгансың", дип ябышты. Бөтенесе шуннан башланды. Әти дә аның сүзләрен җөпләп торгач, чыктым да киттем...

— Һәм нәрсә?

— Шул чагында үтергәннәр бит аларны...

— ?! Кем үтергән?

— Белмим. Ләкин мин үтермәдем. Аңлайсызмы, үтермәдем.

Ишеткәнемне "йотып" җибәрә алмыйча, телсез утырам. "Үкенәме икән?" дим тагы. Нинди үкенү?! Ул инде кылганыннан баш тарткан әнә. Аңа хәзер шулай уңай. Үзе әйтмешли, "яшисе бар!"

— Намусың ни дип әйтә? Кылганыңа үкенмисеңме? — дим, тагы әңгәмәдәшемнең нечкә кылларына кагылырга керешеп.

Ул мине кинәт туктата.

— Аңламыйм, нәрсә өчен үкенергә? Әйтеп торам бит, гаебем юк...

— Гаиләгеzdә мал-мөлкәт, байлык өчен бәхәсләр чыккалый идеме?

— Андый сөйләшүләр булмады. Безнең бары да ачык, билгеле иде: апа кияүгә чыкса, аның үз фатиры. Мин дә өлешсез түгел идем.

— Алайса, сез бик җитешле, бай гаилә булгансыз инде...

— Кем ничек аңлай бит аны. Мәсәлән, тамагы туйса, үзен иң җитеш, иң бай кеше дип исәпләгән бер кешене беләм.

— Ә синәңчә ничек?

— Әлегә әйтә алмыйм. Мин бу сорауга җавап бирергә өзәр түгел.

— Төшенә керәләрме? — дим егетнең гаебен тануына төмам өметем сүрелеп.

— Аларны коедан алгач, фотога төшергәннәр, — ди ул үтә бер салкынлык белән. — Рәсемнәрне миңа күрсәттеләр. Озак вакытлар төшемә кереп азапладылар, йә берсе, йә икенчесе керә. Әйтерсең, өрәкләре янымда йөри.

"Туганнарың бармы?" дигән сорауыма ул: "Миңа ун ел бируләрен сораган туганнар туганмыни алар!" — дип җавап бирә.

Хәзер аннан бөтен дус-ишләре йөз чөөргән. "Яратышып йөргән кызым гына мине ташламады", — ди.

— Колониядән тиз арада чыгу өчен мин бөтен көчемне куячакмын", — дип кала ул артыбыздан.

Өлкән инспекторның әйтүенә караганда, мондый ихтимал да юк түгел икән. Үзен әйбәт тотса, үрнәк яктан күрсәтсә, эшен киредән карыйлар да иректә чыгарып җибәрәләр. Законнар шундый ченки. Яшүсмер дибез, кызганабыз. Ә алар әнә нәрсә эшли...

...Олег Максимовның әнисе турында: "Үтәли күрә, бик сизгер иде" дигәнә искә төшә. Нигә гаиләгә "канлы якшәмбе" киләсен бичара ана берәз гына булса да сизенмәде икән, аның үтәли күрү сәләте ник бу кадәрле үзен сынатты икән? Хәер, алай дисәң, үз балаңнан кем явызлык көтә инде?!

Безнең календарь

ОКТАБРЬ

Марина Цветаева (8.10.1892—31.08.1941) — шагыйрә. Белем эстәүне Мәскәүдән башлап, Лозанна һәм Фрейсбургта дәвам итә. Борынғы француз әдәбияты тарихы турындагы кыскача курсны тыңлау өчен уналты яшендә бер-үзе Парижга барып кайта. Шушы ук вакытта шигырьләре дә басыла башлый, ике елдан соң исә, гаиләсеннән качып, "Вечерний альбом" исемле җыентыгын чыгара.

Әлеге җыентыкны хәтта В. Брюсов, Н. Гумилев, М. Волошин кебек күренекле шәхесләр дә хуплап чыга.

1912 елда Марина Цветаева Сергей Эфронга кияүгә чыга. Беренче бөтендөнья сугышы һәм гражданнар сугышы дәверен Цветаеваның иҗат үсеше чоры дип атап була. Шагыйрә Октябрь революциясен кабул итми, анда ул "ибليس көчләренә" күтәрелешен күрә. 1922 елда кызы Ариадна белән ире — ак офицер янына чит илгә китә. Эмигрант тормышы авыр була — акчасызлык, эшсезлек... Әмма иҗат энергиясе бернигә карамый ташып тора. 1923 елда Берлинда әдәби тәнкыйт тарафыннан югары бәяләнгән "Ремесло" җыентыгы басылып чыга. Шулай да күпчелек поэмалары басылмыйча кала...

Рус эмиграциясе шагыйрәне кабул итсә дә, соңга таба мөстәкыйльлеге, компромиссларга бармавы, шигърияткә мөкиббәнлеге аны ялгызлыкка дучар итә.

Үзе исән чагында "После России" исемле җыентыгы Парижда басылып чыга.

1939 елда Цветаева Россия гражданлыгын тергезеп, ире артыннан туган иленә кайта. "Көтелгән кунак" булып кайтырга хыяллана ул. Әмма монда да аны бәхетсезлек көтә: ире һәм кызы кулга алына...

Цветаева тәржемәләргә алына, көчкә очын очка ялгап Мәскәүдә яши. 1941 елда сугыш шагыйрәне улы белән Алабугага китерә. Интегеп беткән, эшсезлектән тилмерүче ялгыз шагыйрә үз-үзенә кул сала...

Дөнъяда:

Бөекбританияле Даниэла Симидчева (Болгариядән күченеп килгән) дөнъядагы иң акыллы хатыннарның берсе санала. Аның IQ дәрәжәсе 200 баллга (норма — 90–110) җитә! Әмма шуңа да карамастан, менә ничә ел ул үзенә эш таба алмый. Резюмеларын жибергән йөзләргә компания һәм ширкәтләр җавап итеп аңа стандарт хатлар юллап тора: "Гафу итегез, безгә кандидатурагыз туры килми". Югыйсә, Даниэланың берничә белгечлеге бар — ул инженер да, инглиз теле укытучысы да, хәтта электрик та! Тәкәббер инглизләр Болгариядән килгән эмигранткага фатир җыештыруны да ышанып тапшырмыйлар.

Болгария һәм Бөекбритания университетларында ул икътисад һәм социологияне өйрәнә. "Укырга яратам мин, әмма эшлисә дә килә бит! Начальниклар акыллы хезмәткәрләрне яратмыйлар, ахрысы, эшем булган вакытларда да аена 150 доллардан артыграк алганым булмады!" — ди Даниэла Британия газетасына биргән интервьюсында.

Вероника Кастро (19.10.1952) — актриса, җырчы. Мехико шәһәрәндә күп балалы гаиләдә туа. Унбиш яшендә үк телесериалларда уйный башлый, төнгә варьетеда биш, спектакльләрдә катнаша. Кинода уйнаган арада хокук, сәясәт фәннәрен өйрәнә. Аның профессиясе — дипломат!

Россиядә искиткеч зур популярлык казанган "Богатыри тоже плачут" сериалындагы төп рольне башкарган актриса бөтен дөнья белә. Егерме биш ел эчендә егерме биш сериалда уйнарга өлгерә ул. Мексикада гына түгел, Аргентина, Италиядә дә! Шул арада җыр дискларын да чыгара. Телевидениедә үзе продюсеры, генераль директоры да булган шоу-программасын да алып бара!

Верониканың ике улы бар — Кристиан һәм Мишель. Ул туганнары белән бергә яши. Сеңлесе Беатрис аның өчен сәхнә күлмәкләре тегә, энесе Хосе Альберто — телепродюсер, икенче энесе Фаусто — администратор һәм директор.

Актриса диетолог киңәшләрен тотса, йөгәрә, теннис уйный, аэробика белән шөгыльләнә. Нәтиҗәсә дә әйбәт, авырлыгы 48 килограммнан артып китми, метр ярымлы актриса өчен бу бик мөһим! (Балачагында Верониканы "түмгәк" дип үчәкләгәннәр...)

Вероника Кастро Мексика газеталарының берсенә биргән интервьюсында болай ди: "Телейолдыз тормышы җиңел түгел. Еллар узса белән шушы дәрәжәдә арырмын дип уйламаган да идем... Яшь чагымда беркатлы булганмын — бар нәрсәне тышкы ягына карап кына бәяләдем. Кинода уйнаганда аңлап бетермисең әле: зиннәтле киёмнәрне костюмерга тапшырасы, ә сине алкышлаган кешеләр ишегеннән теге ягында кала... Бер ялгызың утырып каласың, үзгә арыган, ач, нервларың какшаган... Бу — матур тормыш өчен түләү хақы".

Хәзер Вероника Кастро телекомпаниядән китсә дә, "ял иткән арада" үзенең кибетләренә, косметология салоннарына күз-колак булып йөри, җырлавын дәвам итеп, дискларын яздыра.

"Карьера ясау өчен шәхси тормыштан ваз кичәргә туры килде. Тик моны мин үзем сайладым", — ди актриса.

Алты игезәк!

Күптән түгел Флорида штатындагы (АКШ) Санкт-Петербург шәһәрәндә яшәүче 29 яшьлек Каролина Билер берьюлы биш малай һәм бер кыз әнисе булды. Ике айга иртәрәк туган ашыккан балаларның хәле яхшы дип әйхәндән ике айсыз чыгармалары бер кило-айтүенчә, нәниләрнең авырлыклары бер килодан алып бер ярым кило булулары әлеге очракта нормаль күренеш. Табиблар алты баланың дөнъяга килү сәбәбен орлыкландыруны арттыручы дару кулландан күрәләр.

Статистикага караганда, берьюлы алты бала туу бик сирәк күренеш — 4,7 миллионга бер мәртәбә була бу. Флориданың демография статистиканың департаменты да штат территориясендә берьюлы алты игезәкнең тууы беренче очрак булуын билгеләп үтәләр.

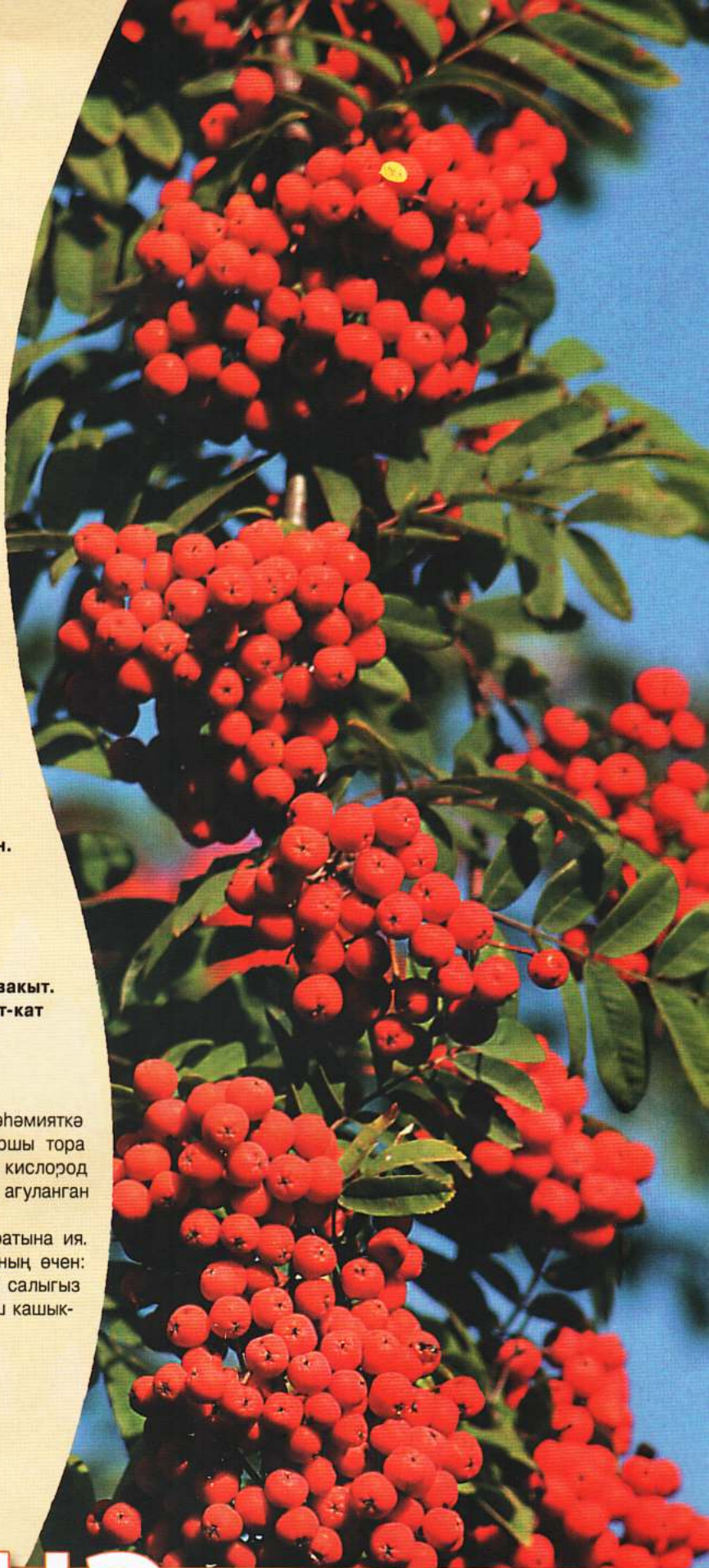
Көз бүләге

Һәр көзгә кып-кызыл тәлгәшләр миләш күргәч, күңелдә кабат-кабат балачактагы бер якты хәтирә яңарып куя. Мин кечкенә чакта әтием урманнан нәни генә миләш үсентесә алып кайтып утырткан иде. Ул бакчабызны бик хуп күрәп, зифа буйлы, төз кәүсәле бик матур агач булып үсеп китте. Һәм инде икенче елдан ук әчкелтем җиләкләре белән сөендерә дә башлады. Әле дә булса хәтеремдә, кырау төшкәч, әтием миләш тәлгәшләрен җыеп өй чормасына менгереп куя. Ә кышкы салкын кичләрдә шул миләшне алып төшөп, безне сыйлый торган иде. Ул чактагы әче миләш безгә, авыл баласына, көньякта үскән хөрмә җимеше кебек тәмле булып тоелган, күрәсәң. Тәмлелеген әле дә булса оныта алмыйм. Әле дә ярый, еллар узгач та җанны җылытырдай шундый хәтирәләр саклана йөрәктә... Ә шулай да, миләш безнең якларда каян барлыкка килгән, дисезме? Бу уңайдан халыкта риваять тә бар. Бер авыл көтүчесе нарат урманында йөргәндә ялкындай янып утыручы, әре кызыл җиләкле бер агач күрәп алган. Көтүче җиләкне татып караган, алар баллы булган. Ул миләш үскән урынны билгеләп куйган, ә язын агачны өе янына алып кайтып утырткан. Авыл кешеләре исә бу агачка сокланып туя алмаган. Менә шул көтүче бакчасыннан миләш күршегә, аннан тагын күршегә күчкән... Өстәвенә, миләш үзгәндә витаминнары белән кеше организмын дөвалый торган шифалы агач та әле ул. Хәзер менә октябрь ае — миләш җыю өчен иң кулай вакыт. Кышын исә бу искитмәле даруны җыеп калуыгызга кат-кат сөенәчәксез әле. Чөнки...

Миләш гастритны дөвалый

Миләшнән аеруча пектинга бай булуы медицинада зур әһәмияткә ия. Бу матдәләр организмда углеводларның эчешүенә каршы тора һәм эчәкләрдә газ җыелуны баса. Миләш организмның кислород кытлыгына каршы торучанлыгын да арттыра. Ис тиюдән агуланган кешегә әче миләш чөйнәү файдалы.

Миләшнән, җиләгеннән тыш, кайрысы да дөвалау сыйфатына ия. Миләш кайрысы төнәтмәсә югары кан басымын төшерә. Аның өчен: 10 грамм вакланган миләш кайрысына 1 стакан кайнар су салыгыз да, 10 минут кайнатып, 6-8 сәгать төнәтсез. Шуны берәр аш кашык-лап көнгә өч тапкыр эчегез.

“Кош оясы”. Сөяксез сельдь итен, башлы суган һәм тозлы кыярны ваклап турагыз, кирәгенчә борыч өстәп, барысын бергә болгатыгыз.

Аннары пешкән йомырка сарысын сак кына аркылыга урталай кисегез, укропны вак итеп турагыз. Шуннан соң сельдь фаршын дүрт тигез кисәккә бүлегез дә, әвәләп, шарчыклар ясагыз. Шарчыкларны туралган укропта әвәләгез. Һәр шарчык уртасына киселгән йомырка сарысы батырып куегыз. Ясалган “оя”ны салат яфрагы уртасына куеп, як-ягын зәйтүн җимешләре белән бизәгез.

Дүрт өлеш өчен: 200 г сельдь ите, 1 тозлы яисә маринадланган кыяр, 1 баш суган, 2 пешкән йомырка сарысы, 1 бәйләм укроп, салат яфрагы, төелгән кара борыч кирәк.

Балык кабымлыклары

Тутырылган бәрәңге. Сельдь балыгы итеннән бәр-ике озынча кисәкне башта ук читкә алып куегыз, ә калган балык итен шакмаклап турагыз. Аннары үсемлек маена аш серкәсе, горчица, тоз, борыч кушып, болгатып, маринад ясагыз. Һәм шул маринадны туралган балык өстенә салып 30 минут тотыгыз.

Аннан соң кабыклы бәрәңге пешереп, аны урталай ярып йомшагын чокырлап алыгыз. Шул бәрәңге йомшагын, кыяр, помидорны шакмаклап турагыз һәм маринадлы балык өстенә салып болгатыгыз. Барлыкка килгән катнашманы бәрәңге чокырчыгына тутырыгыз. Ә озынча сельдь кисәкләрән рулетсыман итеп төрегез. Кабымлыкны салат яфрагы өстенә матурлап куегыз.

Дүрт өлеш өчен: 200 г сөяксез сельдь ите, 2 зур бәрәңге, 1 кыяр, 1 помидор, 4 аш кашыгы үсемлек мае, 1 чәй кашыгы горчица, 1 чәй кашыгы аш серкәсе, салат яфрагы, яшелтәмләткечләр кирәк.

Сельдьлы соус. Иң элек кабыклы бәрәңге пешерергә куегыз. Ул арада башлы суганны вак итеп турап, майлы табада кыздырып алыгыз. Шуңа томат пастасы кушыгыз да, салмак утта кабат 3-5 минут томалап пешерегез. Балык итен кисәкләп, ә яшелтәмләткечләрне ваклап турагыз.

Аннары эремчек белән сельдь итен блендерга салып туглагыз. Шуңа табадагы катнашманы, горчица һәм туралган яшелтәмләткечләр кушыгыз. Ясалган соусны савытка өеп салыгыз. Чит-читләрән киселгән помидор телемнәре белән бизәгез. Соусны пешкән бәрәңге белән табынга куегыз.

Дүрт өлеш өчен: 500 г бәрәңге, 200 г майсыз эремчек, 200 г сөяксез сельдь балыгы, 1 аш кашыгы үсемлек мае, 1 аш кашыгы томат пастасы, 1 чәй кашыгы горчица, ярты баш суган, 1 помидор, петрушка һәм укроп кирәк.

Жакет

Кирәкле әйберләр:

Иңе 1,50 м, бие 1,40 м йомшак тукума. Эчлек өчен: иңе 1,38 м, бие 1,25 м тукума, флизелин, 50 см озынлыктагы молния, тегәр-жеп.

Өлгеләр:

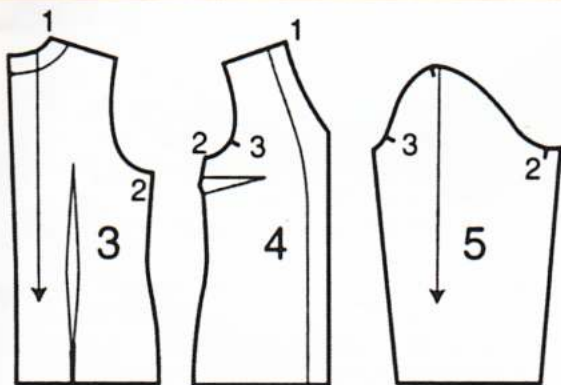
- 3 — арттакта 2 деталь
муен уентыгы каймасы 1 деталь
- 4 — алтакта 2 деталь
кайма 2 деталь
- 5 — жиң 2 деталь

Детальләрге жөй өчен 1,-1,5 см, чабуын бөкләү өчен 3 см запас калдырып кисәргә кирәк. Эчлек өчен детальләр шулай ук, ләкин каймалары чигереп киселә. Арттактаны тукуманы уртадан бөкләп, 1 деталь итеп кисү кулайрак.

Эш тәртибе: каймаларга флизелинны үтүкләп ябыштырыгыз. Арттактаның детальләрен тоташтырып вытачкаларын каеп чыкканнан соң, алтакта белән иңбашларыннан һәм ян ягыннан тоташтырып тегәргә, жакетның чабуын эчкә үтүкләргә кирәк. Молнияне (озырак булса кисеп кыскартырга) сул ягы белән жакетның уң ягына куеп күкләп чыгарга, шуның өстенә флизелин һәм ян каймаларны сул ягы белән салып тегәргә. Жиңнәрне жиң уемына утыртырга һәм жиң кырыен флизелин ябыштырып бөкләп үтүкләргә кирәк. Иңнәргә ясалма иңбашларны урнаштырып куегыз.

Эчлек: хәрәкәтләнәргә иркен булсын өчен арттактаны уртадан 2 см киңлектә бөкләп үтүкләргә, өстән һәм астан тегеп куярга һәм

жакетны теккән тәртиптә детальләрге тоташтырып чыгарга кирәк. Эчлекне сул ягы белән жакетка кигезәбез дә, як-яктан һәм муен уентыгы белән тоташтырып теккәннән соң, эчкә өйләндерәбез. Жиң кырыларын һәм чабуын бөкләп теккәннән соң, жакет әзер.

Киңәш-табыш

Көннәр суыта башлауга, күңелгә ямансулык оялаганны сизсәңме? Мондый чакта битеңне қояшка күрсәтү өчен юкны бар ит, әмма мөмкинлек тап! Урамда, паркта йөрөп кер. Қояш нурлары һәм физик хәрәкәт ямансуларга ирек куймаячак.

Беләсегез килсә, сары төс кешене ямансулыктан дәвалау сыйфатына ия булып тора. Мәсәлән, офис хезмәткәрләре өчен сары төс идеаль санала. Һәм әлегә "титулны" ул очраклы гына алмаган. Беренчедән, сары төс күз күрүен һәм нервлар эшчәнлеген яхшырта. Икенчедән,

интеллектка уңай йогынты ясый. Өченчедән, хәтерне яхшырта.

Берничә килограммга тазарырга теләүче кызларга қояшка ешрак қарарга киңәш ителә.

Терапевтлар фикеренчә, сары төстәге шарф яисә муен яулыгы калкансыман биз эшчәнлеген нормальләштерергә булыша.

Ә менә сары төстәге кишер, әфлисун һәм мандарин соклары тормышка қояш тамчысы өсти дип фаразлана.

Фән һәм сәнгать симфониясе

Тынгысыз күчелә гел эзләнүдә аның. Һиндстан, Мисыр, Испания кебек илләрдә булу да күңел офыкларын киңәйтерлек мәгълүматлар бирә. Камил яратылган табигатькә сокланып туя алмый Гөлнара. Бүтәннәр күрәп тә исе китмәгән нәрсәләрдән дә ямь, гамь, илаһилик таба. Яр буйларында, тау-таш араларынан булачак эшләрендә кулланасы тамыр, агач ботакларын табып, күрер күзгә сәер тоелган нәрсәләрдән сокланып туймаслык сәнгать әсәрләре тудыра. Ә алар рәсмилек аңкып торган теләсә нинди кабинетка да жан индерергә сәләтле. Көнләп түгел, сәгәтләр үзгәргән бу дөньяда Гөлнара ханымның бердәнбер мавыгуы түгел әле болар. Ул ирекле рәссам. Вакытын туры китереп барып чыксаң, сөйләшеп туймаслык кызыклы әңгәмәдәш.

— Һәр эшкә гакыл салына. Иҗатның акыл белән кушылуын чынчынлап бәяләү бөтен кешегә дә бирелмәгән. Иҗат ул алга хәрәкәтләнү, камилләшү. Заманында фитодизайн минем өчен ачыш иде. Чәчәкләрне тулысынча туймасам, бер генә композицияне дә тудыра алмаган булыр идем, мөгаен. Фәлсәфи яктан караганда, чәчәкләрне белер өчен — кешеләрне, кешене белер өчен галәмне белү мөһим. Иҗат кешесе үзе өчен генә эшләми. Һәр композиция шәхсән үземә ачылу. Ә аны карап кемдер соклана икән — бусы аның ачылуы, — ди ул.

Күп вакыт эш башлаганда аның нинди юнәлеш алуын, гомумән, ни буласын үзе дә белмәстән, мөмкинчә кәтә ул. "Башкалар эшенче тиешенчә бәяли икән, монысы инде бәхет. Күрәләр икән, димәк, син тагын да зуррак эшләр майтарырга бурычлы. Тормыш безне һаман шомарта, нәрсәгәдер өйрәтә", — ди оста.

— Нигәдер синең бар да үзеннән-үзе килеп чыга кебек.

— Һәркемгә Тәңре тарафыннан азмы-күпме сәләт бирелгән. Шулар өстенә һәркем күзәтүче дә бит. Уйларымның гәүдәләнешен иҗатымда күрәм. Рәсем сәнгатендә графикага өстенлек бирәм. Чөнки анда һәр сызык гыйлем чыганагы. Бик жиңел бирелә дип уйламыйм. Шулай да, авырлыгын да сизмим. Башкарган эш гадиләрдән булмый, фәкать шуны жиңеп чыгып кына тагын да көчләрәк була баруыңны тоясың. Көчле була белергә өйрәнү ул, минемчә, рухи яктан нык булу, киләчәктән курыкмау, барын да тыныч кына кабул итү дигән сүз. Бу яңа проект куркытырга тиеш түгел. Нәкъ менә шулай төзәргә кирәк дип исбатларга җыенуым да түгел. Бу — шулай да төзәргә була дип, үз тәҗрибәмне күрсәтү, уртаклашу.

— Ә менә республика тележурналистларына бирелә торган сынның авторы буларак, син аңа нинди мәгънә салырга тырыштың?

— Ул гади статуэтка гына түгел. Беренчедән, хатын-кыз — камил зат. Очкан кыяфәттә булуы иҗат кешеләренә ярдәм итәчегенә иманым камил. Әйтерсәң, ул үзе артыннан ияртә, бер урында катып калудан саклый. Хәтта ул миңа кайчагында тере сыман. "Кара, сөен, яшә!" — дия сыман. Хатын-кыз турында сүз чыккан икән, иң беренче чиратта, ул двигатель, дип уйлыйм. Таш кузгатмый, уй-фикерләрен кузгатучы. Аңарда интуиция көчле. Хатын-кызны икенче планга куймыйча, "ача" белергә кирәк. Вакытында ачылсын өчен бу нәзберек, талымлы, сизгер жан иясен бары тик бик нык яратырга гына кирәк.

Кулы нигә тотынса, шуны коеп куя торган бик маһир кеше **Гөлнара ГАЛИУЛЛИНА**. Тылсымчы диярсәң, бер орынуы да жита кайчак. Педагогика институтының физика-математика факультетын төмамлап, Әлмәт мәктәпләренәң берсендә математика укытып кына йөрсә, Актүбәнең 2 нче урта мәктәбендә кайчандыр үзен укыткан укы-

тучылары өчен бу хәл табигый тоелыр иде. Төгәл гыйлем үзләштерсә дә, институтта чагында ук матурлык сөюе аны жәмәгәт һөнәрләре факультетының бизәүче-рәссамнар бүлегенә алып килә. Яфрак, үлән, чәчәкләрдән төзегән сихри гөлләмәләргә исләре киткән укытучыларының: "Физматта укып ялгышмыйсыңмы?" — дигән сорауларына елмаеп кына карый кыз. Шулай да тора-бара сәнгатькә тартылу үзенекен итә. Актүбә балалар бакчасында эшләгәндә ясаган кул эшләрен күрәп, сәнгать мәктәбенә гамәли сәнгать дәресләре укытырга чакыралар Гөлнара Галиуллинаны. Өч ел давамында балалар белән бергәләп иҗат итә, аннан Азнакай телевидениесендә рәссам-декоратор булып эшләгәндә Мәскәүдә фитодизайнер курсларында укып, салмейкер — образ тудыручы, имидж буенча консультант, косметолог, визажист, стилист һөнәрләрен үзләштерә. Телевидение аңа үзен бөтенләй икенче яктан — актер, режиссер, журналист буларак ачарга ярдәм итә. Республика тележурналистларының региональ фестивалендә иң зур бүләккә — Гран-прига лаек була. Фестивальләрдә Гран-при белән бергә бирелә торган статуэтканың авторы да ул үзе. Телевидениедә эшләү дәверендә шундый өч сынга ия була ул.

* * *

Гөлнара янәшәндә булганда, сизгәр зат, нәзберек жанны эзләп ерак китәсе түгелдер. Соңгы вакыттагы эшләре мәгънә тирәнлеге, фикер киңлеге белән аерылып торыуы бәхәссез. Диварларны тутырып ясалган күләмле панноларының "ачкычы", миңа калса, һәркемнең күңел түрәнә яшерелгән. Ачкычны ярата алу яки алмау үзеңнән тора. Ә эшләренә һәркайсына, әйтсәң, дөнья яратылганнан башлап бөртекләп тупланган олы бер кыйсса, фәлсәфә тупланган.

...Вакыт дәрәжәсін гизә-гизә чорлар туплаган гакыл байлыгын, тәҗрибәне, озын-озак юл үтеп, Ходайның бүгенгә бирмеш көнөнә китереп житкерүче корабны менә бит ничек итеп тә тасвирлап була икән?! Фикер сөрешен, хәрәкәтне бирүдә нәрсә генә кулланмаган Гөлнара. Кайчандыр, кемдер күз нурларын түгеп тукуган келәм кисәкләре, ишелгән сүс бау, дингез, өлгә кабырчыклары, чуерташ, төрлө төстәгә төелгән пыяла ватыкларының бу гажәеп композициядә үз урыны, үз бурычы. Борынгы Мисырны тасвирлаучы обой, дерматин кисәкләренә кадәр чордан-чорга күчүнең мәгънәви төсмерен көчәйтәдер. Теләсә кайсы вакытта бөтереп алырга сәләтле дингез коелары-чоңгылларымы, йә булмаса, тормышның урау юллары микән бу спиральләр? Композициянең уртасында урнаштырылган, бөтенләй башка жанрда иҗат итүче сюрреалистик рәссамның эше исә паннога заманча төсмер өстәп, аны бүгенгә көн белән тоташтыра көбек. Әлбәттә, һәркемнең күңелә аны үз каланчасынан, нәкъ үзе кабул иткәнчә тоемларга тиештер. Иң мөһиме — күңел төпкелендә изрәп оеп яткан хисләрне сискәндереп уятып җибәрә алу. Ургылып килүче тәүгә дулкыннар жаныңа сарылырга өлгергән юшкыннан арынып, хыялыңда гына булса да, "ком сарайлары" саласы килү теләге уята икән, күңел купты дигән сүз... Ә бу инде зур нәрсә.

1. Үлемсезлек аркасы.
2. Муллык касәсе.
3. "Грот" камин-миче.

2

Күләм ягыннан шактый саллы эшләнган мич-каминда табигатьләре белән бер-беренә капма-каршы булган үт белән суны янәшә куя авторның беренчел бурычы булганмы-юкмы, анысы бу очракта инде мөһим түгел. Ә менә фани дөньяның оныттырып, "тугарылып" ял итәрдәй жәннәт почмагы төргәзелгән икән — моның төнендә генә түгел, жаныңны да жылытуы бәхәссез. Бер күз сирпегән мизгелдә бар булганын яшәеш башланган чордан алып ят күзләрдән суы белән каплап саклаган дәрәжә төпкелә сиңа һәм бары сиңа серен ачсын әле... Мөҗиза! Бу сихри дөньяның серләренә тагын да ныграк төшөм дигән, аны тышкы яктан гына күзәтү аздыр. Эчтән беләсә, тоясы килү теләге тагын да ымсындыргычрак. Шулай икән, магарәгә "үтми" хәлң юк. Хәтергә уеп калдырасы килгәндәй, һәр детальне бөртекләп күзәтсәң. Автор нәкъ шушы төшкә акцент ясалачагын алдан ук сиземләп, магарә эчен экспрессионистларга хас сихрилек, үт белән яктырткан. Дивардагы карлыгач оясыдай тишәкләр мондагы аһәңне тагын да арырак ишеттерүче "колактар" диярсәң. Ә аһәң, чыннан да, бар монда. Урта бер жирдәге чаң — үл үзе үк хәбәр. Ишетелсә, килеп ирешсә хәбәр. Бер карасаң, үл су төбөндәгә мохит хәтерен-аһәңен безгә төрлө каналлар аша ирештереп торучы сыйфатында күренсә, икенче карауда, бу — йорт хужасының күңел түрәндә йөрткән гыйбадәтханәсе буларак гәүдәләнә түгелме соң?..

(Давамы 48 нче биттә.)

3

Ноябрьда уңай һәм тискәре карашлар бик еш аралашчак. һәм тормышыгыз да шундый ук тизлектә гел үзгәрәп торыр. Шунлыктан һәр эшне уңай вакытка жайлаштырып башкарырга тырышыгыз. 1, 2 ноябрь эш һәм сәяхәт өчен уңай көннәр санала. Ә менә 4 ноябрьдә ялганнан сакланьрга, фанатиклардан читтәрәк торьрга кирәк. 12 ноябрьдә исә бернинди яңа эш башламагыз. 13-18 ноябрьдә күптән көтелгән уңышлар вәгдә ителә. 20 сөндә тирә-юндәгеләр белән мөнәсәбәт киеренкеләнәчәк. 24 һәм 30 нчы ноябрь көннәре гадәттәгедән катлаулырак булырга охшый. Акыл белән эш йөртөргә, сабыр булырга киңәш ителә.

Кучкар. Ай башында финанс мәсьәләсен хәл итәргә һәм тирә-юндәгеләр белән мөнәсәбәтне жайларга тырышыгыз. 6 һәм 7 ноябрь тискәре йогынтылы көннәр булачак. Аның каравы, аннары көннәр уңайланып китеп, яңа бизнес-проектын тормышка ашыра башлаячаксыз.

Үгезбозау. Бу ай эшне жайлау һәм сәламәтлек турында кайгырту өчен уңай санала. Ай башында бик рәхәтләнәп сәяхәткә китә аласыз. Аеруча су буенда ял итү файдалы булачак. Көчегезне ижат эшендә сынап карагыз, үкенмәссез.

Игезәк. Ноябрьнең беренче көннәре сәламәтлеккә уңай йогынты ясаячак. Эшегездә яңа өметләр ачылып. 6 һәм 7 ноябрьдә финанс мәсьәләсендә проблема килеп чыгуы ихтимал. Айның икенче яртысында спорт уңышлары һәм мәхәббәтегез сөендерәчәк. 21 ноябрь эшлекле элементлар кору өчен уңай көн.

Кысла. Романтик хисләр һәм мөнәсәбәтләр чамадан тыш үсеп китте түгелме?! 12 ноябрьдә физик эшләрне киметергә киңәш ителә. 13-16 сы мөһим проект кору өчен шәп вакыт санала. 21 һәм 26 ноябрь бик эшлекле көн, мөмкинлекне дөрес файдаланыгыз. 19, 20, 24 һәм 30 ы — киеренке көннәр. Тирә-юндәге мохтажларга ярдәм итеп яшәгез.

Арыслан. 2 ноябрь һәрйаклап уңай көн санала. 4 сөндә үзегезне караклардан саклагыз. Гаилә тормышындагы аңлашылмаучылыктан интегеп яшисез. Мөнәсәбәтләрне сабыр гына ачыклау зарур. 16 һәм 19 ноябрьдә житди эшкә нигез салу өчен уңай көн булачак.

Сөмбелә. 1-2 ноябрь сәяхәт, эшлекле аралашу, житди эшләр өчен уңай көннәр. 7 сөндә кешеләр белән аралашканда, техника белән эш иткәндә сак булу сорала. 8-11 ноябрьдә уку мәсьәләсе жайлы гына хәл ителер. 13-16 сына кадәр һич шикләнмичә яңа эшләр башларга мөмкин.

Бизмән. Сөйкемлелек һәм эшлеклелек тирә-юндәгеләр тарафыннан тиешле бәяләнәчәк. 2, 5, 8 ноябрьдә бозылган гаилә мөнәсәбәтен жайларга тырышыгыз. 15, 16, 21 ноябрьдә башлаган яңа эшенең уңышы сөендерәчәк.

Чаян. Ай күңелле вакыйгалардан башлана. 4 ноябрьдә сак булыгыз, "ятмәгә" элөгүгез ихтимал. 6 һәм 7 — бик киеренке көннәр. 8-16 сына кадәр уңышлы чор санала. Ә 12 нче ноябрьдән соң карьерада күтәрелү, яхшы акча эшләү мөмкинлеге туа чак. 21 ноябрьдә һич курыкмыйча катлаулы эшкә алына аласыз. Ә менә 24 ноябрь турында алай әйтеп булмый.

Укчы. Ай башында алмашучан уңышлар көтелә. 2 һәм 5 ноябрьдә мәхәббәтегез сөендерәчәк. Акча керемә булуы да ихтимал. 4, 6, 7 сөндә тоткарлыктар килеп чыгарга мөмкин. 21, 26, 29 ноябрь һәрйаклап уңышлы көннәр санала.

Кәжәмөгез. 12, 13, 19 һәм 21 ноябрьдә житди гамәлләр кылырга, сәяхәткә китәргә мөмкин. 6-7 ноябрьдә дошманнардан сакланыгыз. Ай ахырында сәламәтлеккә аеруча игътибарлы булу сорала.

Сукояр. Вакыйгаларга бик бай ай булачак. 2 ноябрьдә хезмәт баскычында күтәрелүгез ихтимал. 4 ноябрьдә йогынтылы кешеләр белән низаг-ка кермәскә тырышыгыз. 6 ноябрьдә техника белән сак эш йөртөгез, юл йөрү кагыйдәләрен бозмагыз. 21 ноябрь — уңай көн.

Балык. 1, 2 ноябрьдә мәхәббәтегез чәчәк атачак, гаилә көймәсе көйле агымда тибрәләр, сәяхәттән канәгать калачаксыз. 4 ноябрьдә житәкче белән низагтан сакланыгыз. 13 ноябрьдә башкарган эш уңышлы булачак.

Уклау төшәр башыңа...

Көннәрдән бер көнне Нурзадәнең Ильясы эштән кайтмады. Бик борчылды хатын. Әле анда, әле монда йөгәрде. Ресторан, төнгә клуб, хастаханә калмады, милиция... Юк Ильяс, ут булды да су булды.

Төнне керфек тә какмыйча үткәрдә Нурзадә, ә иртән иртүк мебель фабрикасына элдерттә. Ире шунда эшли аның. Халык ишелеп килә, әйтерсең лә, артистарыннан куалар. Шунда колагына таныш тавыш ишетелгәндәй итте. Ильясының тавышы лабаса! И, жаныем, исән-сау икәнсең. Нигә шулай тилмерттең инде гүзәлкәеңне? Күр, төн эчәндә коры чырага калды ич.

"Берәүдән дә оялып тормыйм, барам да кочып алам", — дип, башын кадерлесенең тавышы килгән якка борды Нурзадә. Ләкин... шунда ук авызын ачкан хәлдә тораташтай катып калды. Чөнки кадерлесе маймыл шикелле буянган-ясанган бер чибәр нәмәстәкәй белән яныннан узып бара иде. Житкәлэшкәннәр. Мәткәсе чырык-чырык көлгән була, күзләре-башлары тонган, күрмәделәр дә. Берәздән капкадан ук кереп югалдылар.

— Борчылма, мал да ашаган жиренә кайта, минеке дә маржасында атнадан артык тора алмады, бусагама кайтып егылды, синең шар күз дә озак юанмас, — дип юатты ахирәте. Ләкин Ильяс һаман күрәнмәде. Йөргән нәмәсе сатучы икән, сыйлый, күрәсең.

Алма пеш, авызыма төш, дип көтеп ятсаң, иреңнән коры да калырсың. Димәк, чарасын күрү зарур. Һәм түз. Ул жәт-жәт кенә киенде дә, балаларын ияртеп, теге хатынның кишетенә юнәлдә. Кибете бай, житеш, уклауга кадар бар.

— Уклавың таза агачтан ясалганмы, бир әле карыйм, бәләш камыры жәяргә түзәрлекме икән, — дип мөрәжғәт итте аңа Нурзадә.

— Камырга гынамы, ужымга йөрүче ирләрне акылга утыртырга була бу уклау белән, — дип, алтын тешләрен күрсәтеп өлмайды сатучы.

— Миңа нәкъ шундый уклау кирәк тә инде, — диде Нурзадә, көндәшенең күзләренә туры карап, — әүвәл иремне ияләштергән жылбәзәкне, үзең әйтмешли, акылга утыртырмын, аннан чират балаларымның атасына житәр. Балаларым, менә күр, янымда басып торалар...

Сатучы, алдында кем басып торганын шундук аңлап алды: бу хатын әйткәннән эшләчәк, бик үжәт күренә.

— Мин гаепле түгел, ул үзе, — дип мыгырданды чибәркәй.

— Үземе-юкмы, ыштубы ирем балалары янына кайтсын, — диде Нурзадә, — югыйсә, башыңа уклау төшәр.

Шул ук көнне Ильяс эштән туры гаиләсенә кайтты.

Татлысын татлы га...

Авылдан килгән хәбәр Әсфәндиярне шактый нык дулкынландырды. Иртә әйләнгән — улыннан-кызыннан кинәнгән, ди. Ә ул үзе утызга кадар буйдак сурәтәндә йөрдә. Аннан соң да бер-ике ел ялгызлыгына куанып яшәде. Соңгы чиккә житеп, Жәмиләсенең көмәнә борынына житкәч көнә төвәккәлләде. Шөкер, әйбәт торалар, көшәдән ким-хур түгел. Шакмактай уллары үсеп килә. Киләсе елга, Ходай кушып, мәктәпкә дә бирерләр. Үзенең генә, әнә, чәчләре агарып килә. Бакадан улын алып кайтырга баргач, кайбер мәнсезләре: "Оныгыңмыни?" — дип сорый. Егыл да үл, валлаһи.

Әсфәндияр кесә телефоныннан авылдагы мәктәп дуствының номерын жыйды.

— Әлү, тыңлыйм, — дигән тавыш ишетелде.

— Сәлам, дустым, бу мин әле, Әсфәндияр, хәлеңне белим дидем, хак булса, дөньяның артына тибеп яшисең икән, һаман шул иске гадәтәңне куасың, значитсы, үскәндә үк берәүгә дә баш бирми идек бит.

— Төрлечә инде, брат, син әйткәннәрә дә булгалый, — диде Илгизәр, чабатадай калын иреннәрен ерып.

— Котлыйм, бабай булгансың икән.

— Дә-ә, брат, оныкы булдык бит әле, тупырдап торган биш килолы маляебыз туды.

— Балаң баласы балдан татлы диләр, иң изге теләкләр сиңа, дустым, — диде Әсфәндияр, — мин синнән көнләшәм.

— Татлысын татлы инде ул, брат, шулай да көнләшәргә ашыкма, ягъни дә мәсәлән, онык булу — сөөнеч, анысы хак, — диде Илгизәр басынкырак тавыш белән. — Тик хатын — әбигә, мин бабайга әйләндәк — менә монысы көөнеч.

Әлмәт шәһәрә.

БӨТЕНТАТАР АЙЛЫК ИЖТИМАГИЙ-СӘЯСИ
ҺӘМ ӨДӨБИ-НӘФИС ЖУРНАЛ

1926 елдан башлап «Азат хатын» исеме белән чыкты.
1991 елда «Сөембикә» итеп үзгәртелде.

Оештыручылар: "Татмедиа" массакүләм коммуникация-
ләр буенча Татарстан Республикасы агентлыгы һәм
Татарстан Республикасының Мәдәният министрлыгы.

Баш мөхәррир
Фирая БӨДРЕТДИНОВА

Редколлегия әгъзалары:

Марат Әмиханов, Гүзәлия Әхмәдиева, Зилә Вәлиева,
Гөлчәк Галиева, Илсәяр Иксанова, Рушания
Камалова, Нәзифә Кәримовна, Гүзәлия Минкина, Флора
Мифтахова, Әлфия Саматова, Флера Сафиуллина,
Роза Түфитуллова, Камәрия Хәмидуллина, Луара
Шакиржанова, Розалина Шәһиева, Алсу Юсупова.

Баш мөхәррир	541-38-56
Кабул итү бүлмәсе	292-37-40
Баш мөхәррир урынбасары — Марат ӘМИХАНОВ	292-37-46
Баш мөхәррирнең гомуми мәсьәләләр буенча урынбасары — Руфия ГАЛИЕВА	292-33-72
Жаваплы сәркатип — Рушания КАМАЛОВА	292-36-42
Баш бухгалтер — Фирдәүс СИРАЖЕВА	541-38-00
Бүлек мөхәррирләре: Мәдинә АБЗАЛОВА	292-36-71
Илсәяр ИКСАНОВА	292-33-72
Роза КАМАЛЕТДИНОВА	292-36-71
Гөлнур САФИУЛЛИНА	292-36-33
Сәмбел ГАФАРОВА	292-36-33
Гөлсинә ХӘМИДУЛЛИНА	292-36-33
Бизнесте мөхәррир — Алсу ЮСУПОВА	292-33-62
Мөхәррирләр: Зәлидә ӘКБӨРОВА	292-33-72
Гөлнар БАЗАРОВА	292-36-33
Фоторәссам — Гәзизнур ХАФИЗОВ	292-33-62
Компьютер дизайны: Лариса МАЛИКОВА	292-33-62
Фәрит ТАЖИЕВ	292-33-62
Корректор — Фирдәүс ИСМӘГҮЙЛЕВА	292-36-42
Компьютерда чыкучы — Фания ВӘЛИЕВА	
Бухгалтер — Наталья УТОЧКИНА	541-38-00
Гамәли хезмәткәр — Нәфисә ӘСКӘРОВА	292-37-40

Безнең адрес: Казан, Декабристлар урамы, 2.

Банк реквизитлары: Редакция журналы «Сююмбикә»
Р/сч. 40602810400000000023
К/сч. 301018109000000000798
в АКБ «БТА-Казань» (ОАО) г. Казань
ИНН 1657005751/КПП 165701001
БИК 049205798 ОКПО 27883000

Журнал Татарстан Республикасының Мәгълүмат
һәм матбугат министрлыгында төрелгән.
Төрелү таныклыгы № 377.

Басарга кул куелды 15.10.2007 ел.
Заказ С-1174. Тираж 11487.

Кагазь форматы 60х90¹/₂. Күлемне 6 басма табак.
«Идел-Пресс» Ачык акционерлык җәмгыяте
полиграфия-нәшрият комплексында басылды. Казан,
Декабристлар урамы, 2.

Jahat™ программалар пакеты ярдәмендә эзерләнде.

Журналда полиграфия кимчеләге булган очракта
нәшриятның техник контроль бүлегенә мөрәҗҗәгать
итегез. Тел. 519-44-61.

Журналны тарату мәсьәләләре белән абунечеләр —
жирле элемент бүлегенә; элемент бүлекләре —
нәшриятның газета-журнал экспедициясенә (420066,
Декабристлар урамы, 2 нче йорт. Тел.: 541-37-99)
мөрәҗҗәгать итә ала.

Журналга язмалар авторның тулы адресы күрсә-
телеп, 1) паспорт мәгълүматлары, 2) пенсия стра-
хованкесе таныклыгы, 3) ИНН таныклыгының
ксерокс күчермәләре белән бергә жиберелгәндә
генә кабул ителә.

Автор фикере редакция фикере белән туры килмәскә
мөмкин.

Килгән хатлар, кулъязмалар һәм рәсемнәр рецензия-
ләрни, авторларга кире кайтарылмый.

http://www.suyumbike-kazan.ru
E-mail: suyumbike@telebit.ru

Расиха ФАИЗОВА

Фән һәм сәнгать симфониясе

(Ахыры. Башы 44 нче биттә.)

Гөлнәра Галиуллина бөтенләй икенче яктан ачыла диюнең хикмәте һич кенә дә панноларында түгел. Бу юлы ул төгәл исәп-хисапка нигезләнеп, сызым буенча үз шедеврларын тудыручы конструктор буларак тәкъдим ителергә тиештер. Миңа калса, Гөлнәра үзгәчлекле таланты белән дә яллы башкаларның хөрмәтен. Хольк-фигыле җиңелләрдән булмаса да, килешә үзәнә. Торгынлык хөкөм сөргән болганчык суга охшаш даирәдә яшәүне күз алдына да китерә алмаган, кирәк жи-ренә бара, теләгәннен эшли һәм һәр нәрсәгә үз фикере булган ханымның кайчак җил-давылы үзә белән булу — эшенә, тормышына сафлык индерү өчен дә кирәк-тер, бәлкәм. Казанга нинди җилләр ташлады дип кызыксынуыма:

— Сөембикә китерде мине монда, — ди Гөлнәра. — Биредәге иҗатим туры-дан-туры геометриягә кайтып калса да, нәкъ менә Сөембикә исеме белән бәйлә. Аның сихри, затлы гүзәлләген, ныклыгын, кыюлыгын үзгәчә күрсәтәсем килә. Меңьеллык Казан каласының борынгы таш диварларына башымны салып уйга калган чагымда Сөембикәнең жыруын ишеткәндәй булдым. Бары тик аның яңгырашы гына үзгә — геометрик телдә. Бу эшем, барыннан да элек, Сөембикә образының ни өчен бүгенгә көнгәчә килеп җитүенә ныклы дәлиль булчак. Чөнки ул, иң беренче нәүбәттә, матур, зәвыклы, затлы, эчтән төзек һәм ныклы.

— Үзгәч мин геометриядә таптым. Ә аның гажәеп бер ягы шул: галәмне танып-белү өчен ачкыч ул. Шушы юл белән гадәти булмаган нәрсәләр төзисем килә. Эшләгәндә бернәрсә турында да уйламыйм. Бары тик интуициямә буйсынам. Бу — барыннан да элек, тормышны тагын да матур итү, бизәү теләге. Боларның барысы да күңелгә ошап бетмәвә дә ихтимал, әмма аларның һәм-мәсе дә ихластан, күңел биреп башкарылган. Эш барышында конструкциянең сулышын тойгандай булам. Шуңа да аңа ныклык, көч биргәч кенә кешеләргә күрсәтәсем килә. Нәвакыт күз алдыма яңадан-яңа биналар килә.

Миңа калса, Сөембикә ханбикә образы Гөлнәра ханымның күңеленә очраклы гына килеп кермәгән. Моннан дистә еллар элек ул үзән бу образда бер сынап караган иде инде. Әлмәттә нефтьчеләр бәйрәме уңаеннан "Татнефть" акционер-лык җәмгыяте үткәргән тантанада — костюмнар парадында катнашып, майдан-га ул нәкъ менә үз хыялында тудырган Сөембикәне алып чыккан иде. Сөембикә манарасына охшатып ясалган баш киеме, аякларына алтын туфлилар кигән, биленә алтын хәнжәр таккан горур патшабикә үзәк урам буйлап узганда халык дәррәү: "Афәрин!" — дип сәламлаган иде. Беренче урынны берәүгә дә бирмә-дәләр. Ә икенче урында Гөлнәра иде...

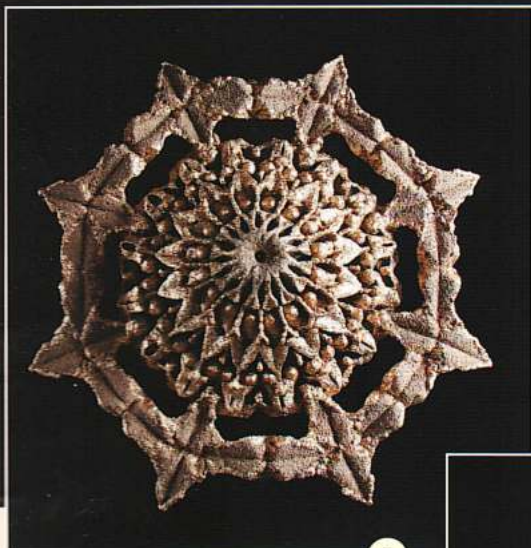
— Нәрсә беренчел — төзеш материалым яки конструкциям?

— Материал эш барышында килә, биредә иң мөһиме — ИДЕЯ! Архитектор белән киңәшәп, материалны хәл итүе авыр эш түгел. Чимал, алтынмы, гади балчыкмы — кешеләрдә агрессия түгел, ә бары тик яхшы хис-тойгылар гына тудырырга тиеш. Нәрсәсә урынын, чамасын белеп куллану зарур. Бу гео-метриянең икенче тормышы. Ничек төзәргә кирәклеген — сызымнарны һәм идеяне җиткерү материалга караганда да мөһимрәк.

— Идея күңелдә озак бөреләнәме?

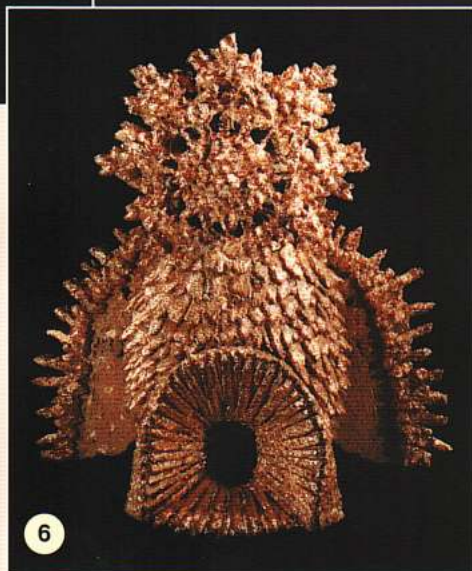
— Нәрсә сәгәт минем өчен яңа идея. Күпмедер вакыт тупланып килә-килә дә, ниндидер вакыт эчәндә тормышка да аша. Үсеш тизлегә бик көчле.

— Читтән караганда, бәлкәм, бу сызымнар аңлашылмаслык пәрәвез оясын хәтерләтәдер. Әмма шунысы ачык, биредә бер артык сызык та юк. Нәрсәйсе булчак конструкциянең "сөйкемле сөяге", затлы "кабыргасы" буласы. Шулай да җиңел сызыламы, өйрәнәп кенә кеше башы җитәрлек нәрсәме ул?

5

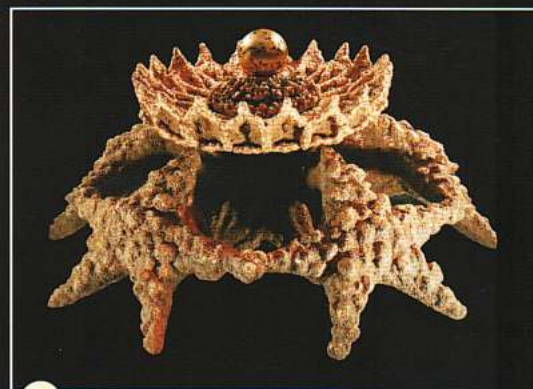
4. "Жилләр розасы".
5. Сатурн божрасы.
6. Уяу Шива.
7. Тынычлык-Ана.
8. Алтын таж.
9. Патша-балык.

6

7

8

9

— Бөтөн нәрсәгә дә тиз генә өйрәнәп бетеп булмый. Иң мөһиме — булдыра алуыңны тою.

— Эштә кайсы этап кыенрак?

— Минем өчен нинди дә булса этап та, өтер, нокта да юк. Миндә бары тик тоташ сызык, очы-кырые булмаган туры сызык... Чөнки бу дөньяны мин уйлап тапмаган, шуның өчен эш процессы өчен дә борчылырга кирәкми, дип саныйм. Егылганга еламыйча, кояш чыкканга сөенеп елмая алу мөһим.

— Үз эшенә сокланасыңмы?

— Сокланып тора башласаң, эш тукталгандай була. Артык хискә бирелеп китсәң дә шул ук хәл. Шуңа да үз-үземә кырыс, таләпчән булырга тиешмен. Кайчагында бернәрсә дә барып чыкмый. Андый чакта үземә ошамаган сызымнарны юкка чыгара барам. Тынычлангач, үзеннән-үзе көйләнә тагын. Хистән битәр табигатькә рәхмәт тойгысы өстенлек итә, күрәсәң. Чөнки нәкъ менә табигать, жир-ана безне геометрия серләренә төшендерә дә. Кемгәдер, бәлки, тышкы яктан мин үзе сыза, үзе ябыштыра торган исәп-хисап машинасы булып кына күренәмдер. Ә чынлыкта исә биредә табигать барын да безгә кадәр уйлап, чутлап куйган. Без аны күчерәбез генә.

— Эш башлаганда үзең генә хас берәр ритуал башкарасыңмы?

— Бары тик үз-үземә: "Мин булдырам!" гына дим, башка сәре юк.

Шулай булмаса, сәнгатьне яңача — модернистларча тоеп, архитектура дигән сихри дөнья белән бәйли алып идеме ул? Әкиятләрдә бер төн эчендә калкып чыккан сихри таш пулаттай, күз күрмәгән, колак ишетмәгәнчә гүзәллек ничек туа? Чын мәгънәсендә, сәнгатьне фән, ә фәнне сәнгать аша бирү — унисон бит бу! Архитектураны юкка гына катып калган музыка димәгәннәрдер. Төрле конструкциядәге меңләгән, миллионлаган детальләр әнә шулай бербөтен булып яңгырасын әле! Дөньяга карашы, аны танып-белүнең үзенчәлекле чагылышы, табышы бу авторның. Төзүләшнәң үзенчәлекле "кабыгы" эчендә никадәр камил геометрик конструкция "яшеренчән" сизү, тоемлау хисе бөтен кешегә дә бирелмәгәндер. Проектны тормышка ашырганчы, иң тәүдә, булчак корылмаларның әнә шундый пространстволы макетларын төзү сызымнарның төгәл булуына шик калдырмый. Күпме фантазия, кыюлык, никадәр зәвык бу ханымда, дип сокланырга гына кала.

*Сөмбикә" —
сезнең
журнал,
түташлар
һәм
ханымнар!*